

Historie Vg2 og Vg3

Fagstoff til eksamen

Innhold på ndla.no er nå tilgjengelig i PDF- eller ePub-format som hjelpeMidler til eksamen. Disse filene kan lagres på egen datamaskin og leses i digitalt format, eller de kan skrives ut og tas med til eksamen. Dette er automatisk genererte filer som ikke er manuelt bearbeidet.

Dette dokumentet er en tekstuutgave av det digitale læreverket for faget slik det forelå på ndla.no april 2015. For å se det komplette læreverket, slik det er sammensatt av ulike medietyper og interaktive elementer, gå til <http://ndla.no>.

Ved eksamen vil man ikke ha adgang til Internett, og dermed vil i hovedsak kun tekst og bilder være tilgjengelig. Animasjoner, simuleringer, lydfiler og video er interaktive ressurser som krever tilkobling til nett.

Sentralt gitt skriftlig eksamen i Kunnskapsløftet følger to hovedmodeller for hjelpeMidler. I modell 1 er alle hjelpeMidler tillatt. Unntak er Internett og andre verktøy som tillater kommunikasjon. For norsk og fremmedspråkene er heller ikke oversettelsesprogrammer tillatt.

Modell 2 er en todelt eksamen. Der er det i del 1 tillatt med skrivesaker, passer, linjal og vinkelmåler. I del 2 er alle hjelpeMidler tillatt med unntak av Internett eller andre verktøy som tillater kommunikasjon.

Disse fagene følger modell 2 for hjelpeMiddelbruk uten forberedelsesdel; matematikk i grunnskolen, matematikk i grunnskoleopplæringen for voksne, matematikk, fysikk, kjemi og biologi i videregående opplæring.

Innholdsfortegnelse

Innholdsfortegnelse	2
Historieforståelse og metoder	7
Om historiske kilder	7
Hva er en historisk kilde?	7
Fotografiet som historisk kilde	9
Å bruke folketellingene	11
Undersøk et håndskrevet dokument	13
Minnesmerker over historiske helter	17
Å presentere historiske personer	19
Å forske på en person	19
Kildeoppgave: Barnedrap og Tukthuset	21
Mestertyven Tov Murukleiv	22
Oppgave: Historien om Tov Murukleiv	26
Filmer med tidsvitner fra 2. verdenskrig	27
Historisk tallmateriale	30
Oppgave: Barnehøstens betydning	30
Samfunn og mennesker i tid	31
Vikingtid og middelalder	31
Middelalderen i Norge	31
Norge på 1300-tallet	31
Svartedauden i Norge	34
Tiden etter Svartedauden i Norge	36
Dronning Margretes nødbrev – en forklaring	39
Oversjøisk ekspansjon	41
Globalisering i det lange 1700-tallet	41
Akerendam-forliset ved Runde i 1725	43
Nederland som økonomisk stormakt i Europa og verden	46
Nederland – mulighetenes land på 1600- og 1700-tallet	48
Handelskompanier	50
Trekanthandelen	51
Oppgaver	53
Oppgave: Akerendam-forliset	53
Oppgave: Hollandske østindiske kompani	54
Norge 1500–1800	55
Næringsutvikling	55
Handelsforholdene på 1700-tallet	55

Handelsprivilegier	57
Krigens konsekvenser for handel	59
Handel med utlandet	61
Handel med andre deler av det dansk-norske riket	63
Handel med andre deler av Norge	65
Det danske ostindiske kompani	66
Slaveskipet Fredensborg	68
Oppgaver	69
Kildeoppgave: Innføring til norske havner	69
Oppgave: Det danske ostindiske kompani	70
Kildeoppgave: Norge og trekanthandelen	71
Industrialisering og arbeidsliv	72
Industrialisering	72
Den industrielle revolusjonen	72
Akerselva og den industrielle revolusjonen i Oslo	75
Den "blå" siden ved industrialiseringen: Kapitalismens kraft	76
Den "røde" siden ved industrialiseringen: Arbeidslivets utfordringer	78
Trondhjems Mekaniske Værksted	80
Arbeidsliv og kjønn	83
Arbeidsfolk forteller: Rallaren	83
Livet som kokke på anleggene	86
Kvinner i sjøfarten	88
Kvinner i sjøfarten: Etterkrigstid og gullalder	90
Oppgaver	92
Om rallaren	92
Kokka Mari	93
Nasjonalstat og demokrati	94
Demokratiutvikling i Norge 1800-1945	94
Grunnlovsjubileet 1814–2014: Ressurser på NDLA	94
Statens skrekkelige historie	97
Det første Stortinget i 1814	101
Norsk selvstyre	103
Nasjonalisme og demokratisering nedenfra	105
Opposisjon mot embetsmannsstaten	107
Innføringen av parlamentarismen	109
Parlamentarisme og politiske partier	111
Nasjonalisme og konsulatsak	113

Samling under Christian Michelsen	115
Årsaker til unionsoppløsningen	117
Folkeavstemning: Ut av unionen	119
Folkeavstemning: Monarki eller republikk?	121
Krig og konflikter	123
Napoleonskrigene	123
Danmark-Norge i krig	123
Krigsfanger og mulige fiender	126
Nød og uroligheter	128
Stiftamtmann Thygeson	130
Tidsvitnet Johanne Marie Olsdatter	132
Lov og rett i kaper- og prisesaker	133
Oppgaver	135
Med rett til å kapre	135
Med rett til å kapre / oppgave	135
Slik dør en helt	138
Fotspor fra krigens tid	141
1. verdenskrig	144
100 år siden utbruddet av første verdenskrig	144
Kildeoppgaver	148
Krig og nøytralitetsvern	148
Varemangel og dyrtid	152
Norske krigsforlis under 1. verdenskrig	156
2. verdenskrig	161
Det tredje riket	161
Film i det tredje riket	161
Film i Det tredje riket / fagstoff	162
Kampen om kinoen	164
Krigen i Norge	169
Krigen kommer til Norge	169
Kongens nei	171
Nasjonal Samling – deltagelse og rekruttering	173
Okkupasjon og motstand	176
Den jødiske tragedien	179
Den norske skolen utfordres	181
Skolegang under krigen	183
Kildeoppgaver	185
Norge blir invadert	185

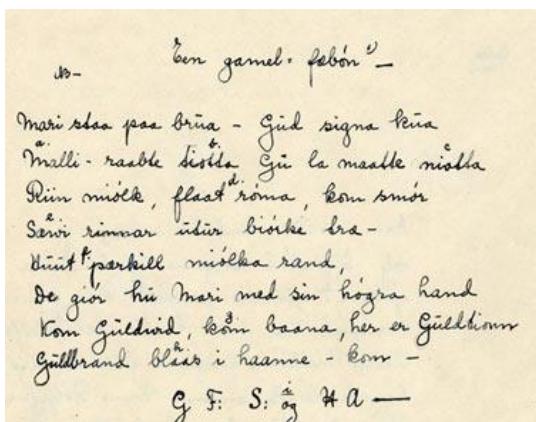
Oppgave til Kongens nei	188
Tyskland seirer på alle fronter	190
Verving til Den norske legion	192
Max Manus – en norsk krigshelt	195
Bomberegn over Rjukan	200
Dødelig nyttårsaften i Oslo	202
Julius Paltiel – å forske på en person	208
Familien Scharff	211
Visste NS hva som skjedde med jødene?	213
Økonomisk kollaborasjon	216
Radioforbud	220
Begrenset bevegelsesfrihet	223
Rasjonering av mat og klær	225
Matmangel og arbeidshjelp	229
Hjelp fra Sverige	231
Skolehverdag under okkupasjonen	234
Kampen om skolen	236
Lærerstriden	238
Andre oppgaver	240
Min familie i krigens dager	240
De Havilland DH 98 Mosquito	242
Jødeforfølgelse i Norge under 2. verdenskrig	243
Aktuelle filmer – 2. verdenskrig	245
Kampen om tungvannet (tv-serie)	245
Kampen om tungvannet / fagstoff	245
Oppgave: Kampen om Tungvannet	247
Kampen om tungvannet / oppgave	247
Krigens unge hjerte (tysk TV-serie)	250
Krigens unge hjerter / fagstoff	251
Krigens unge hjerter / fagstoff	252
Krigens unge hjerter / fagstoff	252
Krigens unge hjerter / fagstoff	252
Krigens unge hjerter / fagstoff	252
Krigens unge hjerter / fagstoff	252
Den kalde krigen	254
25 år siden Berlinmurens fall	254
Befolkningsutvikling	260
Spedbarnsdødelighet	260

Historieforståelse og metoder

Om historiske kilder

Forfatter: Patricia Haeck, Gunn Løwe, Riksarkivet
[Hva er en historisk kilde? \(132925\)](#)

Et utdrag fra rettsprotokollen i saken mot trollkvinnen Helle Jonsdatter i 1652. Teksten er en såkalt febønn som hun skulle ha framsagt for å verne dyr mot onde makter. Tror du denne teksten er den opprinnelige, eller er det en avskrift?

Er dette en primærkilde eller en sekundærkilde?

Primærkilder og sekundærkilder

Historien, som vi kjenner den, er egentlig en gjenfortelling basert på fragmenter overlevert oss fra fortida. Disse fragmentene kalles kilder og kan være alt fra bilder, film, lydbånd, brev (private og offentlige), aviser og plakater. Selv små frimerker og mynter kan være en kilde. Dette kalles *primærkilder*.

En historiker som skriver en lærebok eller lager en digital læringsressurs i historie, må bygge sin fortelling på nettopp slike primærkilder. Den fortellingen han eller hun skriver, kalles da for en *sekundærkilde*.

Historikeren kan intervju personer som opplevde tida han eller hun skriver om. Et slikt intervju er også en primærkilde. Men dessverre er det ofte slik at personen ikke lever lenger, og hva da? Den helheten som primærkilden var en del av, er borte. Historikeren må da bruke de få kildene som er bevart, for å lage en ny helhet, for eksempel læreboka di.

Beretninger og levninger

En kilde kan leses som en *beretning*, en fortelling om selve begivenheten, om det som hendte.

- *Førstehåndsberetning* eller øyevitneskildring er opplysninger gitt av en person som selv har vært til stede ved en begivenhet. En slik beretning inneholder personens egne iakttagelser, fortalt ved egne ord, bilder, film eller lignende.
- En *andrehåndsberetning* er en gjenfortelling av en begivenhet, den er gjengitt på grunnlag av noe andre har opplevd og fortalt om. Det for eksempel være en avisartikkel fra samtidia.

Et eksempel på en førstehåndsberetning er forklaringen til en person som selv har opplevd en ulykke. En avisartikkel skrevet av en journalist som kom til ulykkesstedet senere, er et eksempel på en andrehåndsberetning.

Begreper

Kildekritikk er en vurdering av historiske dokumenter (kilder) for å avgjøre om de er til å støle på, om de er troverdige.

Primærkilde er det originale materialet (dokumenter, bilder, brev og lignende) som historikeren bygger sine fremstillinger på.

En *sekundærkilde* bygger på en primærkilde, og er en tolkning av denne.

Odin avbildet i et gammelt islandsk manuskript. Slike manuskripter kan fortelle oss mye om norrøn mytologi og eldre norsk historie.

En kilde kan også være en *levning* som forteller om situasjonen kilden er blitt til i. Er ulykkesforklaringen skrevet på vanlig papir eller i et skjema? Er det brukt blyant eller penn? Er skriften klar og tydelig eller utflytende og svak? Alt dette kan fortelle oss om personen som skrev forklaringen, var rolig eller sterkt preget av ulykken.

Antropolog Berit Jansen
Sellevold (t.h.) og arkeolog
Birgitte Skar studerer
levingene av en kvinne som
levde for 9000 år siden i
den perioden vi kaller eldre
steinalder. Analyse av
beinrestene kan fortelle oss
hvor gammel hun var, og
hva hun spiste.

Kilder kan tolkes på flere måter

Det er viktig å huske at læreboka eller den digitale læringsressursen du har tilgang til på skolen, bare er én av flere mulige måter å tolke fortida på. Kildene kan tolkes forskjellig. Forrige generasjons tolkning blir ofte sett på som en feiltolkning av neste generasjons historikere.

I historiefaget er det derfor viktig å lære å stille kritiske spørsmål til læremiddelet. Kanskje kan de kildene læremiddelet refererer til, tolkes på en annen måte? Eller kanskje du heller ville lagt vekt på andre emner enn det læremiddelet ditt gjør?

Still spørsmål til kildene

I vårt møte med primærkildene er det viktig å stille følgende spørsmål:

- Hva slags kilde er dette?
- Når ble kilden skapt?
- Hvem laget kilden?
- Hva var formålet med å lage denne kilden?
- Hvor ble kilden til?
- Hvorfor ble kilden skapt?

Er kilden troverdig?

Man må også ha i bakhodet at kilder dessverre ikke alltid er til å stole på. Det er derfor viktig å spørre om kildens troverdighet. Kan vi stole på at det kilden forteller oss, er sant?

Et annet viktig spørsmål går på kildens autensitet. Er kilden virkelig så gammel som den utgir seg for å være? Kan vi stole på at kilden er ekte? Dette kaller vi kildekritikk.

Symbolene på dette
østtyske frimerket gir oss et
bilde av etterkrigstidas
«kalde krig» mellom øst og
vest.

Hvor finner jeg kildene?

Det norske arkivverket består av Riksarkivet, statsarkivene og de kommunale arkivene.

De oppbevarer mange historiske kilder som kan kaste lys over fortida.

Fotografiet som historisk kilde

Forfatter: Patricia Haeck, Gunn Løwe, Riksarkivet

[Fotografiet som historisk kilde \(133294\)](#)

Ser kameraet alt?

Fotografier blir vanligvis brukt som illustrasjoner i historiske bøker. Men fotografier kan også brukes som historiske kilder på lik linje med skrevne dokumenter. Vi må da vurdere fotografiet kildekritisk på samme måte som alle andre typer kilder.

Kameraet fanger inn og bevarer objektet for ettertiden. Vi kan si at «kameraet ser alt», men vi kan ikke uten videre gå ut ifra at opplysninger på et eldre fotografi er historisk riktige. For eksempel var kameraene på 1800-tallet ikke gode nok til å kunne ta bilder inne i et mørkt rom. Løsningen ble å flytte motivet ut i sola. De kunne heller ikke ta bilder av motiv i bevegelse. Motivet måtte stå stille. Derfor kan eldre fotografier ofte virke kunstige og stive for oss i dag.

Vi må med andre ord hele tiden stille kildekritiske spørsmål og prøve opplysningene fra fotografiet mot opplysninger vi kan hente ut av andre kilder.

Hensikten med bildet

Fotografen kan ha hatt en bestemt mening med å ta fotografiet akkurat slik det ble tatt. Vi kan i utgangspunktet skille mellom ulike motiver med ulike formål:

- Det presenterende fotografi, der fotografen ønsker å dokumentere hvordan noe og noen så ut akkurat der og da.
- Det berettende fotografi, der fotografen prøver å vise noe som hendte akkurat da, og fortelle om dette.

For å kunne bruke et fotografi som en historisk kilde må vi bestemme fotografiets opphav, innhold, troverdighet og brukbarhet.

Er fotografiet ekte?

Det første vi må gjøre er å avgjøre om fotografiet er hva det ser ut til eller gir seg ut for å være. Hvem var fotografen, når og hvor ble bildet tatt? Vi må sette fotografiet inn i en større sammenheng. Er bildet retusjert eller forfalsket på annen måte? For å bestemme fotografiets opphav stiller vi spørsmålene om når og hvor, hva, hvem og hvordan.

Fotografiets historie

Se Petter Larsens
videoforelesning

Fotografiets historie
i Norge / video
<http://ndla.no/nb/node/114080>

Ekte eller falskt?

Lenin og Trotskij i Moskva i
1920

Trotskij falt senere i unåde hos makthaverne. På dette fotografiet er er Trotskij fjernet og erstattet med fem trappetrinn.

Hva forteller bildet?

Deretter ser vi nærmere på hva fotografiet inneholder. Først registerer vi bare hva som vises, så må vi prøve å tolke innholdet.

Hvorfor tok fotografen dette bildet? Hvis man ikke vet noe om den historiske sammenhengen, er det lett å legge til egen informasjon, basert på personlige erfaringer, i et forsøk på å gi fotografiet en mening. Dette kan føre til helt forskjellige tolkninger av samme bilde.

Eksempel

- Se nøyne på bildet til høyre. Beskriv kort hva du ser.
- Hvorfor tok fotografen akkurat dette bildet, tror du?

Uten mer informasjon er det vanskelig å tolke dette bildet. Hensikten til fotografen kan være hva som helst. Bildet i seg selv viser bare noen tomme kunstrammer på en vegg. Var meningen å dokumentere et kunsttyveri?

Heldigvis har arkivskaper (NTBs krigsarkiv) skrevet en forklarende tekst bakpå bildet: «Våren 1940. Tysk innflytelse i Norge. Slik så Nasjonalgalleriet ut i dag; alle malerier er fjernet fra veggene.»

Nå gir bildet mer mening. Vi vet når og hvor fotografiet er tatt. Og dette igjen kan hjelpe oss med å forstå hvorfor fotografen valgte å ta dette bildet.

- Se på bildet en gang til. Beskriv på nytt hva du ser, i lys av hva du nå vet.
- Hva forteller bildet oss nå?

Når vi har stilt alle de kildekritiske spørsmålene og fått svar på disse, er neste spørsmål om vi faktisk kan bruke fotografiet som kilde til det vi lurer på. Kan vi bruke dette fotografiet når det gjelder akkurat det historiske problemet vi er opptatt av? Eller forteller det alt om noe helt annet, og ingenting om akkurat det vi lurer på?

Klikk på bildet for å se en større versjon.

Å bruke folketellingene

Forfatter: Inga Berntsen Rudi

[Å bruke folketellingene \(141230\)](#)

Folketellingen 1769.

Tabel 4. Samlet Folketelling 1769 over alle landet.

Måndag 1. Januar 1769.

Landsdel.	Takts. mange.	Landsdel.	Takts. mange.
Riget Riget Landstadsbyer Norges byer (bygde i bydelene)	783618 684366 69252	V Byernes stiftorvis	
Stiftetra Kristiania Hamar Kristiansand Trondhjem Tromsø	v 196089 v 104647 v 137316 v 130755 v 105238 v 59674 723618	Kristiania Hamar Kristiansand Trondhjem Tromsø Tromsø	32612 12569 13735 9336
Terns:	47.	Landstadsbyenes antall	87964 6991

Utdrag fra folketellingen i 1769

Folketellingene er lister over innbyggerne i Norge på et bestemt tidspunkt. De store folketellingene i Norge etter 1800 finner vi på nett på Digitalarkivet sine hjemmesider.

Hvordan bruke folketellingene

Folketellingene inneholder mange opplysninger, blant annet om familieforhold og boforhold. Bodde man i by kan man finne informasjon om hvor mange andre som bodde i bygningen. Bygningen har gjerne et nummer som du kan klikke deg videre på. For de som bodde på gårder, noe et klart flertall gjorde på 1800-tallet, kan man finne informasjon om antall dyr, dyreslag og hva man dyrket. Av personopplysninger kan man finne yrke og fødselsår.

Når du skal søke bør du vite navn på personen og hvor hun eller han kom fra. Hvis du i tillegg vet fødselsår og kanskje fars navn kommer du langt.

Gå inn på [Digitalarkivet](#) sine hjemmesider. Velg deg en av databasene på hjelpeleinjen øverst. I dette eksempelet bruker vi 1865. Deretter kan du velge fylke og kommune. Vel inne i kommunens folketelling, kan du søke på navn, sivilstand, alder, kjønn, fødested m.m.

Eksempel

Her har vi laget et eksempel som det går an å prøve seg på for å bli kjent med folketellingene.

Velg 1865 via Snarveier/Folketellinger og manntall. Velg så Sør-Trøndelag fylke og Aafjord (Åfjord) prestegjeld. Deretter bruker vi et fornavn som mange har. Fyll ut personinformasjon ved å skrive "Johan" som fornavn. Søket viser 183 treff.

For å gjøre det enkelt, gå inn på det første treffet som er Johan Johansen. Da får vi opp informasjon om Johan Johansen og alle som bor i samme husstand. Den informasjonen vi kan finne om Johan Johansen er følgende:

- Gårdsnavn: Berdahl

- Familiestilling: husfader
- Yrke: Gårdbruker, leilending.
- Sivilstand: Gift. Hans kone heter Beret A. Hansdatter. De har fem barn i alderen 19-38 år. Den eldste er kirkesanger, den yngste er skredder. Sønnen på 29 år hjelper faren med gårdsdriften, er gift og har 3 barn.
- Alder: 68 år
- Fødested: Åfjorden
- Dyr: 1 hest, 9 kyr, 19 sauер, 16 geiter og 1 gris. De har bygg, havre og poteter. Andre som bor på gården: Tjenestepiken Mathea Andersdatter.

Vi kan altså si ganske mye ut fra funn i folketellingene. Hvis du vet hvor en person har flyttet etter for eksempel å ha giftet seg, eller for å studere, kan du finne personen i flere folketellinger. Da kan du finne ut mye om den personens liv bare ut i fra folketellingene.

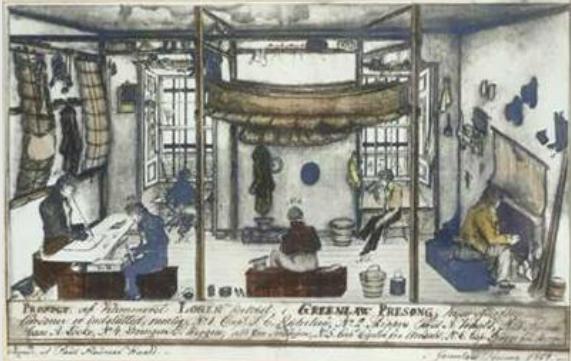
Undersøk et håndskrevet dokument

Forfatter: Ragna Marie Tørdal

[Undersøk et håndskrevet dokument \(142207\)](#)

Kildeoppgaver

I disse oppgavene skal du studere private nedtegnelser fra krigsårene 1811 og 1812.

Presongen Greenlaw, nær Edinburgh, hvor skandinaviske og andre sjøfolk fra kaprede skib satt som fanger. Blandt de mange hundreder også fire fra Trondhjem, hvis navn er anført på bildet, som er tegnet 1809 av skibskaptein P.A.Kaald. Kopiert etter originalbilleder som eies av enkefru S.Kaald.

Han satt i prisonen i mange år ...

Mange norske sjøfolk ble holdt fanget i den britiske «prisonen» (presongen) under Napoleonskrigene. Forholdene de levde under var ofte harde, men sjøfolkene lærte seg også nye ferdigheter, både innen språk og sjømannskap. De holdt kontakt med familien i Norge gjennom brevveksling.

Kildeoppgave 1

"Noen vennlige samtaler imellom en englander og en fremmed". Kortfattet innføring i det engelske språk, forfattet av prisonfangen Osul Tellefsen Vallesverd i 1811. (Statsarkivet i Kristiansand. Privatarkiv D/0882 A-6.)

Klikk på bildet og bruk forstørrelsesglasset.

Oppgave 1

Studer kilden "Noen vennlige samtaler imellom en englander og en fremmed", og svar utfyllende på spørsmålene nedenfor.

Denne pdf-versjonen av kilden gjør det mulig å forstørre teksten ut fra eget behov:

Noen vennlige samtaler imellom en englander og en fremmed / fil

<http://ndla.no/nb/node/142143>

- a. Hva slags kilde er dette?
- b. Når ble kilden skapt?
- c. Hvem laget kilden?
- d. Hvor ble kilden til?
- e. Hva var formålet med å lage denne kilden?
- f. Eldre håndskrift kan være vanskelig å lese. Forsök å gjengi minst fem av de engelske setningene i moderne språkform.
- g. Hvordan fremstilles England og engelskmenn i de setningene du har skrevet ned?
- h. Hvilken informasjon gir denne kilden ut fra det du vet om den historiske konteksten (sammenhengen) den hører hjemme i?

Kildeoppgave 2

Brev 17. januar 1812 fra
Sille Marie Simundsdatter
Trysnes i Søgne til
ektemannen Jens
Jørgensen Trysnes, som
satt i prisonen i England.
Kilde: Statsarkivet i
Kristiansand. Privatarkiv
D/0148, Syvert Jørgensen
Viges kopibok 1807-1812,
nr. 48.

Klikk på bildet og bruk
forstørrelsesglasset.

Oppgave 2

17. januar 1812 skriver Sillemarie Simundsdatter Trysnæs et brev til ektemannen Jens Jørgensen som sitter i "prisonen" i England. Siden håndskriften er vanskelig å lese, får du også mulighet til å lese brevet i transkribert versjon:

Sillemaries brev til sin mann i prisonen / fil
<http://ndla.no/nb/node/142274>

Du bør også lese den relaterte fagteksten «Krigsfanger og mulige fiender» før du svarer på spørsmålene.

- a. Hva forteller brevet om den kontakten Sillemarie hadde med mannen mens han satt i prisonen?
- b. Hvordan livnærte hun og barna seg mens ektemannen satt fanget?
- c. Hva forteller brevet om forholdene i prisonen?
- d. I brevvekslingen diskuterer ektefellene «den ostindiske tour». Hva tror du de mener med dette?
- e. I brevet kan vi ane at Sillemarie ikke er så glad for at ektemannen vurderer en slik løsning. Hva tror du grunnen kan være til det?
- f. Krigsfanger som ble satt fri fra prisonen måtte helt fram til 1814 komme seg hjem på egenhånd. Hvilke muligheter ser Sillemarie for seg at mannen kan benytte seg av dersom han blir satt fri?
- g. Tenk deg at du selv skal skrive et brev til kjæresten eller ektefellen din som er krigsfange i et fremmed land. Hvilke tema ville du ta opp i brevet ditt?

h. På hvilken måte vil språket og stiltenen i ditt brev være forskjellig fra språket og stiltenen i det brevet Sillemarie skrev til sin mann i 1812?

Minnesmerker over historiske helter

Forfatter: Ragna Marie Tørdal

[Minnesmerker over historiske helter \(141609\)](#)

Lokalhistorisk oppgave

I denne oppgaven skal elevene gjøre seg kjent med viktige historiske personer i eget lokalmiljø.

Denne statuen er ett av flere minnesmerker som ærer dikteren Henrik Wergeland. Han har også fått flere gater oppkalt etter seg.

I de fleste byer og bygder i Norge finner vi minnesmerker etter personer som samtidå så opp til. Det kan være i form av statuer eller minnesteiner, eller det kan være at bestemte byggverk, gater eller plasser som bærer personens navn.

Det kan være flere grunner til at en person ble hedret på denne måten: Personen har vært rik og mektig, har utrettet en spesiell heltedåd, eller vist spesiell omsorg for sine medborgere.

Oppgave 1

Amtmann Thygeson i Kristiansand fikk ei bru midt i byen oppkalt etter seg. Les beretningen om ham.
- Hva var grunnen til at han ble hedret på denne måten?

Oppgave 2

- Lag en liste på inntil ti personer som er blitt hedret med minnesmerker på hjemstedet ditt.
- Finn informasjon om hvem personene var, og hva grunnen kan være til at de ble hedret på denne måten.
- Hvem av disse ti personene synes du fortjener denne hederen mest? Begrunn svaret.

Oppgave 3

- a. Hvilken nålevende person i Norge synes du fortjener mest å bli hedret på en slik måte?
- b. Hva er grunnen til at du mener personen fortjener en slik heder?

Å presentere historiske personer

Å forske på en person

Forfatter: Inga Berntsen Rudi

[Å forske på en person \(140142\)](#)

NDLA historie legger vekt på å få fram kildenes rolle i historiefaget. Det er de som er utgangspunktet for historikernes arbeid. Vi kan si at kildene er spor etter mennesker. Alle mennesker setter spor etter seg. Hvordan kan vi forske på en helt vanlig person gjennom de kildene som er etterlatt etter vedkommende?

Hvorfor?

Hvorfor skal vi presentere eller forske på en person? Læreplanen har kompetanse mål om dette under Historieforståelse og metoder på både Vg2 og Vg3.

Mål for opplæringen er at eleven skal kunne:

- presentere en historisk person og diskutere hvordan samtidige samfunnsrammer påvirket denne personens handlinger. (Vg2)
- presentere en historisk person og drøfte hvordan samtidige ideer og samfunnsforhold påvirket denne personens handlinger. (Vg3 + Vg3 påbygging)

En historisk person kan være både en kjent person som «alle» vet hvem er, og mer ukjente personer. De fleste finnes det kilder på. Kanskje vil du forske på noen i din familie?

Vi vil vise at ved å velge å forske på en helt vanlig person kan man finne ut mye om den tida den personen levde i. Lover og regler og normer for hvordan man skulle oppføre seg, ville virke inn på vedkommendes liv. Det samme ville store hendelser i samtidig gjøre. For eksempel vil man ved å se på noens liv i 1905 kunne si noe om hvordan unionsoppløsningen med Sverige virket inn på folk. Kanskje vil du da finne ut at de som bodde i grenseområdene mot Sverige, hadde et sterkere engasjement om dette enn de som bodde ved kysten. Å personifisere historien er en fin innfallsinkel til å se nærmere på en spesiell tid eller et spesielt område.

Det er også viktig å være bevisst de sporene en selv etterlater seg. Spesielt i dag når vi har Internett og sporene du etterlater deg blir enda flere enn de dine oldeforeldre etterlot seg. Tenk på at de bildene du legger ut av deg selv, opprop du skriver under på, og oppgaver du legger ut på Internett, kan søkes opp om 100 år.

Hvordan?

Julius Paltiel var en norsk jøde som overlevde Auschwitz. Du finner oppgave om Paltiel under relatert innhold.

Arkiv i Norge

[Arkivverket](#),
[Riksarkivet og statsarkivene](#)

Digitalarkivet

[Digitalarkivet.no](#)

For de fleste av oppgavene vi legger ut på NDLA, har vi gjort det enkelt for deg ved at vi allerede har funnet fram til kildene. Hvis du skal finne kilder selv, må du vite hvor du skal lete. Det finnes både private arkiv og offentlige arkiv. I Norge har vi Arkivverket som inkluderer både Riksarkivet og Statsarkivet for alle regionene i Norge. Det finnes også byarkiv/kommunearkiv og interkommunale arkiv.

Metode

Kilder om en person kan blant annet være private brev og dagbøker, vitnemål, folketellinger og kirkebøker.

Ved å lese dokumentene nøye kan man finne ut mange ting om tida de er skrevet i, og om personen de handler om. Når vi skal studere kilder, er det viktig at vi først finner opphavssituasjonen. Man må rett og slett på på jakt i dokumentene for å finne svar. Ved å bruke sentrale spørreord kommer du langt. Når? Hvem? Hva? Hvor? Hvorfor? Hvis du skriver ned svar på spørsmål som begynner med disse spørreordene, kan du til slutt lage en hel historie om personen du har valgt ut.

Utdrag fra folketellingen i
1769

Slektsgransking

Tips knyttet til slektsgransking kan godt brukes på å finne kilder til personer du ikke er i slekt med også.

[Starte med slektsgransking](#)

[Min historie:
nettutstillinger knyttet til slektsgransking](#)

Kildeoppgave: Barnedrap og Tukthuset

Forfatter: Hans Nissen, Statsarkivet i Trondheim

[Kildeoppgave: Barnedrap og Tukthuset \(139179\)](#)

I 1800 var det å føde utenfor ekteskap forbundet med stor skam. Hundre år tidligere kunne man risikere fengselsstraff om man fødte utenfor ekteskap. Om du i tillegg drepte ditt nyfødte barn, kunne du risikere dødsstraff. Dødsstraff for barnemord var også gjeldende i 1800.

Her vil du finne utdrag fra Trondhjem Byfogds Bytingsprotokoll i 1807. Det er også en kilde fra tukthuset i Trondheim.

I 1800 var det å føde utenfor ekteskap forbundet med stor skam. Hundre år tidligere kunne man risikere fengselsstraff om man fødte utenfor ekteskap. Om du i tillegg drepte ditt nyfødte barn, kunne du risikere dødsstraff. Dødsstraff for barnemord var også gjeldende i 1800.

Fra slutten av 1700-tallet preget opplysningstidens tanker deler av dansk-norsk rettsvesen. Noen forbrytelser ble nå sett mildere på. Et middel for å få ned antall barnedrap, var å fjerne straffen for fødsel utenfor ekteskapet. Men skammen var fortsatt like stor, det ser man i denne saken.

Les kildene og svar på spørsmålene:

1. Hva forteller Bytingsprotokollen om Karen sin barndom?
2. Som 19 åring hadde Karen allerede vært i arbeid i 11 år. Hvorfor tror du mange barn hadde det slik? Hva forteller det oss om samfunnet i begynnelsen av 1800?
3. Hvilket inntrykk får vi av Karen ved å lese rettsprotokollen?
4. Virker hennes forklaring troverdig?
5. Forsök å tyde det som står i Tukthusprotokollen. Klarer du å finne ut hvilken straff hun fikk?

Kilde 1: Utdrag fra
Trondhjem Byfogds
Bytingsprotokoll
1807, Karen
Olsdatter

[Transkripsjon og
oversettelse til
moderne språk:
Bytingsprotokollen](#)

Kilde 2: Innførsel i
Tukthusprotokoll

Mestertyven Tov Murukleiv

Forfatter: Anette Hagen, Statsarkivet i Kongsberg, Inga Berntsen Rudi
[Mestertyven Tov Murukleiv \(140661\)](#)

På en høstdag i 1814 satt presten i Heddal, Crøger, og forfattet et brev til amtmannen i Bratsberg. I brevet skrev han at han, etter å ha begravet Tov Murukleiv ved inngangen av den nye kirkegården i Heddal, hadde fått satt opp en stolpe med en sort tavle, der han hadde skrevet følgende minneord (omskrevet til dagens rettskriving):

Banditten Tov Murukleiv
ligger nå her?
Til hvile for seg selv – og til ro for mange
Gid hans skjedelige liv måtte glemmes snarlig
Men hans gruelige og umenneskelige død leve lenge
Til erindring – smerte – avsky og skrekk
For hans gjenlevende tallrike bande
Som forbifarer her, og skuer dette varslende
I minne om hans ende og dåd

Hvem var så denne mannen, som fortjente et slikt minneord? Og hva menes med hans "gruelige og umenneskelige død"?

Myter om Tov Murukleiv

Karakteristisk for Tov Murukleiv er historiene som knytter seg til de mange hulene som han skal ha hatt tilhold i, kvinnene han omgav seg med, og de mystiske måtene han greide å komme seg unna på. Men fortellingene om Murukleiven er ikke bare underholdning. De gir oss i tillegg et godt tidsbilde av 1800-talletet, med fattigdom, fornedrelse, sult og tidlig død. Ifølge Hodne er det mange motstridende følelser og reaksjoner i tradisjonen etter Murukleiven. Det er mystikk, hat, raseri og redsel, samtidig som opposisjon til øvrigheten og mistillit til rettsvesenet. Det er sympati med en som står utenfor, han som kjemper og omsider dør alene mot en overmakt folket ikke stolte på.

Murukleiven

Tov Johannesson Murukleiv var en stortyv fra Heddal i Telemark, som det fortsatt går historier om i distriktet. Murukleiven vervet seg i det militære, men han deserterte etter noen år. Han var fryktet i hjemstraktene, og hadde stjålet på utallige gårder. Han reiste også rundt i andre bygder og stjal, og kom blant annet helt til Sverige. I tillegg klarte han til stadighet å rømme fra lensmenn og arrest.

Tov Murukleiv, portrettert i en forestilling arrangert av Notodden historielag

Historier om mestertyver

Tov hadde nok ingen lett oppvekst. De fleste nordmenn var fattige på denne tiden. I forbindelse med et av tyveriraidene til Tov i 1807 kommer det fram at begge foreldrene også var innblandet. Begge ble dømt til straff og skulle sone på Kristiania tukthus. Moren døde på tukthuset i 1809. Tovs søsknen ble også mistenkt for å være innblandet i kriminell virksomhet, men ser mer ut til å være lite involvert i selve tyveriene. I noen grad ble enkelte av søsknene "trukket inn i" Tovs forbrytelser fordi Tov ved ulike anledninger tok inn hos familiemedlemmer.

Kvinnene

Maleri: Dragt i Hitterdal i Telemarken. Hitterdal var det tidligere navnet på Heddal.

Murukleiven hadde et stort nettverk, blant annet hadde han mange kvinner i omgangskretsen sin som både hjalp ham å stjele og som han hadde mer intim kontakt med. Han ble aldri gift. Kjæresten hans het Margit Andersdatter, men ble kalt Tufsa. Med henne fikk han en datter, Ingeborg, som døde 7 uker gammel hos mormoren sin. Men i kildene har vi funnet uttalt i kildene at han skal ha hatt fem uekte barn (barn som ble født utenom ekteskap ble kalt uekte barn). I distriktskirkebøker har det imidlertid ikke lykkes oss å finne mer enn tre, inkludert Ingeborg. Det kan selvfølgelig også stemme at han ikke fikk mer enn tre, men det er heller ikke usannsynlig at han kan ha fått barn i andre prestegjeld. Han beveget seg over et ganske stort område. Og vi kan heller ikke utelukke at han kan ha fått flere enn fem, det kan vanskelig la seg bevise eller motbevise. Rimelig sikkert er det i hvert fall at han minst har fått disse tre - det er her han står oppført som far.

Han fikk også barn med en Ingeborg Knudsdatter, som han blant annet har vært i Sverige med, og som også har sittet på tukthus. Da barnet, Mari, blir født, er faren oppført som Tov Mureklev, slave i Marstrand i Sverige. Mari dør bare noen måneder gammel. Han fikk også et barn sammen med en Helge Nielsdatter, som vi vet lite om. Det var en sønn, han ble kalt Tov Tovsen, og han døde 4 år gammel. Dødsårsaken står oppført som vanrøkt, altså dårlig stell. Barnedødeligheten var høy i Norge på denne tiden.

Tjuvgodset

Da folk hadde så lite, var det nok ekstra ille dersom noen tok det de hadde. Murukleiven stjal det han kom over. Blant det han nevner i avhør er smykker, skjerf, klær, penger, geværer og fioliner. Om et innbrudd ved en plass i nærheten av Seljordsvatnet, forteller han at han tok ut et vindu ved å ta av spikrene ved hjelp av fingrene og en tollekniv. Så krøp han gjennom vinduet og kom seg inn, og stjal sølvstøy. Deretter krøp han ut igjen, satte vinduet løst inn og stakk av.

Kanskje har du hørt om mestertyvene Gjest Bårdsen eller Ole Høyland? I historiene rundt disse to og rundt Murukleiven finnes mye av det samme. Ørnulf Hodne beskriver det vi kan kalle stortjuvmystikken.

Fra alle disse stortjuvenes liv knytter det seg historier og myter, til ting og steder som har hatt forbindelse med deres omflakkende og dramatiske liv. Det være seg tjuvgodset, arresten de satt i, gjemmestedene og gravstedene.

Vi har historiene og mytene i flere ulike utgaver. Noen av dem kan ha en kjerne av sannhet i seg, men mange av dem er nok diktet, forandret på og er blitt en del av fortellertradisjonene.

Heddal, eller Hitterdal som det het tidligere, var hjemtraktene til Murukleiven. Her er et maleri av Heddal Stavkirke fra 1828.

Kildehenvisninger

Primærkilder

Murukleiven var kjent for at han til stadighet rømte fra arresten. Dette gjorde han på ulike, og ofte oppfinnsomme, vis. En gang i Hallingdal "fik han leilighed til at uudflye Arresten igjennem et Vindue".

En annen gang, i hjemtraktene, forteller han at han lot han som at han ble syk etter å ha fått en fil av en medsammensvoren. Vakten gikk da ut, og mens han var borte brukte Murukleiven tiden til å file over bolten, slik at han den påfølgende natten kunne stikke av. En annen gang han satt i arresten ble det gravet hemmelig gang som skulle brukes som rømningsvei. Den trengte han riktig nok ikke å bruke, for han fikk skjenket vaktene så fulle at de sovna, og den arresterte kunne spasere ut hovedinngangen i stedet.

Drapet på Murukleiven

Murukleiven må ha skaffet seg mange fiender gjennom sin tvilsomme karriere, og i 1814 var stemningen i hjembygda definitivt vendt mot Murukleiven. Tov Murukleiv ble drept i 1814 av en gjeng sinte bønder fra Heddal med lensmannen i spissen. Drapet er behørig beskrevet i kildene etter den påfølgende rettsaken.

Tov Murukleiv hadde tatt inn hos broren Ole og kona hans Anne på plassen Turkeli i Heddal, i nærheten av plassen Murukleiv, der han vokste opp. Ole, broren til Tov, hadde som de fleste i familie vært arrestert for delaktighet i tyverier utført av Tov.

Anne, Tovs svigerinne, kontaktet broren sin, Anders Snippen. Hun fortalte ham at nå ønsket hun Tov pågrepet, for de kunne ikke vente annet enn bryderi og spetakkel av å ha ham boende. Anders la en plan. Han fikk lånt noe brennevin som han ga til søstera si, sånn at hun kunne servere det til Murukleiven sammen kveld.

Problemet var at Tov var ganske urolig. Det var mange som var ute etter Murukleiven, folk begynte å bli mektig lei av stjelingen og herjingene hans. Han turde ikke sove inne, så han gikk ut på nattevandring. Litt utover kvelden gikk Anders til Turkeli og hadde med seg brennevin, kaffe og sukker, som han ville ha Tov til å innta. Men da han kom til Turkeli, var Tov allerede gått ut på nattevandringen sin. Anders la seg til å sove på Turkeli for å vente på Tovs ankomst på morgenkvisten. De prøvde så først å lokke ham inn med brennevin, men klarte det ikke, ettersom han sa han ville drikke brennevin ute. Så klarte de allikevel å lokke ham inn med kaffe.

Anders hadde gitt bud med søsteren sin om at han kom, så Tov var ikke engstelig for at han var der. Den første potten med brennevin hadde Tov drukket opp før han gikk ut på nattevandring, den andre ble han traktert med nå. Litt utover dagen, etter soloppgang, kom som avtalt med Anders en gjeng sinte menn fra bygda med lensmannen i spissen, og de bar alle ladde geværer. De sikret vinduene og utgangene, for de var redde han ville stikke av.

Tov ville til å gå, han var stadig redd for at noen skulle komme for å gripe ham. En mann ved navn Ellef Hansen Troldahlen møtte ham i døra. Tov tok Ellef i brystet for å dytte ham ut igjen, men Ellef ble stående og tok Tov rundt livet og la ham i gulvet. Resten kom da til for å hjelpe Ellef Troldahlen. Anders var allerede gått, som avtalt, for å slippe å være redd for Tov dersom pågripelsen skulle mislykkes. Straks Tov var kommet over ende, begynte han å arbeide for å komme seg opp. Ellef Troldahlen og lensmannen holdt ham, og de andre kom til. Det endte med at de slo Tov med geværkolbene til han var ihjelslått. Broren til Tov, Ole som bodde på plassen, var inne i stua da Tov ble tatt, men skal ikke ha deltatt i tumultene, siden Tov tross alt var broren hans. Pågriperne slo dels med geværkolben og dels med løpet, slik at blodet fløt utover gulvet. Ole, broren hans, mente at hodet hans måtte være knust da samtlige pågriperne slo ham, han mente også at han må ha vært slått lenge etter at han var død. I en senere beskrivelse av dødsfallet, heter det at de slo Murukleiven så "hjernen fløt ut".

Rettslig etterspill

- Bratsberg len og amt journalsaker 1814 nr. 312
- Folketellingen 1801 Digitalarkivet
- Nedre Telemark sorenskriveri forhørsprotokoll nr. 1 1810-1822
- Heddal kirkebok nr. 4 1784-1814
- Heddal kirkebok nr. 4 1784-1814
- Hjartdal kirkebok rekke 1 nr.6
- Nedre Telemark sorenskriveri ekstraretsprotokoll rekke 1 nr. 2 1811-1821
- Bratsberg len og amt journalsaker 1814 nr. 311
- Øvre Telemark fogderi innkomne saker nr. 2 1813-1814
- Bratsberg len og amt kopibok nr. 59

Sekundærkilder

- Glükstad, Christen Mamen: Hiterdals Beskrivelse. Christiania 1878.
- Hodne, Ørnulf: Mystiske steder i Norge. Oslo 2000.
- Kleivane, Kjell: "Tov Murukleiv – soldat, desertør og stortyv i en urolig tid i Europa", i Årsskrift for Notodden historielag, Notodden 2014.
- Wagn, Anne Haugen: "På sporet av Murukleiven" del 1 og 2, Telen 12.1.2008 og 10.1.2008.

Men heller ikke i 1814 var det lov å slå folk i hjel uten rettergang og dom. I det rettslige etterspillet forteller alle de som var med på å slå Murukleiven i hjel det samme: At de alle har vært årsak i Tov Murukleivs død, "da de havde slaget ham Een som Alle, og Alle som Een, i hovedet med Geværkolben."

Alle hevder også at det ikke har vært meningen før pågripelsen skjedde å drepe Tov; bare å skade ham ved skudd dersom han skulle rømme. Lensmannen og hans folk ble i februar 1815 stilt for retten og tiltalt for drap. Retten frikjente imidlertid alle, ettersom Tov var en kjent voldsforbryter og dessuten skal ha vært bevæpnet med både kniv og ljå.

General von Oppen, en kjent person i Gransherad og traktene rundt, og tidligere kaptein for det Tinniske jegerkompani, foreslo for amtmannen i Bratsberg at begravelsen skulle foregå på det mest æreløse vis. Først skulle lensmannen komme til hest, deretter liket i en svartmalt kiste. På denne skulle det være reist en galge med ihengende strikk. Han fikk ikke gehør for forslaget sitt. Amtmannen manet om at begravelsen skulle foregå i den største stillhet, og i kristen jord. Men Crøger fikk lov til å sette opp skiltet sitt, til skrekk og advarsel, på Murukleivens grav. Og dette skulle man tro var enden på visa om Murukleiven.

Historien lever videre

Men historiene om Murukleiven lever videre gjennom sanger, slåtter og fortellinger. Og mange av fortellingene er det også hold i. Som det heter i Murukleivvisa:

Murukleiven det hev dei meg kalla
sea eg var på Eikja og stal
Å det namne det fær eg vel behalla
alt til eg skal leggjast i grav.

Oppgave: Historien om Tov Murukleiv

Forfatter: Anne Haugen Wagn, Statsarkivet i Kongsberg

[Historien om Tov Murukleiv \(140919\)](#)

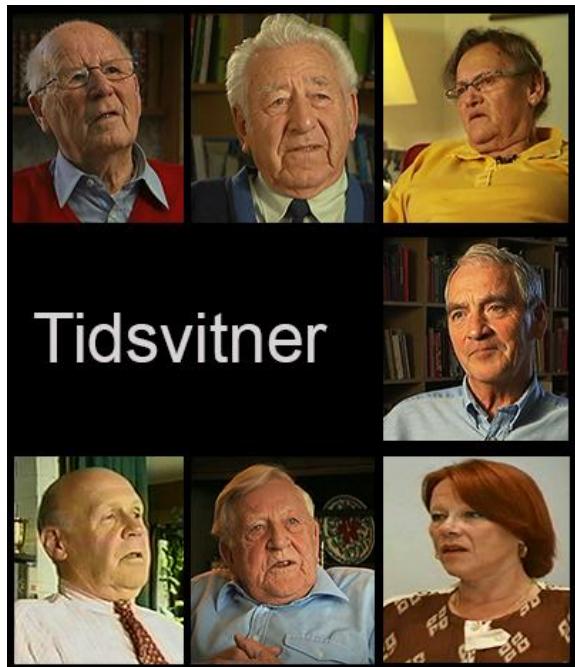
Denne oppgaven er knyttet til fagstoff om stortyven Tov Murukleiv. Les fagstoffet før du svarer på spørsmålene.

1. Hvilke elementer er det i historien om Tov Murukleiv som fascinerer? Hvorfor har historien gått på folkemunne i så mange år?
- 2.
3. Hva er forklaringene på at han utviklet seg til å bli en stortjuv?
- 4.
5. Vi kjenner detaljene i Tov Murukleivs dramatiske død. Hvorfor, tror du?

Filmer med tidsvitner fra 2. verdenskrig

Forfatter: Inga Berntsen Rudi

[Filmer med tidsvitner fra 2. verdenskrig \(139783\)](#)

Gjennom et samarbeid med Stiftelsen Arkivet, Senter for historieformidling og fredsbrygging i Kristiansand gjør vi nå tilgjengelig sju filmer med tidsvitner fra 2. verdenskrig. Tidsvitnene har forskjellig bakgrunn og forteller selv sin historie i disse filmene.

Stiftelsen Arkivet

Stiftelsen Arkivet, Senter for historieformidling og fredsbrygging ligger i den tidligere statsarkivbygningen i Kristiansand. Bygningen var i årene 1942–45 Gestapos hovedkvarter på Sørlandet.

Stiftelsen Arkivet jobber med både forskning og undervisning og har særlig fokus på arbeidet med krigsarkiver, blant annet om krigsseilere.

Tidsvitner

Stiftelsen Arkivet sitter på et arkiv med intervjuer med tidsvitner fra andre verdenskrig som er tatt opp på film. Av disse filmene har vi plukket sju som nå publiseres her på NDLA historie.

Tidsvitnene har forskjellig bakgrunn: en motstandsmann, et NS-medlem, en frontkjemper, en jødisk kvinne, en såkalt "tyskerunge", en krigsseiler og en evakuert fra Finnmark i 1944.

Her finner du lenker til alle filmene, som du også finner i fagstoffmenyen under 2. verdenskrig / Krigen i Norge.

Tidsvitne Edith Notowicz / video
<http://ndla.no/nb/node/139727>

Tidsvitne Harriet von Nickel / video
<http://ndla.no/nb/node/139729>

Tidsvitne Helge Sæther / video
<http://ndla.no/nb/node/139743>

Tidsvitne Nils Børstrand / video
<http://ndla.no/nb/node/139747>

Tidsvitne Søren Brandsnes / video
<http://ndla.no/nb/node/139748>

Tidsvitne Thorleif Moe / video
<http://ndla.no/nb/node/139808>

Historisk tallmateriale

Oppgave: Barnedødelighet

Forfatter: Gro-Anita Mortensen, Statsarkivet i Trondheim

[Barnedødelighet \(137480\)](#)

Se på statistikken fra Statistisk sentralbyrå som viser oversikt over hvor mange barn som døde under fødselen og i første leveår for perioden 1876 til 2008.

[Døde omkring fødselen og i første leveår fra 1876-2008](#)

Spørsmål til kilden:

1. Antall dødsfall

- Hvor mange var dødfødte i 1876 og i 2008?
- Hvor mange døde i løpet av første leveår i 1876 og i 2008?

2. Skille mellom barn født innenfor eller utenfor ekteskap?

- Hvor mange av barna som døde var født innenfor ekteskap i 1876?
- Hvor mange av barna som døde i 1876 ble født utenfor ekteskap?
- Hva medførte størst risiko for barna; å bli født innenfor eller utenfor ekteskap?
- I hvilket årstall sluttet man å skille mellom barn født i og utenfor ekteskap?

3. Likestilling av barn født i og utenfor ekteskap

I 1915 ble de Castbergske barnelover vedtatt. I disse lovene ble barnets rettigheter kraftig styrket i det at barnet fikk rett til farens navn og arv. Barn som var født utenfor ekteskap fikk de samme rettighetene som barn født innenfor ekteskap. Samtidig ble det gitt regler som sikret moren økonomisk hjelp fra faren allerede fra fødselen av.

Du kan lese mer om det her: [Kildenett: Castbergske barnelovene](#)

De Castbergske barnelovene likestilte barn født i og utenfor ekteskapet i 1915.

Når sluttet man å skille mellom disse to kategoriene i statistikken på *Døde omkring fødselen og i første leveår fra 1876-2008*?

Hvorfor tror du man fortsatte med å skille mellom disse to kategoriene så lenge?

Samfunn og mennesker i tid

Vikingtid og middelalder

Middelalderen i Norge

Norge på 1300-tallet

Forfatter: Patricia Haeck, Riksarkivet
[Norge på 1300-tallet \(137808\)](#)

Olav den hellige på Vestfronten, Nidarosdomen

Norsk middelalder

Middelalderen i Norge regnes fra 1030 til 1537. Denne perioden blir igjen inndelt i tre epoker: tidlig middelalder (1030–1130), høymiddelalder (1130–1350) og seinmiddelalder (1350–1537).

1030 Kong Olav den hellige Haraldsson dør på Stiklestad.

1130 Kong Sigurd Jorsalfare dør og en fredelig tid blir avløst av strid om kongemakten.

1350 Svartedauden herjer i Norge.

1537 Reformasjonen kommer til Norge.

Befolkningsvekst

Fra 1100-tallet av var det en kraftig befolkningsvekst i

Norge. Denne fikk en topp rundt år 1300. Da vi ikke har manntall eller folketellingar fra denne perioden, må folketallet regnes ved å studere bosetningen. De fleste historikere enes om et tall rundt 450.000. Gjennomsnittlig levealder på denne tiden var 48 år.

Med økt befolkningsvekst økte også intensiveringa av jordbruket. Til tross for dette minket produksjonen per innbygger utover 1200-tallet. Man måtte nemlig stadig utvide jordbruksarealet til mindre og mindre fruktbare områder. I tillegg ble den jorden som allerede ble dyrket, mer og mer utsint. Det skulle lite til før avlingene slo feil.

Bonden

Bonden livnærte seg foruten ved dyrking av korn også gjennom februar (kyr, sau og geiter) og fiske til eget bruk. Langs kysten ble fisket ofte hovedinntekt framfor korndyrking. Fisken ble da tørket og solgt som tørrfisk i Bergen.

Utover mot 1300-tallet ble flere og flere bønder leilendinger. Det vil si at de leide jorden de dyrket og bodde på. Leilendingene i Norge sto mye friere enn ellers i Europa og hadde tilnærmet like rettigheter som de frie bøndene.

Skatt og jordleie

Bøndene hadde store utgifter i form av skatt til kronen, tiende til kirken og jordleie om de var leilendinger. Skatt og leie ble normalt betalt i form av naturalia. Korn var den vanligste betalingsmåten, men bøndene kunne også betale med fe, fisk, dyreskinn fra jakt og annet.

Mottakerne av skatten og jordleien beholdt mye til eget bruk. Overskuddet solgte de ved eksport.

I tillegg måtte bonden yte arbeidskraft der kommune og stat i dag har hovedansvaret. Foruten å delta i bygdetingene, hadde bonden skyssplikt, måtte vedlikeholde veiene, ta ansvar for vardebrenning når krig truet, og i tillegg ta omsorg for bygdas gamle og fattige.

Jordeierne

Adelen livnærte seg både ved inntekt på utleid jord og på å yte tjenester for Kongen. Med økt befolkningsvekst og mangel på jord kunne de enkelt skru opp prisene på jordleien. Adelen i Norge var ikke fritatt for all skatt, slik de ble ellers i Europa, men de fikk skatlefrihet på jorda de selv eide og bodde på.

Kirken var Norges største jordeier (de eide ca. 40 %) og hadde derfor en stabil og god inntekt gjennom jordleien. I tillegg hadde kirken også rett på tiende (en tidel av landets produksjon). Erkebispen var uten tvil en av Norges rikeste menn.

Kongen eide ikke mye av jorda (ca. 10 %), men fikk selvsagt utbetalt skatt fra sine undersåtter. I tillegg til dette er det viktig å se på kongens samlede disponibele ressurser som en del av hans inntekt. Både adelen og bøndene gjorde mange oppgaver for kongen uten å få betaling for det.

Klimaendring

1300-tallet er preget av endring i klima og stagnasjon i befolkningsveksten.

I årene 1315–1317 var det stor nød i hele Europa, også i Norge. Kalde og våte somre gjorde at kornet ikke modnet. Lagre av korn til dårlige tider fantes ikke, og folk døde av sult i stor skala. Til slutt måtte folk spise såkornet og slakte dyrene, noe som førte til ny sult påfølgende vår. Det tok Europa mange år å komme seg igjen etter denne uårsperioden, som på mange måter markerte begynnelsen på flere tiår med sult og sykdom.

Svartedauden i Norge

Forfatter: Patricia Haeck, Riksarkivet

[Svartedauden i Norge \(137810\)](#)

Svartedauden kommer

Svartedauden («den store mannedauden») markerer en ny tidsperiode i norsk middelalder, seinmiddelalderen.

Ifølge islandske kilder kom Svartedauden til Norge via et engelsk skip som lå til i Bergen (Bjørgvin) sommeren 1349. Derfra skal smitten ha spredt seg som en farsott over hele landet. Men disse gamle kildene hadde kun oversikt over kysten på Vestlandet og nordover.

Nyere kilder argumenterer derimot for at Svartedauden ankom Oslo havn allerede i 1348, og at den spredte seg til deler av Østlandet derfra fram til vinteren samme år. Men så ser det ut til at den gikk i vinterdvale før den på nytt spredte seg våren 1349.

I løpet av noen måneder hadde Svartedauden utslettet rundt 60 % av Norges befolkning. Det siste kjente offeret for pesten var biskopen i Stavanger, Guttorm Pålsson, som døde 7. januar 1350.

Hva er Svartedauden?

Svartedauden er en gnagersykdom som spres via lopper. Når loppa når rottene, er veien til menneskene kort. Man tror at det var den svarte rotta (*Rattus rattus*) som spredte smitten i 1340–50-årene. Smittede rotter gikk om bord på skipene som lå i havn, og slik spredte pesten seg til rotter i nye havnebyer. Når rottebestanden døyde ut av pesten, hoppet loppene videre over på menneskene.

Svartedauden eksisterer fortsatt den dag i dag ogarter seg i to former: byllepest og lungepest. Den er fortsatt en farlig sykdom, men når du legen i tide, vil du med dagens legemidler ha en svært god sjanse for å overleve. I dag er dødeligheten for byllepest 0–5 % og for lungepest 5–10 %.

Legene i middelalderen hadde derimot ikke antibiotika å tilby sine pasienter. Av dem som fikk byllepesten, overlevde ca. 20 %, mens lungepesten tok alle.

Hvordan smittet pesten?

I de tettbygde middelalderbyene var forholdene optimale for en pandemi som Svartedauden. Folks personlige hygiene var ikke like god som i dag. Lopper og lus var en del av hverdagen. Rottene var heller ikke et ukjent syn i folks hjem. Når rottebestandene døde ut, var det derfor en enkel sak for loppene å hoppe videre på menneskene og spre smitten der.

På landet var det derimot ikke like trangt og skittent, og dessuten likte den svarte rotta det norske innlandsklimaet dårlig. Den foretrakke havnebyene. Likevel spredte smitten seg fra gård til gård og bygd til bygd. Her hadde folks sedvaner mye å si.

Når noen ble syke, var det normal høflighet å besøke den syke og familien. Når denne personen senere døde, møtte man på nytt opp til likvaken (man våket over den døde natt og dag) og selve begravelsen. Ettersom klær var en luksusvare, var det også vanlig å arve klær og lintøy (blant annet sengetøy) etter den døde. Slik spredte loppene seg til nye ofre.

«Pesta»

Legene på denne tiden hadde ingen begreper om bakterier og smitte på samme måte som vi har i dag. Datidens legevitenskap baserte seg på greske teorier om at sykdom skyldes uren luft. De anbefalte derfor folk å dekke til munn og nese. Denne tankegangen fungerer greit ved sykdommer som spres ved dråpesmitte, men ikke mot en sykdom som spres ved hjelp av loppebitt.

På folkemunne ble smitten forklart med at det var en kvinneskikkelse, «Pesta», som spredte sykdommen. Hun var utstyrt med to typiske redskaper for tiden, en kost og en rive. Der hun kostet for døren, overlevde ingen på gården. Brukte hun derimot riva, ville noen få unnslippe døden.

Pesta gjorde ikke forskjell på folk. Alle, uansett stand i samfunnet, ble rammet. Spesielt var prestene utsatt. Gjennom sitt virke som sjælesørgere kom de i kontakt med mange pestofre.

Tiden etter Svartedauden i Norge

Forfatter: Patricia Haeck, Riksarkivet

[Tiden etter Svartedauden i Norge \(137812\)](#)

Tufter av gård som var i drift fram til Svartedauden, Kikedalen, Hordaland

For bonden betyddet tiden etter Svartedauden en økonomisk lettelse. For de øvrige stendene ble det ikke fullt så lystig.

Adelen

For adelen ble det store endringer etter Svartedauden. Nå var det leiers marked, og prisen på jordleien sank med hele 75 % i gjennomsnitt. De sterke båndene mellom godseier og bonde begynte å løsne. I tillegg måtte flere blant lavadelen begynne å dyrke jorda de eide, selv. De ble altså bønder.

En fordel var det likevel at det var færre til å dele på inntektene. Siden så mange døde, ble både jord og løsørekapital samlet på færre hender. Folketallet fortsatte dessuten å holde seg lavt ut middelalderen. Fra andre halvdel av 1300-tallet og på 1400-tallet er det en tydelig tendens til økt luksusforbruk blant overklassen.

Bonden

Svartedauden var selvsagt en personlig tragedie for dem som ble rammet. Men rent økonomisk var tiden etter pestens herjinger en stor lettelse for bonden.

Mange gårder, ja hele bygder, sto folketomme. Dermed kunne de gjenlevende bøndene flytte inn og overta gårdene der jordmonnet var mest fruktbart. I tillegg ble de andre tomme gårdene i nærheten brukt som utmark til blant annet beite for dyrene. Til tross for at den samlede produksjonen i landet falt dramatisk, gikk produksjonen per innbygger opp nettopp fordi det kun var den beste jorda som ble brukt.

Bonden fikk også et mer variert kosthold. For med så mye ledig utmark og beite til kyrne ble det lettere og mer lønnsomt å drive februar. Nå hadde bonden større tilgang på melk, smør og kjøtt enn før, og kornet fikk en litt mindre sentral rolle enn før Svartedauden.

Siden etterspørselen etter jord gikk ned, sto bøndene sterkere når de skulle forhandle med jordeierne om hva leien for jorda skulle være.

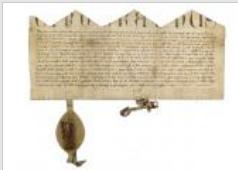
Kirken

Økonomisk var kirken, som adelens, jordeiere som baserte størsteparten av sin inntekt på jordleien. Men kirken hadde også andre muligheter til å tjene penger.

Utover 1300-tallet ble det et økt fokus på at folk skulle ha personlig ansvar for sin egen frelse. En ren og uskyldig sjel var sikret en plass i paradis på dommedag. Guds- og dødsfrykten var mye mer reell enn vi kan forestille oss i våre dager. Det var derfor vanlig å få kirken til å be for seg den tiden man befant seg i skjærsilden etter at man døde. Andre ba kirken om å be for sin sjel til evig tid. Dette var en oppgave kirken tok seg godt betalt for – avlatsbetaling.

Hadde man råd til det, kunne man også betale kirken for å ta vare på seg når en ble gammel – en slags pensjonsordning. Det vanlige var da å gi kirken en del av familiens eiendom som betaling mot god pleie livet ut.

I tiden etter svartedauden skal derfor kirkens andel av eid jord i Norge ha steget til opp mot 50 %. Denne økningen var nok en god kompensasjon for tapt jordleie.

Kirograf datert 1313

Kilden over er en avtale om pensjonsordning mellom Gunvor Olavsdatter og Stavanger bispegård.

Klikk på lenken for å se hva avtalen gikk ut på: [En ekte avtale – Gunvor Olavsdatter 1313](#)

Kongen

Historieforskningen har tradisjonelt ment at kongemakten ble svekket etter Svartedauden. Dette tilbakevises av nyere forskning.

Kong Håkon 6. Magnusson (1355–1380) hadde økonomiske ressurser til å drive utstrakt og langvarig krig mot kong Albrekt av Sverige om den svenske tronen. Trolig fullførte han også byggingen av Akershus festning – landets fremste middelalderborg.

Kongen hadde tre store inntektskilder: jordleie, skatt og bøter. Jordleien kunne han gjøre lite med. Den var jo markedsstyrt. Når jordleien gikk ned, burde også skatten gjøre det, men det lyktes kongen til en viss grad å få denne utbetalet etter gamle takster.

Ved drap og andre alvorlige forbrytelser skulle forbryteren betale bot til kongen i tillegg til erstatning til de etterlatte eller fornærmede. I verste fall kunne kongen konfiskere vedkommendes eiendom. Men med færre mennesker i landet ble det også færre forbrytere og forbrytelser. Dermed gikk også bøteinntektene ned. Siden det meste av bøtene gikk med til å lønne kongens embetsmenn rundt i landet, påvirket ikke dette kongens personlige økonomi i alt for stor grad.

Kongen kunne også trekke på andre ressurser. Vi har en rekke eksempler på at kongen krevde inn kirkens tiende på kirkens vegne. Ikke sjeldent beholdt kongen hele tienden som lån, men som han aldri betalte tilbake.

Den norske adelen bidro også til kongens ressurser, særlig i krig, ved å stille sine væpnede sveiner gratis til kongens disposisjon.

At kongemakten hadde mye å gå på, kan vi se av den voldsomme beskatningen fra tidlig på 1500-tallet.

Eldre historieforskere henviste gjerne til dronning Margretes nødbrev som bevis på at det sto dårlig til. De mente at et fattig og svekket Norge var årsaken til at vi etter hvert kom inn under dansk styre. Men den norske kongemakten brøt altså ikke sammen, slik de tidligere historieforskere trodde.

Dronning Margrethes nødbrev – en forklaring

Forfatter: Patricia Haeck, Riksarkivet

[Dronning Margretes nødbrev – en forklaring \(137952\)](#)

Skulptur av Dronning Margrete I (1353–1412), Roskilde domkirke.

Om moderne historieforskning har rett i at kongens økonomi var god i tiden etter Svartedauden, hva er så årsaken til at dronning Margrete og hennes hoff ikke hadde mat på bordet på Akershus slott i oktober 1370?

I pengeknipe

At dronning Margrete virkelig ikke hadde mat og drikke til seg og hoffet, kan vi neppe tvile på. Sant er det nok også at hun var i en lei pengeknipe. Kronisk pengemangel var imidlertid noe som karakteriserte alle europeiske kongehus i middelalderen. Men at pengemangel direkte skulle ramme kongefamiliens husholdning, var likevel uvanlig, selv om man ofte hadde problemer med å betjene sin private gjeld.

Fra [Tiden etter Svartedauden i Norge](#) lærte vi at nyere forskning hevder at kongen ikke var i økonomisk krise. Om så er tilfelle, hvorfor satt da Norges dronning uten mat og drikke?

En historikers oppgave er å forklare kildene. Vi må derfor se på andre mulige årsaker. Som tidligere fortalt i [Norge på 1300-tallet](#) ble skatt og jordleie betalt i form av naturalia. Mottakeren av denne skatten eller jordleien benyttet denne naturaliaen i eget hushold. Dette gjaldt også det norske kongehuset.

Dårlige veier

I middelalderen var forsyningssituasjonen svært dårlig, preget av til dels elendige veier og dårlige framkomstmidler. Spesielt om våren var veiene gjørmete og utilgjengelige, og várknipa var et kjent fenomen. Lettest var det å få fram varer vinterstid når man kunne bruke slede og dessuten ta snarveier over isbelagte elver og innsjøer. Landtransporten sommerstid var derimot vanskelig og kostbar. Vær og føreforhold spilte selvsagt også inn når jordleie og skatt skulle betales i naturalia.

Nye pestangrep

I tiden etter Svartedauden fikk man ca. hvert tiende år et nytt pestangrep som var med på å holde folketallet nede helt til ut på 1600-tallet. I 1360 fikk vi «Den store barnedauden», som særlig krevde unge ofre. I 1370–71 kom enda ny pest etterfulgt av to nye i 1379 og 1391–92.

En mulig forklaring på dronning Margretes mangel på mat og drikke kan altså være en vanskelig forsyningssituasjon i kjølvannet av et pestangrep sensommeren 1370.

Oversjøisk ekspansjon

Globalisering i det lange 1700-tallet

Forfatter: Ragnhild Hutchison, Norsk lokalhistorisk institutt
[Globalisering på 1700-tallet \(139735\)](#)

Europeiske handelsskip på Pearl River, Canton i Kina. Canton var en av de viktigste møteplassene for europeiske og kinesiske handelsmenn.

Historisk globalisering

Globalisering kalles en prosess der land og mennesker over hele kloden får stadig mer kontakt. Handel er viktig for at denne kontakten skal skje.

Spor etter handel

Arkeologer har funnet spor etter handel over store landområder mange tusen år før vår tidsregning. Men selv om europeere, afrikanere og kinesere har byttet varer i lang tid, ligger det i begrepet globalisering at handelen, målt både i antall folk som deltok, og i mengden varer som vekslet hender, hadde en viss størrelse. Nøyaktig hvor stor er vanskelig å si, men de fleste historikere mener varestrømmen må være stor nok til at ikke bare en liten elite, men faktisk en relativt stor del av befolkningen, hadde mulighet til i hvert fall å prøve.

Globalisering fra 1600- og 1700-tallet

Man bruker å si at den moderne tids globalisering begynte med at Columbus kom til Amerika i 1492, men at den først virkelig kom i gang fra 1600- og kanskje særlig 1700-tallet av. Portugiserne, og etter hvert spanjolene, etablerte handelskontakt og kolonier i Asia og Amerika. Særlig handelen med Sør-Amerika, som spanjolene klarte å ha kontroll på gjennom 1500- og inn på 1600-tallet, ble innbringende i form av nye råvarer og edelmetaller. Nederlenderne begynte å hevde seg på 1600-tallet, og på tross av at de var et lite land, hadde de handelsskip og marine til å hevde seg på havene. På slutten av 1600- og begynnelsen av 1700-tallet tok England over dominansen og holdt den til inn på 1900-tallet.

Oversjøisk ekspansjon

Politisk handlet ekspansjonen til nye kontinent om å sikre staten kontroll over mer ressurser. Det rådende synet på politisk økonomi, kalt mercantilismen, forstod verdens ressurser som en gitt mengde. Et land kunne derfor bare øke sin andel ressurser ved å ta dem fra andre gjennom krig eller handel, eller få kontroll over nye kontinent og områder.

Huskelappen

- Globalisering har eksistert i mange århundrer.
- Den moderne tids globalisering begynte i 1492, da Columbus kom til Amerika.
- Europeernes handel med oversjøiske områder kom først skikkelig i gang på 1700-tallet.

Europeiske koloni- og handelsruter verden rundt, 1800

Krydder var en av de varene som var viktige i oppstarten med den oversjøiske handelen. Krydder, kaffe, te og sukker veide lite og var lette å frakte.

Refleksjonsoppgave

Handelsskip på lange reiser

Antallet skip som reiste langs de nye handelsrutene til Asia og Amerika, var til å begynne med få, og mengden varer de brakte tilbake, var små. Handelen tok seg først opp da utvikling i skipsbygging og navigasjon mot slutten av 1500-tallet, men særlig utover 1600- og 1700-tallet, gjorde det mulig å sende skip ut på de lange reisene relativt trygt, samt når organiseringen av handelen gjorde at den finansielle risikoen ble fordelt på flere hender.

Handelsvarer

Særlig te, kaffe, sukker, sjokolade, krydder og porselen var viktige handelsvarer for å motivere sjøfolk og forretningsmenn til å satse liv og penger på å handle med fjerne steder. Disse varene veide lite og kunne lagres lenge, og var dermed lette å frakte. De små mengdene som ankom Europa de første hundre årene, var dyre og eksklusive varer, forbeholdt adel og rikfolk. Bedre transport og nye produksjonsmetoder, slik som slavedrevne plantasjer i Karibia og Amerika, førte til økt handel. De stadig større mengdene av varer fra eksotiske steder som ble tilgjengelige for mer vanlige folk gjennom siste halvdel av 1700-tallet, fikk etter hvert stor betydning for utviklingen av det europeiske samfunnet.

Reflekter over hvordan din hverdag er påvirket av globalisering. Av varene du kjøper i butikken i dag, hvilke er produsert i Norge? Og hvilke er produsert andre steder i verden?

[Les mer](#)

[Nederland som økonomisk stormakt i Europa og verden](#)

[Handelskompanier](#)

[Trekanthandelen](#)

[Slaveskipet Fredensborg](#)

Akerendam-forliset ved Runde i 1725

Forfatter: Hans Nissen, Statsarkivet i Trondheim

[Akerendam-forliset ved Runde i 1725 \(139462\)](#)

Skip fra Det nederlands-k-ostindiske kompani, malt på slutten av 1600-tallet.

Huskelappen

- Skipet Akerendam forliste utenfor Runde i 1725.
- Akerendam var fra Det nederlands-k-ostindiske handelskompani.
- Arkivmateriale fra sjøforklaringen forteller hva som ble funnet etter forliset.
- I 1972 fant dykkere en stor pengeskatt utenfor Runde.

Den 8. mars 1725 forliser skipet Akerendam utenfor Runde på Sunnmøre. Skipet var på vei fra Holland med kurs for Batavia (Jakarta i Indonesia). Om bord i skipet var handelsvarer og penger som skulle brukes til å kjøpe krydder og andre verdifulle varer i det østlige Asia. Skipet var eid av Hollandske VOC Vereenigde Oostindische Compagnie (Det nederlands-k-ostindiske handelskompani). Man antar at det var 200 mennesker om bord, ingen overlevende ble funnet.

Handel og sjøfart i Nederland

På 1600- og utover på 1700-tallet var Nederland ledende innen handel, sjøfart, bank- og militærvesen. Nederland var også det fremste vitenskapelige senteret i Europa. I motsetning til i de fleste land i Europa, var det religionsfrihet i Nederland.

Det nederlands-k-ostindiske handelskompani

Dette var også et godt arbeidsmarked, og førte til at mange mennesker med ulik bakgrunn ble lokket til Nederland. Det Vereenigde Oostindische Compagnie (VOC) var verdens første aksjeselskap. Kompaniet kan sammenlignes med vår tids multinasjonale selskaper. De hadde den største flåten i verden og en egen hær som skulle passe på interessene til selskapet. Et skip som gikk ut fra øya Texel i Nederland med kurs for Batavia (Jakarta) i Indonesia, kunne ha enorme rikdommer om bord. Omregnet til dagens pengeverdi kunne et skip ha verdier som tilsvarte datidens norske statsbudsjett. Dette medførte at VOC var avhengig av å forsikre skip og last, noe de kunne gjøre i Nederland som var ledende innen forsikring.

Skipene som gikk til Østen, fraktet varer og penger som skulle brukes til å lønne funksjonærer, matroser og soldater som var tilsluttet kompaniet på de ulike stasjonene i De østindiske øyer (Ostindia). En del av lasten var vareprøver som ble kopiert og produsert før de ble fraktet tilbake til det europeiske markedet. Om bord i skipene som gikk tilbake, var også luksusvarer som krydder, bomull og fine stoffer.

Akerendam

Nederland var ledende sjøfartsnasjon på 1600- og 1700-tallet.

Om bord på Akerendam antar man at det var rundt 200 personer. Mannskapet utgjorde en tredel av disse. De andre skulle til Ostindia i kompaniets tjeneste, hovedsakelig som soldater. Vanlig tjenestetid for matroser og soldater i kompaniet var tre til fem år. Bare en tredel av de som reiste ut, overlevde sin tjenestetid. De fleste av de som døde, døde av sykdom.

Skipene fra VOC gikk ut fra Texel tidlig på året. Dette var for å komme rundt Kapp Horn (sørspissen av Afrika), slik at de rakk å komme inn i monsunvindene som førte skipene over Det indiske hav. Utover på 1700-tallet gikk skipene til Østen også til andre tider på året. To andre skip fulgte Akerendam på ferden mot Østen. Skipene valgte å seile rundt Skottland på reisen til Batavia. Dette var trolig for å komme inn i de sørlige vindene i Atlanteren. Det raste en storm i Nordsjøen da de gikk oppover langs kystene av England og Skottland. Akerendam må ha kommet ut av kurs og mistet kontakten med de andre skipene.

Forlis

Skipet forliste utenfor Runde på Sunnmøre. Ingen var vitne til ulykken. Beboerne på Runde fant vrakrester i fjæra om morgen den 8. mars 1725. Ikke langt unna skulle det samtidig holdes vårtning, og amtmann Erik Must fikk derfor raskt melding om forliset. Det ble organisert bergingsarbeid, og en offentlig auksjon ble holdt bare noen uker etter forliset. Det som ble auksjonert bort, var ting som jernbånd, seilduk og noen tønner fransk vin.

VOCs konsul i Bergen, Niels Sandessen Weinwech, fikk også beskjed om forliset. En konsul er en person som skal representere interessene til innbyggere og interesser til fremmede land. Hans hjelpesmann på stedet ble lensmann Ole Olsen Hoxholmen Wiig fra Ørsta. På jomfru Marias bebudelsesdag (25. mars) besøkte Wiig stedet for forliset. I justisprotokollen fra 12. desember 1725 kan vi lese hva han så:

... Ole Olsen Hoxholmen fortalte retten at han på Maria bebudelsesdag forleden år, da det var godt vær, etterså området der omkring og fant at på førnevnte sted og grunder, lå ved Bonden en stor del nakne og døde mennesker som alle var istykkerslatté, han så også en stor del gods samme sted på samme grunn ...

Funn fra forliset

Utover våren og sommeren ble det funnet ulike varer og vrakrester fra dypet og fra strandene. Pengekistene var av størst interesse, og konsulen i Bergen var raskt ute med å kreve retten til verdiene som ble berget. Det ble berget fem kister med gull og sølvmynter, to av disse ble sendt til konsul Weinwech i Bergen før de var registrert av amtmannens menn. Den som organiserte arbeidet utover våren og sommeren, var Ole Olsen Hoxholmen Wiig.

Justisprotokollen forteller detaljene

Takket være justisprotokollen, som oppbevares ved Statsarkivet i Trondheim, finnes det en detaljert beskrivelse av hva som ble berget, og hvordan bergingsarbeidet foregikk. Ifølge datidens lover ble det holdt sjøforklaring den 12. desember 1725 ved Sunnmøre sorenskriveri. Sorenskriveriet var den domstolen som avgjorde lokale saker. Sorenskriverkontorene eksisterer fremdeles.

De 200 døde etter forliset er tildelt liten plass i justisprotokollen. Samtlige døde etter forliset ble funnet nakne. Dette er underlig, da man kan anta at mannskapet på Akerendam var godt kledd for en vinterstorm i Nordsjøen. Vrakrestene etter Akerendam lå inntil kysten av Runde på mellom 10 og 18 meters dyp.

I justisprotokollen fra Sunnmøre sorenskriverembete finner vi sjøforklaringen som ble holdt etter Akerendam-forliset. Protokollen viser blant annet hva som ble funnet under bergingsarbeidet etter forliset.

Arbeider-avisa i Trondheim fortalte om Rundefunnet og eiendomsforholdene rundt skatten den 1. august 1722.

Les mer:

[Rundefunnet 1722](#)

Video:

Akerendam og Hollendertida / video

<http://ndl.no/nb/node/139789>

Det er gjengitt nøyaktige lister over hva som ble funnet og klargjort for fortolling. I tillegg til ulike typer metaller førte også skipet større partier med manufakturvarer, både fløyel og andre finere stoffer. Dette var varer som skulle brukes som vareprøver i Østen. Stoffene ble kopiert og produsert i større kvanta i Østen og fraktet til det europeiske markedet. Vrakbergerne fisket også opp store mengder metaller; messing, kopper og jern.

Bergingsarbeid

Bergingsarbeidet ved Runde foregikk utover sommeren, men dette kolliderte med onnearbeidet, og bøndene måtte prioritere gårdsdriften. Konsulen i Bergen var utålmodig med å få bergingen gjort, og det ble leid inn folk fra Nordmøre. Disse fikk daglønn. Bøndene ble også tilbudt daglønn. Den var dobbelt så høy som det strandforordningen satte som vanlig arbeidslønn. De lokale bøndene fikk dessuten bergingslønn for enkeltfunn, noe som tilsvarte en viss prosent av de bergede varenes verdi. Man kan anta at mange tjente gode penger på forliset.

Bergingen pågikk utover høsten, men da vinterstormene satte inn, ble arbeidet vanskelig å fortsette. Folk på Runde fortsatte å finne enkelte mynter i bergsprekker og i fjæra. Etter hvert gikk forliset i glemmeboka, og myntfunnene ble knyttet til et sagn om et skip fra den spanske armada som sank utenfor Runde på 1500-tallet.

Nederland som økonomisk stormakt i Europa og verden

Forfatter: Ragnhild Hutchison, Norsk lokalhistorisk institutt
[Nederland som økonomisk stormakt i Europa og verden \(139773\)](#)

Europeiske handelskontor i Canton i Kina på begynnelsen av 1800-tallet

Den økonomiske stormakten i Europa på 1600-tallet var Nederland. Landet markerte seg også i andre deler av verden med handelsposter i Asia og kolonier i Amerika.

I Europa bygget nederlenderne seg opp som fraktere, og gjennom sin strategiske beliggenhet ble landet også en omfordelingshavn. Varer som tømmer fra nord og vin fra sør, korn fra øst og tekstiler fra vest i Europa ble losset om og sendt ut igjen. Nederland ble en viktig mottaker av norsk tømmer, fisk og kobber, og i retur kom det mer luksuspregede varer som vin fra Sør-Europa. Nederlenderne begrenset likevel ikke handelsaktivitetene sine til Europa. De var aktive også i både Asia, Afrika og Amerika.

Nederlenders suksess bunnet i måten de organiserte handelen på. De store, oversjøiske handelsekspedisjonene var kostnadskrevende og svært risikofylte. Utgifter for skip, mannskap og last måtte dekkes, og ferden var farefull. Det kunne ofte ta flere år før skipene, hvis de returnerte, kom i havn med varer som kunne dekke utleggene. En viktig forutsetning var å spre den finansielle risikoen som ekspedisjonene utgjorde, på flere hender. Slik ble risikoen spredd, samtidig som handelskompaniet sikret seg penger til å sende ut flere ekspedisjoner.

Det nederlandske ostindiske kompaniet etablerte utover 1600-tallet handelsposter i Asia, hvor Batavia i Indonesia var den fremste. Derfra styrtet kompaniet all sin handelsaktivitet i Øst-Asia og sørget for at særlig laster med krydder og silke, og etter hvert te og porselen, kom tilbake til Europa. Det konkurrerte også blant annet med portugisere, engelskmenn og fra slutten av 1600-tallet også med skip sendt ut av Det dansk-ostindiske kompani; på dansk hetende Ostindisk Kompagni. Nederlenderne tapte terreng fra slutten av 1600-tallet og begynnelsen av 1700-tallet. England tok over som økonomisk stormakt, både i Europa og i fjerne strøk, og holdt den posisjonen til langt ut på 1800-tallet.

Når man snakker om europeernes aktivitet i Asia på denne tiden, er det viktig å huske at de var få sammenlignet med det store antallet, både lokale og andre, som var aktive i handelen i Asia. Hvilken betydning europeernes aktiviteter hadde i Asia på 1600- og 1700-tallet, diskuteres fremdeles av historikere. Det er klart at europeerne kom til som en ny aktør, og de hadde i mange tilfeller overlegne våpen, men siden de var få, måtte de hevde seg på andre måter. Innflytelsen de hadde, var derfor helt avhengig av deres evner og muligheter til å posisjonere seg i lokale konflikter. En vanlig bruk taktikk var å love våpen og krutt til en part i en lokal konflikt, i bytte mot privilegert handel med varer som det var etterspørsel etter i Europa.

Huskelappen

- Nederland var en økonomisk stormakt på 1600-tallet.
- Det var nederlandske kolonier i Amerika, og de handlet mye med Asia.
- Handelen og skipsfarten ble organisert gjennom handelskompanier.
- Det viktigste handelskompaniet var Det nederlandske ostindiske kompani.

Retur til Amsterdam etter den andre ekspedisjonen til Øst-India, 1599. Maleri av Hendrik Cornelisz Vroom.

Batavia i Indonesia ble grunnlagt av nederlenderne i 1619 for å utnytte den lukrative handelen med krydder. Byen ble senere til Jakarta.

[Les mer](#)

[Handelskompanier](#)

[Trekanthandelen](#)

Nederland – mulighetenes land på 1600- og 1700-tallet

Forfatter: Hans Nissen, Statsarkivet i Trondheim

[Nederland – mulighetenes land på 1600- og 1700-tallet \(139495\)](#)

Havnen i Amsterdam på 1700-tallet

Nederland virket forlokkende på mange folk i Europa på 1600- og 1700-tallet. Ikke bare var det religionsfrihet i landet, det var også et økonomisk senter gjennom handel, sjøfart og bankvesen. Landet var dessuten et av de ledende sentrene for vitenskap i Europa.

Nordmenn i Nederland

For mange nordmenn var det lønningene som lokket mest, i tillegg til eventyrlyst. Selv om de fleste måtte ta til takke med lavstatus- og lavlønnsyrker, var lønnen svært høy i forhold til i Norge. De vanligste tjenestene var matros, soldat eller tjenestepike.

Forskjeller i lønnsnivå

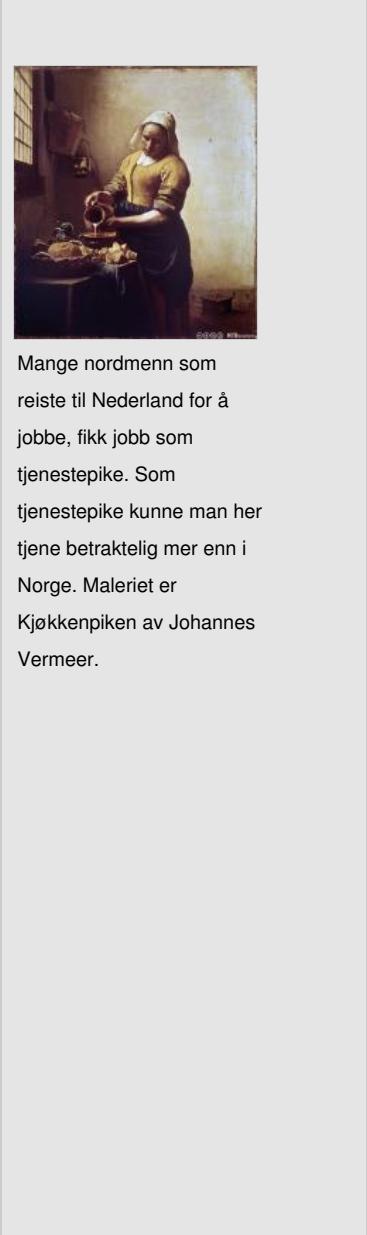
En tjenestepike kunne tjene 120 gylden (ca. 48 riksdaler) i året i Nederland. I Norge var betalingen 1 og $\frac{1}{4}$ riksdaler for den samme jobben, da var klær, kost og losji iberegnet. Det sier seg selv at en slik fortjeneste virket fristende. Disse enorme forskjellene i lønnsnivå forteller mye om forskjellene mellom Norge og Nederland på den tiden. I motsetning til i Nederland hadde ennå ikke pengeøkonomien etablert seg i det norske samfunnet. Handel og betaling foregikk fremdeles med bytte av varer og tjenester.

Giftermål i Nederland

Mange nordmenn reiste fra fattigdom, store familier, utskriving til soldattjeneste og forbrytelser. Enkelte så også en mulighet for giftermål. Det kan ha vært så mange som 12.000 nordmenn som giftet seg i Nederland på 1600- og 1700-tallet. Dette ifølge lysningsregistre i Amsterdam. Lysningsregistre var oversikt over par som tok ut lysning for ekteskap.

Det nederlands-k-ostindiske handelskompani

Mange av dem som dro til Nederland, ble engasjert i virksomheten til Vereenigde Oostindische Compagnie (VOC), Det nederlands-k-ostindiske handelskompani. Kompaniet trengte stadig nye folk på stasjonene i Østen. Tjenesten var svært farlig på grunn av sykdommer som var ukjente for europeerne. Nederlenderne vegret seg for å ta tjeneste for VOC, og man regner med at halvparten av dem som arbeidet for VOC, var utlendinger. Tjenesten i Østen kunne være preget av feberanfall, malaria og infeksjonssykdommer som dysenteri og tyfus. Dette ga ofte dødelige utfall.

Mange nordmenn som
reiste til Nederland for å
jobbe, fikk jobb som
tjenestepike. Som
tjenestepike kunne man her
tjene betraktelig mer enn i
Norge. Maleriet er
Kjøkkenpiken av Johannes
Vermeer.

Beregninger viser at så mange som 17.000 nordmenn var i arbeid for VOC på 1600- og 1700-tallet. Man antar det var enda flere som arbeidet som tjenestefolk i Nederland i samme periode. Av de nordmennene som reiste ut med VOC, regner man med at bare 1/3 overlevde tjenesten.

Kilder:

Dansk kolonihistorie. Indføring og studier. Redaksjon: Peter Hoxer Jensen, Leif Haar m.fl. Forlaget Historia, 1981.

Jonathan I. Israel. *The Dutch Republic. Its Rice, Greatness, and Fall 1477–1806.* Clarendon Press, London, 1998.

Sindre W. Aarsbog. *For en neve gylden. Trondere i hollandsk østindia ca. 1600–1800.* Artikkel i Trondhjemske Samlinger, 2004.

Så mange som 17 000 nordmenn arbeidet for Det nederlandsk-ostindiske kompani på 1600- og 1700-tallet. Bildet viser nederlandske skip som ankommer Kapp det gode håp i 1652. Skip som skulle til Østen, måtte runde spissen av Afrika på veien.

Handelskompanier

Forfatter: Ragnhild Hutchison, Norsk lokalhistorisk institutt
[Handelskompanier \(139776\)](#)

Logo for det Nederlandske Øst-indiske Handelskompani
(Vereenigde Oost-Indische Compagnie VOC)

De store, oversjøiske handelsekspedisjonene var farefulle, og ikke minst dyre. Utgifter for skip, mannskap og last måtte dekkes, og ferden var lang. Det tok ofte flere år før skipene, hvis de returnerte, kom i havn med varer som kunne dekke utleggene.

Spredning av risiko ved reiser

For å spre risikoen, men fremdeles sikre at det kom inn nok penger til å finansiere reisen, ble det utviklet en ny måte å organisere finansieringen på. Der det tidligere hadde vært en stor investor, ofte staten som stod bak, solgte man andeler i ekspedisjonen til privatpersoner. Slik fikk man inn mange små summer som til sammen dekket kostnadene. De som eide andeler fikk, når (og hvis) ekspedisjonen kom tilbake, tilsvarende andel av overskuddet. Kom det ingen skip tilbake, var tapet i det minste blitt fordelt på mange.

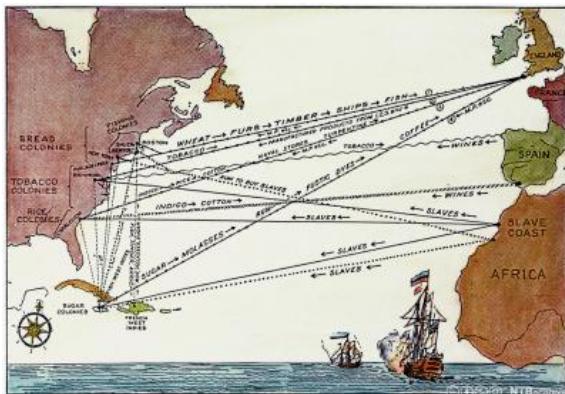
Det Nederlandske Øst-Indiske handelskompani

Det var nederlenderne som var først ute med den nye organiseringen. For å skaffe penger til å finansiere handelsekspedisjoner til Asia, ble det i 1602 solgt andeler i det Nederlandske Øst-Indiske handelskompaniet (Vereenigde Oost-Indische Compagnie-VOC). Etter hvert som handelskompani ble etablert også i andre land, ble de organisert på samme måten. Det samme gjaldt også andre foretak som krevde store investeringer for å realiseres. Handel i disse andelene utviklet seg også. I dag kjenner vi denne måten å organisere investeringer på som aksjeselskap, og stedene der andelene blir handlet for som børs.

Trekanthandelen

Forfatter: Ragnhild Hutchison, Norsk lokalhistorisk institutt

[Trekanthandelen \(139794\)](#)

Kart over trekanthandelen mellom Storbritannia, de britiske koloniene i Amerika og Afrika

Mellan 1500-tallet og fram til tidlig på 1800-tallet ble 12,5 millioner afroamerikanere fraktet med tvang fra Afrika til Amerika. De var blitt røvet fra, eller solgt av, familiene sine til europeiske slavekjøpere som lastet dem tett på skip. Fra vest-Afrika ble de fraktet den omlag tre måneder lange ferden til enten Karibia eller Amerika. Dette var en av strekningene i det som kalles trekanthandelen, den største og mest brutale forflytningen av folk i menneskenes historie. De andre strekningene i trekanten gikk fra Amerika til Europa, og fra Europa til Vest-Afrika.

Handelsmønster

Trekanthandelen var et handelsmønster som utviklet seg på grunn av europeernes stadige etterspørsel etter sukker, tobakk og kaffe. For å tjene penger på etterspørselen satte man i gang produksjon av råvarer i plantasjer i Karibia og Amerika, der de vokste godt. Plantasjedrift sørget for effektiv og spesialisert produksjon, og bruken av ulønnede slaver, gav billig arbeidskraft. Slik ble kostnadene holdt lave, og muligheten for profit store.

Slavene

Slavene kom fra hele Afrika. Det var oftest afroamerikanere som røvet dem, og som så solgte dem til europeiske slavehandlere som holdt til i fort og handelsstasjoner langs vestkysten av Afrika. Europeerne betalte for slavene med varer de hadde med fra Europa, deriblant tekstiler, sprit, våpen og krutt.

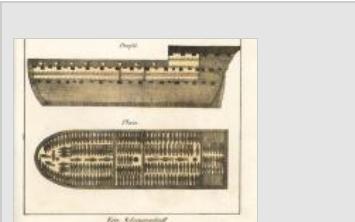
Danmark-Norge og slavehandelen

Danmark-Norge var også engasjert i slavehandelen, og hadde slavefort i Ghana. Mellom 1660 og 1806 var 344 dansk-norske skip engasjert i farten. Til sammen fraktet de minst 85 650 slaver.

Fra Afrika til Karibia

Huskelappen

- 12,5 millioner slaver ble fraktet med tvang fra Afrika til Amerika
- Slavehandelen foregikk over 300 år
- Slavehandelen var en del av den såkalte trekanthandelen
- Trekanthandelen var strekninger med slave- og varehandel mellom Europa, Vest-Afrika og Amerika.
- De fleste slavene ble solgt til plantasjeeiere som drev med kaffe, sukker eller tobakk

Slaveskipene ble fylt opp med slaver, og det var trange kår i den mange måneder lange overfarten til Amerika.

Handel med slaver på gaten i Havanna på Cuba på 1800-tallet. Tegningen er fra en skoleplakat fra 1950.

Les mer:

Fra Vestkysten av Afrika ble slavene ført til Karibia. Reisen var hard. Sykdom, fangenskap og mangel på mat gjorde at mellom 15 og 20 % døde på overfarten. Det var ikke veldig mye bedre å være mannskap. Sykdommer smittet lett på en liten båt, maten var ikke mye bedre enn slavenes, og de europeiske sjøfolkene var ikke vant til bakteriefloraen og sykdommene de ble utsatt for mens de ventet på å fylle skipene med slaver. Dødsraten blant sjøfolkene var derfor omtrent den samme som for slavene på dette strekket.

Plantasjedrift

I Karibia ble slavene solgt til plantasjeeiere, enten på øyene eller på fastlandet, og så satt til arbeid på plantasjer eller farmer som spesialiserte seg på en av de store kolonivarene sukker, kaffe eller tobakk (i Sør-Amerika var det også sjokolade). Også Danmark-Norge hadde kolonier i Karibia, tidvis kalt Sukkerøyene fordi de først og fremst produserte sukker. Det var øyene St. Croix, St. Thomas og St. John, som i dag er en del av Virgin Islands.

Produksjon og etterspørsel

Varene som ble produsert av slavene på plantasjonene ble så fraktet tilbake til Europa der de ble spredd i befolkningen. Desto mer slavene produserte, desto billigere ble varene. Dermed kunne også flere kjøpe dem. Men siden etterspørselen økte, trengtes det enda flere slaver for å produsere mer. Slik vokste handelen både med slaver og varer i trekanthandelen til å bli en stor, global handel.

[Slaveskipet](#)
[Fredensborg](#)

Eksterne lenker
[Voyages. The Trans-Atlantic Slave Trade Database](#)

[Historiske toll- og skipsanløpslister](#)

Oppgaver

Oppgave: Akerendam-forliset

Forfatter: Hans Nissen, Statsarkivet i Trondheim

[Oppgave: Akerendam-forliset \(139498\)](#)

Disse oppgavene er knyttet til fagstoff om Akerendam-forliset ved Runde på Sunnmøre i 1725.

Les [Akerendam-forliset ved Runde i 1725](#) før du svarer på spørsmålene.

1. Hvor skulle Akerendam seile til, og hva var hensikten med turen?
2. Hvilke yrker hadde de fleste som var om bord i Akerendam?
3. Hvor mange av de som reiste til Østen med VOC pleide å overlevde?
4. Hva er et sorenskriveri?
5. Hvorfor hadde man sjøforklaring (tingsvitne) etter forliset av Akerendam?
6. Hva hadde forliset å si for beboerne på Runde?
7. Hvilke typer varer ble funnet etter forliset?

Oppgave: Hollandske østindiske kompani

Forfatter: Hans Nissen, Statsarkivet i Trondheim

[Oppgave: Det nederlandsk-østindiske kompani \(139497\)](#)

Oppgaver om Verenigde Oostindische Compagnie (VCO), Det nederlandsk-østindiske kompani.

1. Forklar kort hva Verenigde Oostindische Compagnie (VCO) var?
2. Hvorfor tror du at de europeiske østindiske kompaniene etablerte seg i østen?
3. Hvorfor tror du Verenigde Oostindische Compagnie (VCO) og de andre europeiske kompaniene hadde egne soldater og festninger?
4. Er det mulig å sammenlikne VCO med noen av dagens multinasjonale selskaper?
5. Kan du si litt om forskjellene mellom Holland og Norge på 1600-tallet?

Fagstoff

[Akerendam - forliset ved Runde i 1725](#)

[Nederland - mulighetenes land på 1600- og 1700-tallet](#)

[Handelskompanier](#)

Norge 1500–1800

Næringsutvikling

Handelsforholdene på 1700-tallet

Forfatter: Ragnhild Hutchison, Norsk lokalhistorisk institutt
[Handelsforholdene på 1700-tallet \(141733\)](#)

La ville de Bergen. Bergen sett fra Hegreneset, ca. 1800.

I 1786 kom det 20 fuglebur til Bergen, 17 til Trondheim og seks til Kristiansand. De kom sammen med korn, tekstiler og farger, tauverk, god og dårlig brennevin, sitroner, hårpunkt og votter – og mye, mye mer. Tilsvarende varer kom til alle de andre norske havnene på slutten av 1700-tallet.

Noe av det var laget i Europa, annet kom fra Asia, Karibia eller Amerika. I bytte gikk det fiskevarer, tømmer, jern og skinnvarer ut av landet. Slik endte norsk fisk på spanske bord, norsk tømmer som britiske gulv og norsk jern som spiker på skip som reiste til den andre siden av kloden.

Forhold som påvirket handelen

Det var særlig gjennom 1700-tallet at handel begynte å knytte land og regioner tettere sammen. Med økt kontakt over grenser ble markedene større. I praksis betydde det at de som produserte ting, kunne nå ut til flere potensielle kunder. Dette gjorde at mulighetene for fortjeneste og profitt vokste.

Utviklingen i det norske handelsmønsteret viser tydelig hvordan markedet ble større, også for norske produsenter og handlende. Særlig viser veksten i skipstrafikk til og fra norske havner fra 1731, til 1756, til 1786 og 1794 at kontakten med både utlandet og innlandet gjennom 1700-tallet økte. Også utvalget og mengden av varer tok seg opp gjennom denne perioden, både med tanke på det som ble solgt i Norge, og norske varer som ble solgt i utlandet.

Føringer fra Danmark

Fisk var en av de viktigste eksportvarene fra Norge.

Det var stor vekst i skipstrafikken til og fra norske havner i flere perioder på 1700-tallet. Her fra innseilinga til Trondheim.

Norge var på denne tiden en del av det dansk-norske riket. Dette la flere føringer på handelen, deriblant hvem og hva nordmennene kunne handle med. Fra 1735 til 1788 var Sør-Norge pålagt å kjøpe det kornet som trengtes (men som regionen ikke selv klarte å produsere) først og fremst fra Danmark eller andre steder i riket. Bare dersom Danmark ikke kunne levere det nødvendige kornet, kunne man kjøpe dette fra andre land. Dette fortrinnet ble kalt kornmonopolet, og tanken var at broderlandet Danmark, som i utgangspunktet hadde godt med korn, skulle forsyne nordmennene som ikke klarte å dyrke tilstrekkelig mat – selv i gode år. Et tilsvarende monopol gjaldt for norsk jern i Danmark mellom 1730 og 1794.

For å utvikle særskilte næringer og beskytte innenlandsk produksjon innførte også Danmark-Norge tollsystem som favoriserte handel med andre deler av riket. I praksis betydde det at tollen var høyere på utenlandske varer enn på varer produsert for eksempel i Danmark eller på Island. Egne privilegier ble også gitt til produsenter og handlende innen næringer som staten ønsket å utvikle, slik som glassproduksjon. Sammen ga dette næringene og foretakene beskyttelse mot konkurranse.

Danmark la føringer på hvem Norge kunne handle med. Blant annet var Sør-Norge pålagt å kjøpe korn fra Danmark eller andre steder i riket.

Handelsstrømmene som Norge tok del i, kan deles inn i tre typer:

- [Handel med utlandet](#)
- [Handel med andre deler av det dansk-norske riket](#)
- [Handel med andre deler av Norge](#)

Handelsprivilegier

Forfatter: Ragnhild Hutchison, Norsk lokalhistorisk institutt

[Handelsprivilegier \(141735\)](#)

Moss jernverk ved Mossefossen, ca 1800.

Mye av samfunnet på 1700-tallet var preget av at grupper hadde privilegier. Dette var særrettigheter eller fordeler som kongen hadde gitt. I mange tilfeller var de gitt for å belønne gruppen, eller sikre dens lojalitet. Adelens jaktprivilegier og skattefrihet er eksempler på dette.

Næringspolitikk

Privilegier ble også brukt som næringspolitikk. Store produksjonsenheter som gruver eller jernverk fikk privilegier som gjorde at de fikk lavere produksjonskostnader, f.eks. fikk de rett på fyrlagsved i et område kalt "cirkumferens", rundt gruven eller verket. Små foretak slik som skomakere, bakere eller andre håndverk var også regulert. Laugene regulerte i utgangspunktet mange av disse næringene, men i løpet av 1700-tallet hadde kongen tatt til seg kontrollen. Det gjorde han enten ved å oppnå laugene eller ved å kreve at alle, også laugsmedlemmer, skulle søke myndighetene om rett til å drive virksomhet.

Handelsprivilegier

Også handelen var regulert av privilegier gjennom 1700-tallet. I Norge var det bare et utvalg byer som hadde rett til å handle med utlandet. I 1660 var det 8 kjøpsteder, men dette var blitt utvidet til 23 i 1800 og 34 omkring 1850. Økningen i antall kjøpsteder forteller at det også var en sterk økning i handelen, særlig med utlandet, i denne perioden.

Hjem som fikk handle var også begrenset av privilegier. De som hadde rett til å drive handel måtte være borgere av en kjøpstad. Noen særgrupper fikk også rett til å drive småhandel, eller håndverk i liten skala for at de skulle ha noe å levnære seg av. Dette var gjerne grupper som myndighetene fryktet at ellers ville bli tiggere og fattigfolk, og slik sett et problem og en utfordring for staten. Pensionerte eller skadde soldater, og deres enker, var en typisk slik gruppe. De som handlet ulovlig ble kalt "bissekremmere", og det var mange forsøk på å stanse dem. Eksport av sagtømmer var også underlagt begrensninger. Bare de som eide sagbruk og hadde fått eksportrettigheter av staten fikk selge til utlandet.

Mot slutten av 1700-tallet ble flere av de strenge, proteksjonistiske handelslovene fjernet. Handelen ble gradvis liberalisert, eller frigitt, frem mot 1850-tallet.

Skomakere
Skomakere var en regulert næring, i likhet med andre håndverk.

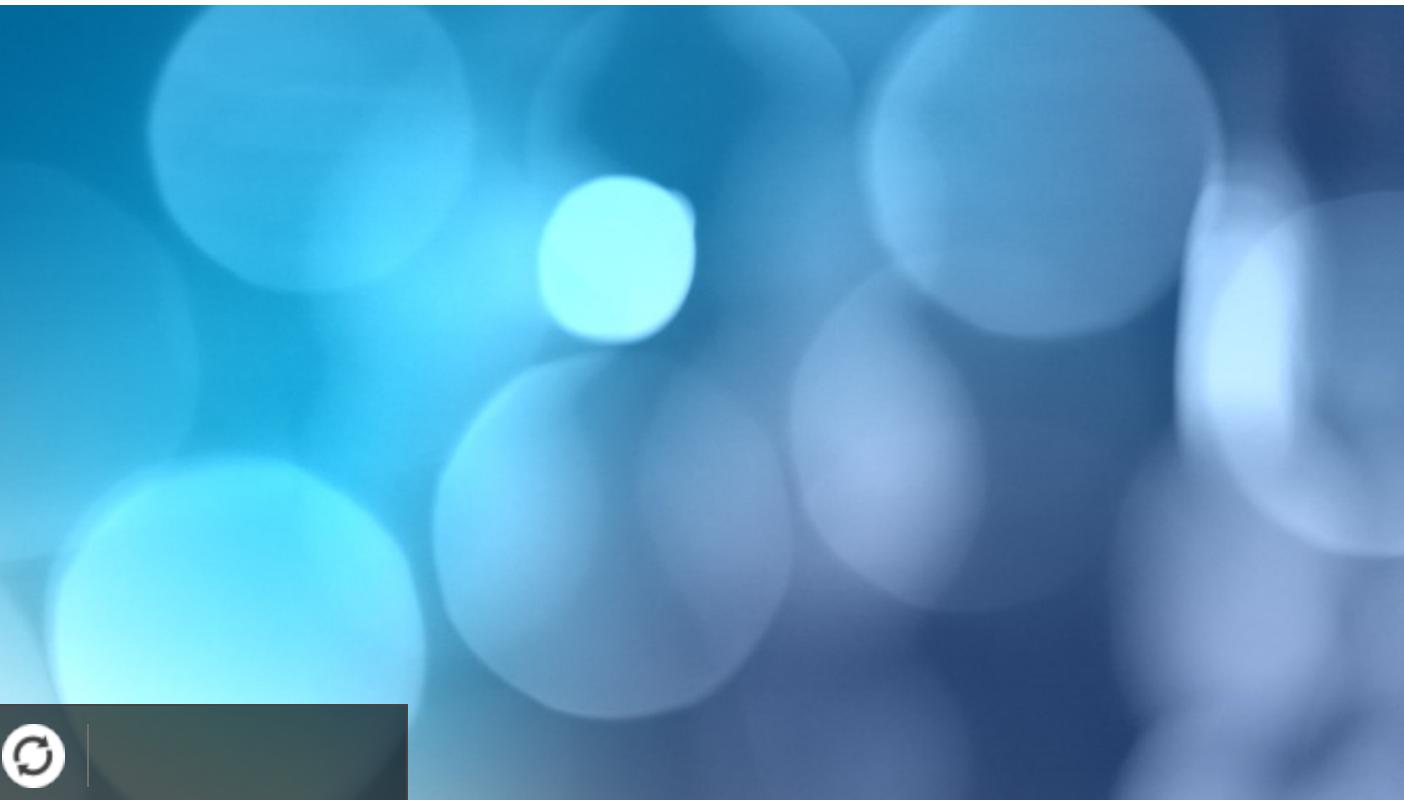
Kjøpmenn i Christiania Havn
Havn. Handelen var også regulert av privilegier gjennom 1700-tallet. Man måtte være borgere av en kjøpstad for å ha rett til å drive handel.

Tømmerkjøring og merking av tømmer i skogen. Bare de som eide sagbruk og hadde fått eksportrettigheter av staten, fikk selge til utlandet.

Industri

I siste del av 1700-tallet gjorde staten flere forsøk på å utvikle industri i Danmark-Norge. Målet var å gjøre landet minst mulig avhengig av import. Som ledd i dette ga myndighetene privilegier til de som ville starte opp i et utvalg næringer. Det kunne være store foretak, slik som glassverk som fikk enerett på salg i hele Norge mot at de produserte et bredt utvalg glass. Det kunne også være mindre foretak, som fikk enerett på salg i sitt lokalområde i oppstartsårene. Andre ble støttet ved at myndighetene bistod med utdanning av nøkkelpersonell.

Krigens konsekvenser for handel

Forfatter: Ragnhild Hutchison, Norsk lokalhistorisk institutt

[Krigens konsekvenser for handel på 1700- og tidlig 1800-tallet \(141779\)](#)

København blir bombardert i 1807.

Krig, og hvordan et land forholder seg til andre lands kriger, kan ha stor betydning for handelen. Dette var særlig tilfellet for Danmark-Norge i siste halvdel av 1700- og starten av 1800-tallet.

Dansk-norsk nøytralitet

Ved å føre en nøytralitetspolitikk klarte Danmark-Norge lenge å holde seg utenfor de store krigene som ellers raste i Europa og verden, slik som syvårskrigen 1756-63, den amerikanske uavhengighetskrigen 1775-84 og de første årene av Napoleonskrigene.

Under krigene var handelen begrenset, særlig for de krigførende. Nøytraliteten garanterte at dansk-norske skip fritt kunne handle med alle, også de krigførende landene. Dette gav unik markedstilgang, og mange norske handelshus bygget seg opp i disse årene ved å frakte ikke bare norske varer, men også varer for de krigførende landene.

Inn i krigen fra 1807

Nøytralitetspolitikken fungerte frem til 1807 da britene, som en del av Napoleonskrigene, bombet København. Med det ble Danmark-Norge dratt inn i krigen, og handelen stanset i stor grad opp. Britene blokkerte norskekysten, og hindret forsyninger av bl.a. korn. Sammen med usedvanlig harde uår, resulterte det i matmangel i hele landet. Diktet om [Terje Vigen](#) er kanskje det som best viser hvordan handelsblokaden fikk konsekvenser for helt vanlige folk.

Konsekvenser for trelasteksporen

Også den norske eksporten ble hardt rammet i disse årene. Når Storbritannia nå var blitt fienden, mistet trelasten hovedmarkedet sitt, og regninger og gjeld forble dermed ubetalt. Etter at krigen var over ble det klart at den hadde satt varige spor i handelsmønsteret; etter 1814 valgte Storbritannia å fortsette med høye tollbarriérer for å holde utenlandsk tømmer ute av landet. I stedet favoriserte de tømmer fra egne kolonier, særlig i Nord-Amerika.

Fiskeeksporten

Under de første årene av Napoleonskrigene sikret nøytraliteten at dansk-norske skip kunne handle fritt med alle, også Storbritannia. Bildet viser tollbygningen Custom House ved Themsen.

Konsekvensene av krigen var ikke så store for fiskeeeksporten fra Vest-Norge.

Les mer om Norge og Napoleonskrigene

For fiskeeksporten var konsekvensene av krigen mindre. Nøytraliteten gjorde at de norske skipene som fraktet fisk fikk fortsette handelen som før. Under selve krigsårene var den norske fisken holdt ute av sine vanlige markeder i Frankrike, Spania og Portugal. Men med freden fikk den komme relativt problemfritt tilbake til disse.

Napoleonskrigene fikk dermed større langsiktige konsekvenser for det tømmerekporterende Øst-Norge, enn det fikk for det fiskeeksporterende Vest-Norge.

[Danmark-Norge i krig](#)

[Krigsfanger og mulige fiender](#)

[Lov og rett i kaper- og prisesaker](#)

Handel med utlandet

Forfatter: Ragnhild Hutchison, Norsk lokalhistorisk institutt

[Handel med utlandet \(141738\)](#)

Havnen i Riga på 1700-tallet. Riga hørte på den tiden til det russiske riket.

For Norge var de viktigste utenlandske handelspartneren på 1700-tallet England, Frankrike, Nederland, landene rundt Østersjøen og Russland. Dette var viktige eksportmarked, men også områder hvor mange av importvarene stammet fra.

De britiske øyene

Til England, Skottland og Irland eksporterte Norge i all hovedsak tømmer. Det var særlig Østlandet som stod for dette, og alle havnene fra Halden til Stavanger var involvert. Også Trondheim eksporterte tømmer, først og fremst til Irland. I England, var den industrielle revolusjonen i startfasen og stadig flere folk flyttet til byene. Derfor var det en stadig voksende etterspørsel etter tømmer til hus og møbler, infrastruktur som havner, reisverk til fabrikker og kullgruver, og kasser til å transportere varene i. Det norske tømmeret hadde faktisk omrent 80% av det sivile britiske tømmermarkedet.

Norsk tømmer

Etterspørselen etter norsk tømmer var så stor at kystområdene snart var uthugget, og man måtte gjennom 1700-tallet hente tømmeret fra stadig lengre inn i landet. Slik ble ikke bare kyststrøkene, men også innlandet inkludert i den internasjonale tømmerhandelen. Tømmeret ble hugget på vinteren og slept med hest frem til nærmeste elv. Når isen så gikk om våren, ble det fløtet ned til nærmeste handelssted. Selv om tømmeret ofte hadde vokst i bondens skog og ble solgt av ham, var det bare kjøpmenn med egne privilegier på å selge tømmer til utlandet som sto for selve eksporten.

Tilbake fra England kom skipene ofte nesten tomme. Engelskmennene klagede i samtidene på at de hadde vansker med å få solgt varene sine til Danmark-Norge og andre land i Norden og Østersjøområdet. Mye av grunnen, mente engelskmennene, var at befolkningen var for fattige til å kjøpe de engelske varene. Samtidig ser vi fra toll-listene at det ble importert og innført stadig mer varer til Norge. Det var da særlig fra de nordtyske områdene av Østersjøen, men også Danmark. Det indikerer at man i Norge hadde råd til å importere ulike varer, men at man heller kjøpte dem fra andre steder enn England. Økningen i importen viser også at man i løpet av 1700-tallet fikk gradvis mer penger å rutte med.

Østersjølandene

Tømmer blir lesset ved utløpet av Themsen. Skipet fører dansk flagg, men må antas å være norsk siden det fører tømmer.

Etterspørselen etter norsk tømmer var stor. For å få tømmer fra innlandet til handelsstedene brukte man tømmerfløting på elvene.

Østersjølandene var en viktig kornleverandør for nordenfjelske Norge, dvs. nord fra Åna-Sira. Denne delen av Norge var ikke omfattet av det omtalte kornmonopolet, og kjøpmenn med rett til å handle med utlandet kunne derfor fritt kjøpe korn på det internasjonale markedet. Fra de nordtyske områdene av Østersjøen kom også mange av ferdigvarene, eller forbruksvarene, slik som fuglebur, tøyler og ferdigsydde klær, metallbestikk og fargestoffer. Noen av disse var produsert i de tyske statene, men en del hadde også sin opprinnelse andre steder, deriblant England. De nordtyske havnene hadde bare fungert som omlastningssentrums. I retur fikk østersjølandene først og fremst norske fiskevarer som klippfisk og tørrfisk.

Baltikum og Nordtyskland leverte korn også til sørnedenfjelske Norge når Danmark ikke var i stand til det, og kongen hadde gitt dispensasjon.

Handel med Nederland

Nederland, og da særlig Amsterdam, var en viktig handelspartner for Norge gjennom hele 1600-tallet, og også 1700-tallet (se undervisningsopplegg 1). Fra Østlandet og Sørlandet ble det skipet ut tømmer, da særlig bjelker som nederlenderne selv saget til stokker som ble brukt til å bygge diker, havner, hus og møbler i Nederland. Gjennom 1600-tallet hadde Vestlandet også solgt mye tømmer til Nederland, men på 1700-tallet var denne delen av kysten så avskoget at det ikke lenger var mulig. Fiskevarer hadde tatt over i Bergen, mens man fra Trondheim i tillegg til fisk, også eksporterte kobber til nederlenderne. Fisken og kobberet ble delvis brukt i Nederland, men en del ble også solgt videre.

Tilbake fra Nederland kom mange av de samme varene som fra de Nordtyske områdene; ferdigvarer som klær, men også finere tøyler og eksotiske matvarer. Til Sør- og Øst-Norge kom det også mye nederlandsk ost.

Utveksling av varer

Fiskevarer fra Bergen og Trondheim gikk også direkte til Frankrike, Spania og Portugal. Rognen som gikk fra Bergen ble så brukt av franskmenne som agn i deres eget fiske. I retur kom vin, olje og eksotiske matvarer slik som mandler, sitroner og appelsiner.

I nord var særlig handelen med Russland viktig. Denne handelen har fått navnet pomorhandelen. Den sørget for utveksling av varer mellom de to landene. For Nord-Norge var Russland en viktig leverandør av både korn- og linvarer.

Det nordenfjelske Norge fikk mye korn fra Østersjølandene, da denne delen av Norge ikke var omfattet av kornmonopolet i det dansk-norske riket.

Pomorhandelen mellom Russland og Nord-Norge sørget for utveksling av varer mellom de to landene. Her fra havnen i Arkhangelsk.

Handel med andre deler av det dansk-norske riket

Forfatter: Ragnhild Hutchison, Norsk lokalhistorisk institutt
[Handel med andre deler av det dansk-norske riket \(141783\)](#)

Larvik sett fra sjøsiden med flere handelsskip i forgrunnen i 1785.

Danmark-Norge førte en helstatspolitikk, dvs. at den så alle rikets deler som en helhet som sammen skulle støtte hverandre. I handelen og produksjon innebar det at hver del skulle produsere det den hadde naturlige fortrinn for, og så bytte disse med andre deler av riket. Dette var blant annet tanken bak korn- og jernmonopolene – Danmark hadde bedre forutsetninger for korndyrking, mens Norge hadde jern. Handel mellom rikets deler var også beskyttet ved at den ikke var pålagt toll, slik handel med utlandet var.

Tettest kontakt fra Øst- og Sørlandet

Handelen med Danmark var særlig tett på Øst- og Sørlandet. Disse områdene handlet også mye med hertugdømmene Slesvig og Holstein. Avstanden til disse delene av riket var kort, så det å reise frem og tilbake i årets varme måneder var enkelt. At kornmonopolet på Sør-Norge å kjøpe kornet sitt fra Danmark eller hertugdømmene motiverte også mye av denne handelen. For Vestlandet og lenger nordover, der man fritt kunne kjøpe korn på det internasjonale markedet, og der reiseveien til broderlandet og hertugdømmene var mye lengre, var kontakten også langt mindre.

Island

De ulike norske regionene handlet imidlertid ikke bare med Danmark. Kontakten mellom Bergen og Island var jevn. Bergen fungerte som en omlastningshavn for islandingene; viktige varer som korn og tobakk ble ført via Bergen til Island, og islandsk fisk kom via Bergen til Europa.

Kontakt med dansk-norske kolonier

Flera norske havner hadde også noe direkte kontakt med de dansk-norske koloniene i Vest-India/Karibia. Det var først og fremst havner som hadde eget sukkerraffineri, slik som Trondheim, Fredrikstad og Bergen. Disse havnene fikk direkteforsyninger av råsukker. Også Arendal var involvert i handelen på disse øyene. Det meste av Danmark-Norges handel med sukkerøyene gikk likevel via København.

Ingen av de norske havnene hadde direktekontakt med Asia. Alle varer som skulle mellom Norge og Asia kom via København. For Bergen og Trondheims del kom også noen asiatiske varer via andre utenlandske havner.

Øst- og Sørlandet handlet mye med hertugdømmene Slesvig og Holstein. Her ser vi mot havnen i Kiel.

Bergen hadde nær kontakt med Island som omlastningshavn.

Flere norske havner hadde direkte kontakt med de dansk-norske koloniene i Karibia, bl.a. St. Croix.

Til fordypning

[Skipper Knud Axelsen](#)

[Herlof Herlofsen](#)

Handel med andre deler av Norge

Forfatter: Ragnhild Hutchison, Norsk lokalhistorisk institutt

[Handel med andre deler av Norge \(141787\)](#)

Tollbodbryggen i Christiania

I dag er Norge å regne som ett marked. Med det menes at det er fri flyt av varer og tjenester mellom landets regioner. Å få til dette var en lang prosess, og mange av de viktige, første skrittene ble tatt sent på 1700-tallet, og tidlig på 1800-tallet.

Skipsanløpslistene og toll-listene viser at norske tollsteder tidlig på 1700-tallet først og fremst handlet med andre norske havner som lå i nærheten. Med "i nærheten" menes da ikke bare langs kysten, men også på tvers av fjorden.

Derimot ser det ut til å ha vært lite kontakt mellom de større regionene. Dette kan delvis forklares ved at Trøndelag og Bergen gjennom mye av 1700-tallet hadde privilegert tilgang til å handle med Nord-Norge. Dette gjorde at folk i nord ikke reiste til for eksempel Østlandet for å kjøpe varer, men heller til Bergen eller Trondheim.

Mellan Bergen og Trondheim var det heller ikke mye kontakt. Noe av årsaken kan være at de produserte mange av de samme varene, og derfor ikke trengte kontakten.

Øst- og Sørlandet og de andre regionene hadde heller ikke mye kontakt med Vest- og Nord-Norge, eller Trøndelag. Fra vest til øst ble det fraktet noe fiskevarer, samt talg og tran som ble brukt til særlig produksjon av lys. I retur kom det bl.a. jernvarer.

Noen tollsteder ser ut til å ha vært omlastningspunkter enten for utenlandske varer, for varer som kom fra Danmark, eller fra andre deler av Norge. Med et stort antall skipsanløp, peker særlig Langesund, Arendal og Risør seg ut som slike havner. Fra disse havnene ble varene så fraktet videre til andre steder i Norge, og muligens også Danmark.

Det danske ostindiske kompani

Forfatter: Hans Nissen, Statsarkivet i Trondheim

[Det danske ostindiske kompani \(139496\)](#)

Danmark-Norge var et av landene som hadde handelskontor i Canton i Kina.

Det var ikke bare Holland som drev handelsvirksomhet i Østen, også Danmark-Norge, Sverige, Frankrike, Portugal, England og flere andre europeiske land drev slik virksomhet.

Det danske ostindiske kompani

Det danske ostindiske kompani ble stiftet i 1616 av kong Christian IV av Danmark-Norge. Kompaniet skulle drive handel med India. På lik linje med det Hollandske kompaniet (VCO), fikk det dansk-norske kompaniet også kongelig tillatelse til å drive krig, etablere festninger og inngå traktater. Kompaniet ble en viktig brikke i etableringen av Danmarks kolonirike.

Handel med Østen

Hensikten med virksomheten til de europeiske kompaniene var å drive import av varer til Europa. Det var særlig krydder, finere stoffer og etter hvert te som var etterspurt i Europa. Problemet var at de asiatiske handelsmennene ikke var særlig interessert i europeiske varer. Dette ble et problem for de europeiske kompaniene, og de fant ut at dette kunne løses på tre måter.

For det første kunne man betale med edelmetall eller noen europeiske varer som var interessante for asiatene. Edelmetallet stammet i stor grad fra Spanjolenes kolonier i Mellom- og Sør-Amerika. For det andre kunne kompaniene betale for varene med overskuddet de fikk fra handel de drev mellom de asiatiske land. Den siste løsningen var å låne penger på det indiske marked. Det var dette siste som ble en stor byrde for danskernes kompani, og som medførte større utgifter enn inntekter. Resultatet av handelen var at mye av det sølvet og gullet som spanjolene fraktet hjem til Europa fra Amerika etter hvert havnet på asiatiske hender.

Trankebar - dansk hovedsete i India

Den første danske besittelsen i østen ble Trankebar på østkysten av den indiske halvøy. Her ble det etablert en festning som fikk navnet Dansborg. Dette ble det danske hovedsete i India helt fram til 1845, da britene kjøpte kolonien.

Kong Christian IV stiftet Det danske ostindiske kompani i 1616.

Festningen Dansborg i Trankebar på østkysten av den indiske halvøy.
Dansborg var den første danske besittelsen i østen.

[Les mer](#)

[Handelskompanier](#)

Kolonieventyret ble preget av noen oppturer, men mest nedturer for danskene. Flere skip forliste, og handelen var i perioder feilslått. I likhet med de andre europeiske kompaniene var også danske og norske embetsmenn fristet av korruption for å berike seg selv. Statsadministrasjonen i Danmark var svært langt unna, og enkelte embetsmenn opererte som småkonger. I kortere tidsrom var det danske kompaniet nedlagt. Trankebar ble da blant annet benyttet til havn for pirater som opererte i Bengalbukten.

Smugling

I deler av 1600- og 1700-tallet sto Danmark-Norge utenfor konfliktene mellom de europeiske stormakter. Tyskland kunne da operere som mellomledd for europeiske smuglere. Danskene gjorde gode penger på å selge kinesisk te til engelske smuglerskip i India. Det hendte også at franske og nederlandske handelsskip seilte under dansk flagg når revolusjonskrigene raste i Europa.

Universitet i dansk koloni

En annen dansk koloni i India var Fredriksnagore (Serampore). Den lå innerst i Bengalbukten. Her etablerte tre baptistprester det første universitet i India 1819. På 1700-tallet var en nordmann, trønderen Ole Bie, kongens representant der. Av inderne ble han sett på som en stor organisator og forretningsmann, men i Danmark ble han beskyldt for korruption. Til tross for dette ble han sittende som kongens mann i 30 år.

Fortet Dansborg i Trankebar er i dag museum over danskenes virksomhet gjennom over 200 år i India.

Kilder:

Dansk kolonihistorie. Indføring og studier. Redaksjon: Peter Hoxer Jensen, Leif Haar m.fl. Forlaget Historia, 1981.

Ole Feldbæk og Ole Justesen. *Kolonierne i Asien og Afrika.* I Danmarks historie. Politikens forlag, 1980.

Sindre W. Aarsbog. *For en neve gylden. Trøndere i hollandsk østindia ca. 1600 – 1800.* Artikkel i Trondhjemske Samlinger, 2004.

Yngvar Ustvedt. *Trankebar. Nordmenn i de gamle tropekolonier.* Cappelen Damm, 2001.

[Holland - mulighetenes land på 1600- og 1700-tallet](#)

Oppgave

[Det danske østindiakompani](#)

Slaveskipet Fredensborg

Forfatter: Ragnhild Hutchison, Norsk lokalhistorisk institutt
[Slaveskipet Fredensborg \(139813\)](#)

Modell av Fredensborg

I juni 1767 forlot slaveskipet Fredensborg den dansk-norske hovedstaden København. Det skulle til Vest-Afrika, til det Dansk-norske slavefortet Christiansborg, i det som i dag er Ghana. Med seg hadde Fredensborg våpen og krutt, tekstiler og smykker, vin og brennevin. Dette var varer som skulle byttes mot slaver.

I Christiansborg ble skipet liggende i vel 7 måneder mens det ventet på å bli fylt opp med slaver. Oppholdet tærte på mannskapet, og flere døde, deriblant kapteinen. Lastet med 265 slaver, gull og elfenben forlot Fredensborg endelig Vest-Afrika i april 1768, på vei til den dansk-norske kolonien St. Croix. Overfarten tok 78 døgn. 24 av slavene døde på reisen.

Endelig fremme i St. Croix ble slavene solgt til plantasjeeiere. De friskeste først, de syke sist. Sukker, tobakk, kanel og bomull ble losset på for å bli fraktet tilbake til København. Rettureisen var ikke enkel, og da skipet kom til Nordsjøen var vinterstormene satt inn.

1. desember 1768 forliste Fredensborg utenfor Tromøya ved Arendal. Mannskap og passasjerer overlevde, men skipet gikk ned. Skipsprotokollen var berget, og sammen med sjøforklaringen som ble gjort i ettertid, og marinarkeologiske undersøkelser i moderne tid gjør det bevarte materialet at slaveskipet Fredensborg er et av de beste innblikkene vi har i hvordan trekanthandelen foregikk.

Slavene fra Fredensborg ble solgt til plantasjeeiere. Tegning av slaver som arbeider på en plantasje i Amerika rundt 1880.

[Les mer](#)

[Norsk Maritimt Museum: Om slaveskipet Fredensborg og utgravingen av det](#)

Oppgaver

Kildeoppgave: Innføring til norske havner

Forfatter: Ragnhild Hutchison, Norsk lokalhistorisk institutt

[Innføring til norske havner \(141742\)](#)

Ta utgangspunkt i den havnen som ditt nærområde hadde som sin nærmeste havn, med utgangspunkt i toll- og skipsanløpslistene.

[Historiske toll- og skipsanløpslister: Toll-listene](#)

[Historiske toll- og skipsanløpslister: Skipsanløpslistene](#)

*Eksempel på
fordypning: [Kaptein
Anders Christensen
Bie](#)*

Tips til kilder:

- Bygdebøker e.l. fra ditt område
- Digitalarkivet: [Folketellingen av 1801](#)
- Digitalarkivet: [Søkbare kirkebøker](#)

1. Finn ut hvilke land og havner som ditt lokale tollsted handlet med. Endret det seg over tid, og i så fall hvordan?
2. Hvilke varer var de viktigste som ble ført inn og ut?
3. Forklar endringene med utgangspunkt i økonomiske, politiske og sosiale endringer.
4. Velg en kaptein, og se om du kan følge handelsruten hans. Kan du finne ut mer om ham gjennom andre kilder?

Oppgave: Det danske ostindiske kompani

Forfatter: Hans Nissen, Statsarkivet i Trondheim, Inga Berntsen Rudi

[Oppgave: Det danske ostindiske kompani \(139856\)](#)

Oppgaven er knyttet til fagstoff om Det danske ostindiske kompani, et handelskompani opprettet i 1616.

1. Hvor etablerte Det danske ostindiske kompani seg?
2. Finn ut hvilke konflikter det var i Europa på 1600-tallet. Hvilke fordeler hadde Danmark-Norge av å stå utenfor noen av de europeiske konfliktene? Og hvordan kunne tvillingriket tjene penger på dette?
3. Hva tenker du om at nordmenn og dansker har etablert kolonier i østen, av og til med våpen og makt?

Kildeoppgave: Norge og trekanthandelen

Forfatter: Ragnhild Hutchison, Norsk lokalhistorisk institutt, Inga Berntsen Rudi
[Kildeoppgave: Norge og trekanthandelen \(139810\)](#)

I denne oppgaven skal du jobbe med tollistene for norske havner på 1700-tallet for å finne ut hvilke varer som kom til Norge fra Amerika og Karibia/Vest-India.

Nettsted for historiske toll- og skipsanløpslister

[Historiske toll- og skipsanløpslister](#)

Kilde:

Land som Norge handlet med

[Toll- og skipsanløpslister:
Fjerne havner og land](#)

Norge og nordmenn deltok også i trekanthandelen. Dette skjedde dels gjennom forbruk av varer som ble produsert av slaver, og dels gjennom handel med de dansk-norske koloniene i Karibia, ofte kalt Vest-India på 1700-tallet. Bruk tollistene til å finne ut hvilke varer som kom fra Amerika og Karibia/Vest-India.

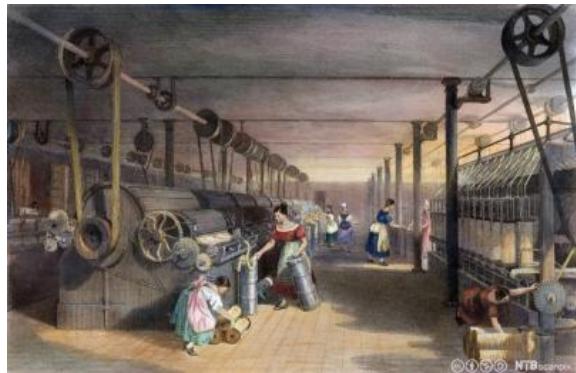
Industrialisering og arbeidsliv

Industrialisering

Den industrielle revolusjonen

Forfatter: Inga Berntsen Rudi

[Den industrielle revolusjonen \(137258\)](#)

Bomullsproduksjon i England, 1834.

Den industrielle revolusjonen er tilnavnet på de store endringene som startet i England på midten av 1700-tallet med overgangen fra håndverk til fabrikkproduksjon. Den første industrien var knyttet til tekstilproduksjon, og England ble i løpet av relativt kort tid omdannet fra å være et land med hovedsakelig jordbruk som næring, til et land som var sterkt preget av den voksende industrien.

En industriell revolusjon?

Den industrielle revolusjonen er en av de største omveltingene i samfunnshistorien. Den handler om overgangen fra et jordbruksamfunn til industri og urbanisering, fra håndverk og muskelkraft til fabrikker og maskinkraft. Alt dette førte også til et mer klassedelt samfunn der særlig arbeiderklassen, men også middelklassen, vokste sterkt.

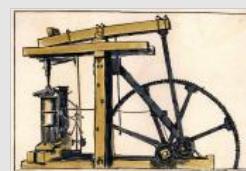
Det er vanlig å dele den første perioden med industrialisering inn i to: Den første industrielle revolusjonen og den andre industrielle revolusjonen. Den første startet rundt 1750 og varte frem til om lag 1850, da den andre industrielle revolusjonen startet. Vi skal likevel ta disse årstallene med en klype salt, da historikerne stadig debatterer avgrensingene av denne perioden.

Noen historikere hevder også at vi ikke bør kalle denne perioden for noen "revolusjon", da de mener at det var en gradvis økonomisk og sosial endring. Joseph A. Montagna ved Yale University i USA, skriver at termen "revolusjon" både er passende og upassende. Passende fordi denne perioden så til de grader endret måten man gjorde ting på. Upassende fordi ordet symboliserer plutselige forandringer, men disse endringene skjedde gradvis. Også den norske historikeren Tore Pryser understreker at den industrielle revolusjonen var en langvarig prosess, som først et godt stykke ut på 1800-tallet spredde seg til andre land i Europa og USA.

Bakgrunn

Huskelappen

- Den industrielle revolusjonen startet i England på 1700-tallet
- Dette var en overgang fra håndverk og muskelkraft til fabrikkproduksjon og maskinkraft
- Oppfinnelser som dampmaskinen og spinnemaskinen var viktige for den økende industrialiseringen

James Watt tok patent på dampmaskinen sin i 1769. Den ble blant annet brukt til å drive spinnemaskinene i tekstilindustrien.

Spinning Jenny

Hvilke årsaker lå bak den raske industriutviklingen i England? En av de viktigste faktorene var den sterke folketallsveksten på 1700-tallet. Folkeveksten skapte behov for større matproduksjon og en større etterspørsel etter billige klær. Matproduksjonen ble økt gjennom en modernisering av landbruket, og for å få billige klær måtte man få en modernisering av tekstilproduksjonen. I tillegg hadde England lenge hatt stor produksjon av ull som de eksporterte, og det ble etter hvert nødvendig å effektivisere produksjonen og få opp inntjeningen for produsentene.

Begynnelsen

Det var nettopp i tekstilproduksjonen at den industrielle revolusjonen startet med innføring av nye spinne- og vevemaskiner. De første fabrikkbyene dukket opp i nærheten av elver, fordi de store maskinene ble drevet av vannkraft. Den første fabrikkbyen var Manchester nord i England.

Det var de mange oppfinnelsene i England som gjorde at industrien vokste i et slikt tempo at perioden fikk navnet Den industrielle revolusjonen. Disse oppfinnelsene som dampmaskinen og spinnemaskinen Spinning Jenny, ble verdenskjente og oppfinnelsene ble senere brukte også i andre land.

Dampmaskinen

Den første maskinen som kom som gjorde det lettere å fri seg fra håndkraft, var dampmaskinen. Det hadde vært forsøk på å lage dampmaskiner tidligere, men det er maskinen som James Watt tok patent på i 1769 som er den mest kjente, og som har blitt stående som den første dampmaskinen. Dampmaskinen er en motor som blir drevet av damp under trykk. Dampmaskinen ble først tatt i bruk i tekstilindustrien - blant annet til å drive spinnemaskinene som tidligere ble drevet med håndkraft. Men det tok ikke lang tid før dampmaskiner ble brukte innenfor en lang rekke industrier, og kanskje særlig innenfor transport. Dampbåter og damplokomotiv ble viktige for å frakte varer raskere enn tidligere.

Spredning av industrien

En av grunnene til at det tok så lang tid før industrialiseringen spredde seg til andre land, var at engelskmennene la ned forbud mot eksport av maskiner fram til 1842. På denne måten hindret de en utvikling av moderne industri i andre land. I Norge dukket den første industrien opp rundt Akerselva ved Kristiania i 1840-årene. Det er likevel vanskelig å si at det er den industrielle revolusjonen i Norge, da industrireisinga her i landet var i startfasen helt frem til 1875. I Kristiania var det Akers Mekaniske Verksted som var først ute i 1841. Siden kom det flere verksted, og også her i landet var tekstilindustrien tidlig ute med spinneri og veveri langs elva.

Kilder

- Joseph A. Montagna: [The Industrial Revolution](#)
- Tore Pryser (1993): *Norsk historie 1800-1870: Frå standssamfunn mot klassesamfunn.*

Denne artikkelen ble opprinnelig publisert på [kildenett.no](#).

En av de første og mest kjente tekniske oppfinnelserne til bruk i industrien var spinnemaskinen til James Hargreaves som kom i 1765 og fikk navnet "Spinning Jenny".

Spinnemaskinene ble drevet med håndkraft, men kunne produsere 20 ganger mer enn ved en vanlig rokk.

Arbeidsstokken ved Akers Mek., 1898. Akers Mek. ble etablert i 1841 og var starten på industrien her i landet.

Det første dampskipet i Norge

Dampskipet "Nidelven"

Trondheim var også tidlig ute med industri. I 1844 kom Fabriken ved Nidelva - Nidelvas mekaniske verksted. Det var ved Nidelva det første dampskipet ble bygget. Det første lokomotivet ble også bygd ved fabrikken. Trolla Brug kom i 1854, og ble i 1872 slått sammen med Nidelva til Trondhjems Mekaniske Værksted.

Akerselva og den industrielle revolusjonen i Oslo

Forfatter: Miriam Rösler, Oslo Museum

[Akerselva og den industrielle revolusjonen i Oslo \(141959\)](#)

Akerselva ved Vaterlands bro

Akerselva er en naturperle og -ressurs som renner tvers gjennom Oslo fra Maridalen til Vaterland. Langs elva kan besøkende og osloborgere bruke fritid og ferie til å gå på tur, bade og sole seg. Elva er vakker, og de kraftfulle vannfallene er imponerende. Disse vannfallene var i sin tid utgangspunktet for den første tekstilindustrien i Norge.

Kraften i Akerselva, eller Frysja som den tidligere ble kalt, har blitt utnyttet av mennesker i årtusener. Vi har kilder helt fra middelalderen som viser at det har vært kornmøller langs elva. Kraften har også vært brukt til stamper av ulike slag, og papirmøller, oljemøller, og til sagbruk.

I dette undervisningsopplegget kan du lese om Akerselvas tilknytning til den industrielle revolusjonen i Norge på 1850-tallet. Dette blir knyttet til den 100 år lange fortellingen om tekstilindustrien. Det var nemlig tekstilindustrien som startet det hele. Her blir positive sider ved industrialiseringen presentert, men også det problematiske med denne store samfunnsmosjonalen. Du vil få to fortellinger om den industrielle revolusjon langs Akerselva: Den ene handler om utviklingen, optimismen og framtidstroen som sørget for en betydelig verdiskaping i det fattige Kristiania. Industrialiseringen ga nemlig arbeid til mange, og framveksten av kapital ga kjøpekraft til både bedriftseiere og arbeidere. Denne framstillingen av historien kan vi kalle «den blå siden» – den forteller om kapitalismens kraft. Den andre siden av historien handler om de tøffe arbeidsvilkårene som de ansatte i industrien opplevde. Det resulterte blant annet i framveksten av arbeiderbevegelsen, og vi kan kalle dette for «den røde siden» av historien.

Vøiens bomuldsspinneri ved Akerselva. Vøiens ble etablert av Knud Graah.

Nydalens Compagnie sett fra Akerselva. Nydalens Compagnie ble etablert av Adam Hiorth i 1845 under navnet Nydalens Bomuldsspinderi.

Den "blå" siden ved industrialiseringen: Kapitalismens kraft

Forfatter: Miriam Rösler, Oslo Museum

[Den "blå" siden ved industrialiseringen: Kapitalismens kraft \(141960\)](#)

Fra fabrikkhallen på Hjula veveri.

I England hadde tekstilproduksjon vært viktig i over 100 år, før industrien ble introdusert i Norge i 1846. Nye oppfinnelser så dagens lys i opplysningstidens kjølvann, og en av de første automatiske tekstilmaskinene var en spinnemaskin kalt Spinning Jenny. Den kom i 1764 og ble oppfunnet av James Hargreaves. Med denne og senere varianter av spinnemaskiner og automatiske vevstoler ble masseproduksjon av bomullstråd og vevde tekstiler mulig.

Maskiner og kunnskap for salg skaper industri i Norge

England hadde holdt på sine helautomatiske hemmeligheter og hadde tjent godt på dem. Men i 1842 ble det lov i England å legge maskinene, og kunnskapen om tekstilprodusjonen, ut på markedet for salg.

På denne tiden reiste to norske herrer ved navn Adam Hiort og Knud Graah til Manchester. De var begge interesserte i å kjøpe maskiner for å starte opp tekstilindustri i Norge. Det sies at de to møttes tilfeldig på en kro, og at de skålte og ønsket hverandre lykke til i fremtidige bedrifter. Allerede i 1846 etablerte Adam Hiort Nydalens Compagnie i Nydalen, og Knud Graah grunnla Vøyen Bomuldsspinneri på Sagene. Begge hadde kjøpt fallrettigheter i store fossefall langs Akerselva. Det var altså kraften i elva som gjorde den første tekstilproduksjonen mulig, og bygningene fra begge disse fabrikkene finnes fremdeles i dag.

Befolkningsøkning i Norge

Det var stor befolkningsøkning i Norge på 1800-tallet. Det var imidlertid ikke nok arbeid på gårdene rundt om i landet, og mange levde i dyp fattigdom. Å søke jobb i byene var en mulighet for å komme seg ut av fattigdommen og få et bedre liv. Mange var nok også eventyrlystne, for ordet spredte seg og livet i byen lokket. For industrien var arbeidskraften til disse menneskene uvurderlig. Uten mange hender ville ikke masseproduksjon vært mulig. Det var derfor kjærkomment for både Adam Hiort og Knud Graah at det fantes nok av folk som var villige til å ta arbeid i fabrikkene. Mange arbeidere var også svært stolte av jobben de gjorde.

Positive sider ved fabrikkarbeidet

Huskelappen

- Masseproduksjon av vevde tekstiler ble mulig med oppfinneren av spinnemaskinen
- Industrigründerne Knud Graah og Adam Hiort fikk inspirasjon fra England for å starte tekstilindustri i Norge
- Befolkningsøkning i Norge gjorde masseproduksjon mulig
- Arbeidersamfunnene vokste rundt fabrikkene

Oppfinnelsen av spinnemaskinen Spinning Jenny var viktig for den industrialiserte tekstilproduksjonen.

Portrett av Knud Graah. Graah hadde sammen med Adam Hiort kjøpt fallrettigheter i Akerselva og opprettet tekstilindustri der.

Det var andre positive sider ved det å jobbe i fabrikk. Bedriftene kunne som regel tilby bolig for en rimelig penge. Dessuten hadde arbeiderne fritid. Jobben sluttet klokken seks på hverdagene og klokken ett på lørdager. På søndager var det helt fri! Da kunne man drive med fritidsaktiviteter, både sport og fornøyelse. Mange var tilknyttet en menighet og gjorde veldig arbeid på fritiden. Arbeidersamfunnene ble viktige arenaer for sosial omgang, fest, kurs og andre fellesaktiviteter. Når folk fikk lønn, kunne de også kjøpe varer og tjenester. Derfor bidro de selv til nye virksomheter. Arbeidernes egen kjøpekraft genererte med andre ord ny virksomhet. Men arbeiderne så at noen få fabrikkeiere ble veldig rike, takket være deres innsats.

Dette er den blå siden av historien. Kapitalismens kraft.

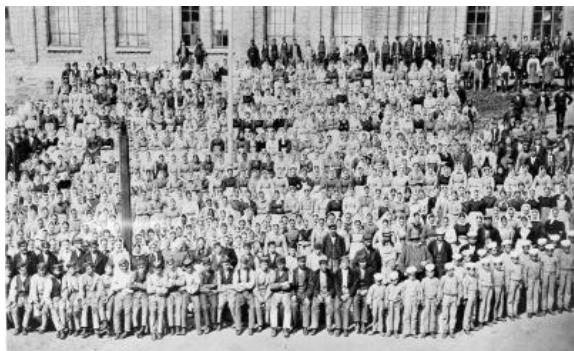

Hjula veveri var det første maskindrevne veveriet i Norge. Hjula veveri lå ved Akerselva på Sagene.

Den "røde" siden ved industrialiseringen: Arbeidslivets utfordringer

Forfatter: Miriam Rösler, Oslo Museum

[Den «røde» siden ved industrialiseringen: arbeidslivets utfordringer \(142399\)](#)

Fabrikkledelsen og arbeidere foran Veveri A ved Nydalens Compagnie, ca. 1877.

Den industrielle revolusjonen ga nye arbeidsplasser og en annen arbeidshverdag med fri på søndager og sosial omgang på fritida. Men arbeidslivet var ikke regulert av avtaler mellom arbeidsgiver og arbeidstaker slik det er i dag, og det var tøffe forhold på fabrikkene. På bakgrunn av dette vokste arbeiderbevegelsen fram.

Et arbeidsliv uten reguleringer

«Den røde siden» av historien skisserer en annen del av den industrielle revolusjon: Arbeidslivet var ikke regulert av avtaler mellom arbeidsgiver og arbeidstaker, slik det er i dag. Tidlig i industrialiseringsperioden kunne bedriftseierne ansette og si opp folk etter eget forgodtbefinnende. De bestemte også størrelsen på lønningene og hvor lenge en arbeidsdag skulle være. Som ansatt var man prisgitt sin bedriftsleder, og vi kan si at det oppsto et paternalistisk forhold mellom bedriftseier og arbeider. Arbeidsgiveren tok vare på sine ansatte og sørget for dem slik at de gjorde en god jobb, men han kunne også være urettferdig og sende folk på gaten om han ikke var fornøyd. Det fantes med andre ord ingen regler for dette.

Lange arbeidsdager og barnearbeid

Fabrikkeieren forventet lange arbeidsdager, og kunne også forlange overtid, og det på toppen av en tolvimers arbeidsøkt! Det var tøffe vilkår på fabrikken: lange arbeidsdager, hardt fysisk arbeid og lav lønn. Helse, miljø og sikkerhet stod nok ikke høyt på agendaen. Man hadde verken ferie eller sykelønnsordninger. Kom man for sent, ble man straffet med bot. Det fantes ingen pensjonsordninger, og selv sagt ingen foreldrepermisjon. Kvinner og barn var fleksibel og attraktiv arbeidskraft. De kunne lønnes lavere enn menn og var derfor vanlig arbeidskraft nettopp i tekstilindustrien. På enkelte fabrikker kunne man se barn ned i ni–ti–årsalderen blant arbeidsstokken.

Framvekst av arbeiderbevegelsen

Disse forholdene førte til at arbeiderbevegelsen vokste fram. Dersom man stod sammen og truet med streik, kunne man presse arbeidsgiveren til å endre praksis. Og det førte fram. Fra og med arbeiderbevegelsens spede begynnelse i 1848 og framover, kom stadig nye regler for et godt arbeidsliv på plass. I 1897 ble titimersdagen innført, og i 1938 kom lov om arbeidsledighetstrygd. Og fra 1947 hadde alle arbeidstakere krav på tre ukers ferie med lønn. Dagens solide regelverk regulerer alt fra sykelønnsordninger til 7,5-timers arbeidsdag, pensjon og mye, mye mer. På den andre siden sørger regelverket også for at arbeiderne ikke kan streike helt uvilkårlig, men at det er visse spilleregler å forholde seg til. Dette er en direkte konsekvens av kravene arbeiderbevegelsen stilte og kjempet for. Og alt er kjempet fram gjennom demokratiske prosesser.

Huskelappen

- Arbeiderne på fabrikkene var prisgitt sin bedriftsleder da det ikke fantes noen avtaler som regulerte arbeidslivet.
- Fabrikkarbeidet besto av lange og harde arbeidsdager, og barnearbeid var vanlig.
- Arbeiderbevegelsen vokste fram på bakgrunn av dårlige arbeidsforhold, og flere og flere regler og avtaler kom etter hvert på plass.

Arbeidslivet under den industrielle revolusjonen var ikke regulert slik det er i dag. Det var lange og harde arbeidsdager, og mange barn arbeidet også i industrien. Barnearbeidere ved Grønvold og Nitedal Fyrstikkfabrikk, ca. 1898.

Under fyrstikkarbeiderstreiken i 1889 streiket til sammen 372 av de kvinnelige arbeiderne. Streikens bakgrunn var lav lønn og helseskadelige arbeidsforhold.

Akerselva en del av det store bildet

Akerselva har i mange hundre år vært en kraftkilde som har dannet grunnlaget for små og store bedrifter. Den var en viktig forutsetning for industrialiseringen i Kristiania på 1850-tallet. Fortellingen om den industrielle revolusjonen i Norge, og tekstilindustriens 100-årige historie fra 1846 til 1960-tallet, er både en blå fortelling og en rød fortelling. [Den blå fortellingen](#) handler om kapitalismens framvekst og om betydningen av at befolkningen fikk arbeid og kjøpekraft. Den røde siden av fortellingen viser hvordan arbeiderbevegelsen langsomt skapte bedre vilkår for arbeidere ved radikale reguleringer av arbeidslivet. Men, framveksten av arbeiderbevegelsen i Norge hadde ikke skjedd uten den demokratiske arven fra 1814. I dag er Akerselva en del av dette store bildet.

Arbeiderbevegelsens framvekst sikret stadig nye regler for et godt arbeidsliv. Bildet er fra demonstrasjonstoget 1. mai 1949. Da hadde alle arbeidstagere allerede krav på tre ukers ferie med lønn.

Akerselva som kraftkilde for industri kan fortelle om både kapitalismens og arbeiderbevegelsens framvekst.

Trondhjems Mekaniske Værksted

Forfatter: Inga Berntsen Rudi

[Trondhjems Mekaniske Værksted \(142277\)](#)

Trondhjems Mekaniske Værksted sett fra Innherredsveien

Trondhjems Mekaniske Værksted, TMV, ble etablert som en sammenslåing av Trolla Brug og Fabriken ved Nidelva i 1871, men historien strekker seg tilbake til 1843 da Fabriken ved Nidelva ble grunnlagt. Det ble drevet virksomhet ved TMV fram til 1986, da verkstedet var eid av Aker Engineering. I dag er det butikksenter, utesteder og leiligheter på den gamle Dokktomta hvor det ble bygget båter i nesten 100 år.

Fabriken ved Nidelva

Den 17. juni 1843 ble Fabriken ved Nidelva grunnlagt. Fabriken ble det andre mekaniske verkstedet i landet, etter Akers Mekaniske Værksted som ble etablert året før. Grunnleggerne var konsul Herman C. Garman, hans svigersønn konsul Arild Huitfeldt og forretningsmannen Christian L. Schreiner. Noe senere kom en viktig mann i fabrikkens historie inn i ledelsen, nemlig den engelske ingeniøren John Trenery som ble verkstedets første tekniske leder og medeier. Verkstedet hadde en flersidig drift. Det var jern- og metallstøperi, maskinverksted, smie og kjeleverksted, samt dampmølle.

Finn R. Hansen skriver at det nok var meningen helt fra starten å drive med skipsbygging. Men det var først i september 1849 at fabrikken fikk sin første skipskontrakt. Kontrakten ble inngått i samarbeid med Trondhjems Skibsværft og resulterte i Norges første bygde passasjerskip. Det var et hjuldampskip med treskrog som sto ferdig i mai 1850, med navnet "Nidelven". Senere skulle det komme flere hjulbåter, og fra 1860-tallet tok fabrikken seg av hele skipsbyggingen selv. I 1871 ble det største skipet til da bygget. Det var "Harald Haarfager" som var et passasjerskip på 160 fot. Skipet ble bygget for Det Nordenfjeldske Dampske Dampskibsselskab.

Trondhjems Mekaniske Værksted

Den 6. desember 1871 ble Fabriken ved Nidelva og Trolla Brug slått sammen til det nye Trondhjems Mekaniske Værksted. Etterhvert ble det også bestemt å flytte virksomheten til Dokktomta i Rosenborgfjæra. Den endelige bestemmelsen ble ikke tatt før i september 1890 på grunn av en brann, men noe av flyttingen hadde da allerede blitt gjort.

Huskelappen

- Fabriken ved Nidelva, etablert i 1843, var det andre mekaniske verkstedet i landet
- Trondhjems Mekaniske Værksted (TMV) ble etablert i 1871 som en sammenslåing av Fabriken ved Nidelva og Trolla Brug
- TMV bygde skip, og gullalderen var mellom 1890 og 1920
- Allerede før 1900 var det over 400 arbeidere på TMV

Fabriken ved elvebredden til Nidelva på motsatt side. Bildet er tatt i 1870, ett år før fabrikken ble slått sammen med Trolla Brug til Trondhjems Mekaniske Værksted.

Dampskipet "Nidelven" fra 1840 var Norges første bygde passasjerskip. "Nidelven" ble bygget ved Fabriken ved Nidelva.

Hansen omtaler perioden mellom 1890 og 1920 som verkstedets gullalder, og skriver at det var "en eneste stor jubelperiode med gode resultater hvert eneste år". Fra 1921 derimot begynte nedgangstidene å gjøre seg gjeldende også på TMV, og det ble kanselleringer av kontrakter og en svært redusert ordrebeholdning. Hansen skriver at 20- og 30-årene var "en eneste lang kamp for å overleve". På slutten av 30-tallet kom det en liten oppsving, men denne ble hindret av krigsutbruddet i 1940.

2. verdenskrig

Under krigen ble verkstedet styrt av okkupasjonsmyndigheten. Dette medvirket blant annet til at engelske skip som var under bygging da krigen brøt ut, endte opp med å bli levert til tyske rederier som Hansa-rederiet. Tyskerne brukte TMV til å reparere tyske fartøyer og fartøyer i tjeneste for tyske myndigheter.

Etter krigen

Etterkrigstiden brakte med seg mange nye order, men verkstedet var preget av at anlegget var slitt og gammeldags. Likevel var TMV langt framme i å utvikle lasteskip og tankskip. I 1963 ble TMV en del av Akergruppen og fokuserte i denne perioden på fiskefartøyer. Verkstedet hadde høy byggetakt, og fikk også en ny beddinghall i 1966. På 70-tallet ble markedet for nybygg dårligere i hele landet. På grunn av dette satte myndighetene i gang støttetiltak for de selskapene som leverte skip til utviklingsland, og TMV fikk 3 ferjekontrakter med Venezuela. TMV fikk også kontrakt på nye hurtigruteskip og leverte "Narvik" i 1982.

Den siste tida

I august 1982 bestemte Akergruppen at konsernet skulle fokusere på petroleumsvirksomheten. TMV hadde i denne perioden manglende finansiering og kontrakter, og flere ble permitterte. I september 1983 fikk verkstedet 1 måneds frist på å skaffe nye kontrakter hvis det ikke skulle bli lagt ned. Dette ble vanskelig å få til, og i oktober ble 412 permitterte arbeidere oppsagt. Det var likevel noe virksomhet fram til mai 1986, før TMV stengte dørene for godt.

Nedlegginga av TMV vakte stor oppsikt, og Ola Svein Stugu diskuterer hvorfor i Trøndelags historie bind 3. Han nevner først den store motstanden, for som han skriver: "... konflikt hjelper som regel på medieinteressa". Deretter nevnes det faktum at TMV stod sentralt i bybildet, både visuelt og symbolsk. "Ranheim var ein einsidig industristad ute på bon'landet i Strinda. Oppkomlingen Nobø låg på Lade, som ikkje vart innlemma i byen før i 1953. Siemens var delvis bygd på gamle søppelfyllingar på Sluppen, godt utanfor bykjernen. Men TMV var eit synleg teikn på at også Trondheim hadde tradisjonsrik storindustri."

I dag

I jubileumsboka som kom i 1995, kan vi lese: "I dag ligger TMV-tomta goldt og øde som et trist minnesmerke over den industrivirksomhet som har vært drevet her i over 90 år, og som har gitt arbeide og utkomme til mange tusen ansatte." Kort tid etterpå startet utviklingen av området som i dag omfatter leiligheter, restauranter og utedester, kjøpesenter og kontorbygg. Den gamle TMV-tomta er i dag ikke gold og øde, men derimot preget av et yrende folkeliv.

Kilder

- Finn R. Hansen (1995): *TMV - Her byggedes skibe - 1843-1893*
- Ola Svein Stugu: "Trøndelag i informasjonssamfunnet, i *Trøndelags historie, bind 3: Grensa blir global*.

Utsikt mot reperbanen og Trondhjems Mekaniske Værksted. En reperbane var der man laget tau og trosser. Reperbaner var vanlige i tilknytning til skipsbygging.

Arbeidsliv og kjønn

Arbeidsfolk forteller: Rallaren

Forfatter: Anne Haugen Wagn
[Arbeidsfolk forteller: Rallaren \(142542\)](#)

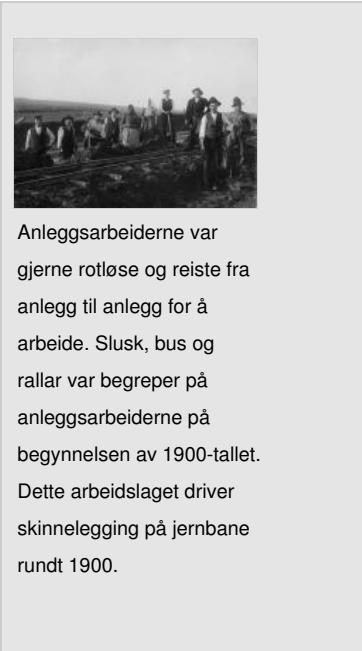
Rallarer

Tidlig på 1900-tallet ble det bygd jernbaner, kraftverk og industribyer. Anleggsarbeiderne var ofte svenske rallarer eller slusker. De reiste rundt fra anlegg til anlegg og jobbet. I flere bøker er noen av historiene til disse anleggsarbeiderne gjenfortalt. Her skal vi se på noen av disse historiene.

Ord og uttrykk fra Norges industrihistorie

Da historikeren Edvard Bull samlet intervjuer av arbeidsfolk på 1950-tallet, kalte han boka for «Renhårig slusk». Hva betyr denne tittelen? «Renhårig» er et rosende adjektiv som betyr en ærlig person som sier ifra når han synes noe er urettferdig. «Slusk» betyr en profesjonell anleggsarbeider fra tida før første verdenskrig. Slusken betegner den rotløse arbeideren som aldri var lenge på ett sted. Fra først av var ordet sikkert et skjellsord, men anleggsarbeiderne tok det opp sjøl, og brukte det som yrkesnavn – med stolthet. En slusk sier: «*Den ordentlige slusken kunne nok lage til litt trubbel, kunne gi noen blå auer, men om morran var alt glømt, og gutta var like gode busser.*»

Ordet «bus» har samme betydning som slusk. Rallar er et tredje ord for anleggsarbeideren. Det er svensk, og er det begrepet de fleste tar i bruk når vi omtaler anleggsarbeiderne på tidlig 1900-tall i Norge.

Anleggsarbeiderne var gjerne rotløse og reiste fra anlegg til anlegg for å arbeide. Slusk, bus og rallar var begreper på anleggsarbeiderne på begynnelsen av 1900-tallet. Dette arbeidslaget driver skinnelegging på jernbane rundt 1900.

Hvem var rallaren?

På 1950-tallet reiste Alf Mostue (1911 - 1998) fra Notodden land og strand rundt og intervjuet gamle anleggsfolk. Ut ifra det materialet han samlet, kan vi danne oss et godt bilde av det vi kan kalle spesialisten på fjell og stein; rallaren.

Mange rallarer var sønner av husmannsfolk. Det betyr at de kom fra små og fattige plasser, som lå under større gårder, og der husmannen hadde arbeidsplikt. Rallaren kom sjeldent tilbake til hjemmet sitt, og kontakten med familien der var som regel liten. De var på vei ut av et fattig og underkuende miljø, og ville skape seg en annen framtid. Fant rallaren ut at arbeidsforholdene var dårlige, kunne han pakke sammen de få sakene han eide og dra til andre anlegg. De dro til områder av landet der det ble bygd jernbane, kraftverk og industribyer, som f.eks. Rjukan og Notodden. Respekten for sjefene trengte derfor ikke være særlig stor. Det er en fortelling om en rallar som klaged til ingeniøren på lønna, og der ingeniøren svarte med å si at de fikk arbeide hardere. Rallaren svarte: «*Hvis ingeniøren tror at det er någon som arbetar hårdare enn vi, så skal jeg sleike insjeniøren i asjhullet til han gråter.*»

Anleggsarbeidet var hardt. Maskiner fantes neste ikke, og armer og rygg måtte stå for de tunge taka. Det fantes rett nok regler om hvordan arbeidet skulle utføres, men arbeidet gikk som regel raskere når man unngikk regelverket. Om vinteren kunne rallaren ha problemer med dynamitten. Den frøys og måtte tines. Det fantes spesielle «tinere» til dette, men mer fantasifulle metoder ble tatt i bruk, som å stappe dynamitten på kroppen og tine den der. Så var det ladninger som ikke hadde gått av. Sprengninga kom på feil tidspunkt, eller de bora i gamle hull der det lå igjen ledninger. «Østerdals-Erik» skulle rense et gammelt hull og dermed smalt det. Gamlingen før som ei flaggermus gjennom lufta, og han var daud som ei sild med en gang, kunne Olaf Hovind fortelle. Ventilasjonen i tunnelene var også elendig. Det var støv og dynamittryk, og mange ble sjuke av det.

Boforhold

Da de bygde jernbane gjennom de store dalstrøkene i landet vårt, for eksempel Bergensbanen, fikk ofte rallaren et husvære hos bøndene. Der kunne de ha det relativt bra. Men når arbeidet foregikk utenfor allfarvei, måtte de ta til takke med brakker. Det var enkle bordhytter kledd med papp. De var trange og kalde. Torkild O. Sem forteller: «*På Svelgfoss bodde vi i brakker. Det var et følt grisehøl, for vi lå seksten mann på et rom, to og to i køyene. Lus og møkk var det nok av.*»

Kakerlakker var også et problem, men de gikk på maten og ikke på folk. Disse smådyra ble de kvitt ved hjelp av ei bøtte med vann og kloralk. Dører og vinduer ble tetta. Etter et par dager sopte de kakerlakkene opp i en kasse.

I brakka ble måltidene tilberedt og spist. Vått tøy ble tørka i det samme rommet, og her skulle de sove, og om mulig, ha et privatliv. Sammen med 15-20 hardbarka karer, bodde det også gjerne ei kokke der. Var hun heldig, hadde hun et krypinn for seg sjøl, men ofte hadde hun bare et forheng mellom seg og karene.

Fest og moro

Lørdagskvelden ville rallaren slappe av og få seg en fest. Det var nok av folk som hadde sprit å selge til rallarene. Spritselgeren ble kalt for «gauken», og sjølve handelen ble kalt for «gauking». Det var ulovlig å selge denne ofte hjemmebrrente spriten, men det var lite politiet fikk gjort med pågående og oppfinnsomme selgere. Ofte kunne festene ta en dramatisk vending. Blod og sprit fløyt i rikelige mengder, blir det fortalt. Fra Sulitjelma har vi denne rapporten: «... Ofte måtte kokka rømme og lå i gruvegangen om natta når slagsmåla rasa som verst, og det var ikke bare folk det gikk utover, men også inventaret. Komfyrer, vinduer og dører ble slått i sund og kasta utover.»

Ulykker

Ulykker kunne ramme hardt. Det fantes ikke forsikringsordninger. Etter ei ulykke ble det derfor ofte organisert en pengeinnsamling på brakka. Da viste rallaren solidaritet og gav fra lønningsposen sin, i visshet om at neste gang kunne det være han som ble krøpling etter ei ulykke på anlegget.

Arbeidslag ved
Aktieselskabet
Sydvaranger i 1907.
Sydvaranger drev med
gruvedrift.

Ofte kunne rallaren få
husvære hos bønder i
nærheten av der han
arbeidet, men når arbeidet
var utenfor allfarvei, bodde
de i brakker.

Kilder:

- *Edvard Bull: Renhårig slusk. Norsk folkemuseums serie: Arbeidsfolk forteller. Tiden Norsk Forlag, Oslo, 1961*
- *Hallgrim Høydal: Rallaren. Artikkel i Telen 1983.*

Livet som kokke på anleggene

Forfatter: Anne Haugen Wagn

[Livet som kokke på anleggene \(142643\)](#)

Arbeidere og kokke, Kongsfjorddalen i Finnmark i 1938.

På anleggene var kvinnene i mindretall, og arbeidet de fikk tilbud om, var å være kokke. Det kan ikke ha vært lett å være kvinne i dette harde og maskuline miljøet. Ikke sjeldent ble ei kokke gift med en slusk – eller de giftet seg først, og så ble kona med som kokke på anleggene etterpå. Sjøl om mann og kone kunne holde sammen, var det et vanskelig familieliv når det kom barn til verden.

Kokke på Svelgfoss

Noen av kokkene har fortalt livshistoriene sine. Hun som forteller her, ville være anonym, men vi kan kalle henne Mari. Her er livshistorien hennes i utdrag:

«Jeg kom til Svelgfoss våren 1906. Da var jeg litt over 16 og et halvt år. Jeg skulle begynne på kjøkkenet i en spiseforretning som en svenske som hette Karlsen, dreiv. Den holdt til i en stor to-etasjers brakke. I første etasje var det kjøkken, spiskammers og en stor spisesal. I andre etasje var vi 12 jenter som lå fire på hvert rom, to jenter i hver køye. Vi lå på halmmadrasser og fekk utlevert ulltepper.

Jeg begynte på kjøkkenet. Der stod det et par store bryggerpanner, og i disse ble det kokt poteter, supper og lapskaus. Det var en fæl jobb å skrelle poteter – det verste vi visste. En stor gammeldags komfyr opptok mye plass, og på denne ble det kokt kaffi, stekt kjøtt, kjøttkaker og slikt. Vi jenter arbeidde på skift. Når vi begynte klokka 10 på formiddagen, sto vi til klokka elleve om kvelden, såsov vi til fem, og bytte på så vi hadde natt annenhver gang.» (Folk jobba også om natta på Svelgfoss, så mat ble servert også da.)

Jeg trur at jeg hadde 15 kroner i måneden, jeg skal ikke si det så sikkert. Men så hadde vi kost og losji, og det telte sitt.

Det ble servert lapskaus, kjøttkaker, poteter, stuing og saftsuppe. En dag kunne det være erter, kjøtt og flesk, og en annen dag fisk. Vi serverte også smørbrød og kaffi. Alt vannet vi brukte, ble kjørt fram til brakka med hest.

Det var ikke alltid at busen (anleggsarbeideren) satte pris på maten. Rett som det var, kunne de ta ei kjøttkake og slenge i veggen så det sang, eller slenge suppetallerkenen i veggene og tak og kaste brødkiver etter dem som serverte. Så fekk vi jenter kjeft, og de var føle i kjeften.

Det var mye fyll, men slagsmål var det lite av. Og når busen var full, flaug dem etter vårs jenter. En kveld kom det en bus opp på rommet mitt der jeg lå. Han kasta seg opp i køya midt mellom meg og ei anna jente. Jeg skreik ende over meg, og frøken Jensen kom og fekk lempa han ut.

Arbeid på Morland kafe

Utpå forsommeren slutta jeg og begynte på Morland kafe på Notodden, den lå like ved fabrikktomta. Vi jentene lå på et lite kott i annen etasje. Det var mye å gjøre. Vi skulle hjelpe til på kjøkkenet, servere og vaske opp for 10 kroner i måneden. Også her var det mye renn av boms som fekta mat (tigge mat). Når de ikke var ute på fekting, holdt de seg på Tekstesletta og spelte kort.

Hjelpekokke

Så begynte jeg seinere i en av Tinneshandbrakkene, jeg var blitt 17 år og skulle være hjelpekokke for fru Bjørndal. Vi hadde 22 mann i brakka. Om morran måtte jeg inn til karane og fyre opp. Det skulle være godt og varmt til de sto opp. Det hendte at det ble lusete i brakkene. Og da var det vår jobb å få det reint. I ei brakke var så ille at jeg måtte ta alt sammen, sengeklær og undertøy – jeg vaska og gråt, så sint var jeg.

Det var nok enkelte jenter som skeia ut, og ble det oppdaga at de dreiv med trafikk så befalet fikk greie på det, var det ikke lenge før de ble jaga.»

Skifta jobb mange ganger

Mari skifta jobber mange ganger. Hun reiste til Rjukan i 1909, og der møtte hun Karl som hun fikk et barn sammen med. Men Karl ble drept ved ei skyteulykke i 1914. Også den andre kjæresten hennes ble drept i ei arbeidsulykke.

Mari hadde arbeid som kokke på Dovrebanen. I Sauda var hun flere ganger. Da Mari kom dit i 1918, herja spanskesjuken. Hun ble også sjuk, men ble ikke så hardt angrepet. Hun forteller at det var følt å se folk komme på loffen og bli sengeliggende. De fikk først lungebetennelse, og mange døde. Det var en doktor i Sauda, men han kunne lite gjøre – det eneste var å skaffe ei halv flaske konjakk, og så fekk den sjuke prøve å bli frisk igjen.

Mari sier: «Jeg likte arbeidet som kokke, men jeg ble nok sliten og trøtt mange ganger. Grunnen til at jeg begynte ved anlegga var at det ikke var så mye å velge imellom. To ting som jeg husker anleggsfolka satte pris på var god mat og reine brakker.»

Kilder

- Edvard Bull: *Renhårig slusk. Norsk folkemuseums serie: Arbeidsfolk forteller. Tiden Norsk Forlag, Oslo, 1961.*
- "Ingen åttetimersdag for den som var kokke", artikkel i Høydal, Moen, Nerbøvik: *Slik var hverdagen. NKS-forlaget, Oslo, 1988.*

Kvinner i sjøfarten

Forfatter: Bente Merethe Heggvik, Statsarkivet i Trondheim

[Kvinner i sjøfarten \(141697\)](#)

To kvinner var en del av mannskapet på dette norske skipet som lå til havn i Liverpool i 1901. Deres navn var frk. Berta Konstanse Høie og fru Taaren Høie.

Langs vår lange kystlinje har folk i alle tider livnært seg av det havet gir og brukt sjøen som ferdsselsåre, både for handel og frakt. Ofte er det mannen vi tenker på når sjø og hav blir nevnt som levevei. Men også kvinner har hatt sitt arbeid knyttet til sjøen.

De første kvinnene

De første kvinnene kom inn i sjøfarten i første halvdel av 1800-tallet. Det hadde sammenheng med flere forhold. Dampbåtene kom, og med dem ble rutetrafikken etablert. Passasjertrafikken økte og det gjorde også kravet til rengjøring og bekjemmelighet. I tillegg hadde samfunnet endret seg, industrialiseringen skapte nye strukturer. Folk ble ansatt, fikk ferie og midler til å reise. Turismen skapte ytterligere behov for service og tjenesteyting. De tradisjonelle kvinneyrkene ble flyttet til sjøs; de vasket, ryddet, serverte og tok oppvasken.

Dampskipruter

Dampskipet *Constitusjonen* la fra kai i 1827 og var den første statlige ruten som gikk med post og passasjertrafikk. Seilasen gikk mellom Bergen og Christiania. Fra midten av 1800-tallet skjedde en privatisering, og et mylder av dampskipssruter ble opprettet langs hele kysten. Vesterålen Dampskipsselskab ble etablert i 1893. Da seilte kaptein Richard With fra Trondheim til Hammerfest. Tidligere hadde post- og passasjertrafikken vært til dels tilfeldig og lite organisert, men med dette hadde den første Hurtigruta sett dagens lys.

Pionerene

Arbeidsforholdene for de kvinnelige pionerene var ikke mye å skryte av. Ikke fikk de lønn, de måtte livnære seg av driks de fikk av passasjerene. Arbeidstiden var heller ikke regulert, de måtte pent finne seg i å være på jobb når det passet offiserene. Dersom prominente gjester, agenter eller andre tok turen om bord, måtte de stille opp og det kunne nok bli lange kvelder og sene netter. Hvor mange de var, disse kvinnelige pionerne, er ikke enkelt å finne ut av. De ble ikke regnet med blant mannskapet, de hørte med til «de andre» om bord – sånn som losen, poståpneren og andre. Derfor ble de ikke oppgitt i tellinger og andre statistikker.

Passasjertrafikken økte utover 1800-tallet, og turismen skapte større behov for service og tjenesteyting og ga arbeid til kvinner til sjøs.

Dampskipet *Constitutionen* la fra kai første gang i 1827, og var den første statlige ruten som gikk med post og passasjertrafikk.

Ikke før i 1939 ble det noen orden på arbeidsforholdene for de som jobbet i restaurasjonen. Men dette var opptrappingen til andre verdenskrig, og verden ble med ett forandret. En kommer ikke utenom krigen når en skal snakke om norsk sjøfartshistorie. Av alle yrkesgrupper, var det sjøfolka som hadde den største prosentvise andelen av tapte menneskeliv som følge av krigshandlinger. Nærmore 36 % av alle norske sjøfolk mistet livet i løpet av krigsårene. Skal de som ble fysisk og psykisk skadet regnes med, blir prosentandelen adskillig høyere.

Hvordan tallmaterialet for kvinner er, vet vi lite om. De ble som tidligere nevnt ikke regnet med blant mannskapet, derfor blir det vanskelig å gi sikre tall. Elisabeth Lønnå sier i boka si «Sjøens kvinner, ute og hjemme» at det anslagsvis kunne være rundt 15 %. Heller ikke alle kvinner som tok hyre under krigen var norske, en del svenske og islandske kvinner valgte også å reise ut. De fleste var unge, ugifte og var ute i kortere perioder. Hva som drev dem er ikke godt å si, kanskje var det ikke annet å få, kanskje var det pengene – hyra økte litt under krigsårene. Muligens var årsaken den samme som det ofte blir poengtert at det var for menn – de reiste for fred og frihet.

Kilde:

Elisabeth Lønnå (2010): *Sjøens kvinner. Ute og hjemme*.

Kvinner i sjøfarten: Etterkrigstid og gullalder

Forfatter: Bente Merethe Heggvik, Statsarkivet i Trondheim

[Kvinner i sjøfarten: Etterkrigstid og gullalder \(141701\)](#)

Telegrafist på fergen Holger Danske.

Fra 1945 og fremover mot midten av 1970-tallet opplevde handelsflåten en kraftig oppblomstring. Sjøfarten ble raskt populær, og mange søkte hyre i utenriksfart. Også kvinner. Særlig telegrafistyrket tiltrak seg mange kvinner.

Telegrafistyrket

Som et bilde på utviklingen, var det i 1952 totalt 689 telegrafister om bord på norske skip, av disse var 11 % kvinner. I 1967 hadde tallet økt til 1254, og nå var hele 24 % kvinner.

Det finnes ingen forklaring på hvorfor nettopp dette yrket ble så populært. Det ble ikke drevet noen bevisst rekruttering hverken fra rederiene eller fra skolene. På land var det mange kvinner som jobbet på telegrafene rundt omkring. Trolig var det en forskyving av jobber fra land til sjøs. De fleste kvinnene arbeidet fortsatt i restaurasjonen eller forpleiningen. De reiste gjerne som salongpiker eller messepiker. For øvrig er dette to ulike stillingsbenevnelser. Salongpiken hadde ansvar for renhold og servering hos offiserene, mens messepiken hadde sine oppgaver knyttet til mannskapsmessa. Skipsfarten var en konservativ og hierarkisk oppbygd næring, og til langt ut på 70-tallet var det adskilte messer (kantiner) for offiserer og mannskap.

Populært å være på sjøen

Hvorfor ble det så populært å reise til sjøs etter krigen? Etter fem lange år med rasjonering og reisebegrensninger var det nok en stor frihetsfølelse å kunne reise ut i den store verden. Det var relativt enkelt å få hyre, ofte var det nok å ta en telefon eller møte opp på hyrekontoret så fikk du båt ganske raskt. I etterkrigsårene var ikke folk så bereist som i dag. Typiske feriemål var nok ens eget land, og toppen en tur til Sverige. Derfor er det lett å forstå at reiser til Amerika, Singapore, Australia og Japan var ytterst spennende.

Det var stor økning i antall kvinnelige telegrafister på norske skip i tiårene etter andre verdenskrig.

M/S Oslofjord ankommer New York på sin jomfrutur i 1949.

I tillegg var hyra bra, så en kunne tjene en god slumpringer. Mange sparte opp midler til utdannelse og husbygging. Men fristelsene var nok mange. Norge hadde lite å by på for den som likte å følge moten, men på landlov i for eksempel New York, kunne en handle det en måtte ønske. Fritidstilbudene var mange for de norske sjøfolkene utover etterkrigsårene. Sjømannskirker ble det bygd i de fleste store havnebyene rundt om i verden, og velferden arrangerte både sportsaktiviteter og sørget for bøker og filmer. Båtene lå lenge til kai, og kaianleggene var gjerne sentralt plasserte i havnebyene. Derfor var det mange muligheter for å se seg om, og oppleve andre kulturer og skikker.

Utfordringer med å være kvinne til sjøs

Ikke alle var like begeistret for strømmen av kvinner som søkte seg til sjøs. En sterkt mannsdominert arbeidsplass kunne gi mange utfordringer for jentene. Skipet var et mikrosamfunn som var lukket utad, men åpent innad. Alle visste alt om alle. Derfor kunne den minste antydning til flørt bli det store samtaleemnet. Mens gutta kunne ha en pike i hver havn, var det gjerne andre regler som gjaldt for jentene. De var i klart mindretall, og samfunnet var langt mer tradisjonelt med hensyn til kjønnsroller. Derfor var kvinnene sårbare og måtte passe seg for ikke å bli utsatt for rykter. Men de fleste greide seg bra og var klar over forholdene. De færreste kvinnene valgte en yrkeskarriere til sjøs der de gikk gradene. Ikke hadde de så mange muligheter heller, da det var kun et rederi i Norge som tillot kvinner å jobbe på dekk. Dette rederiet var Onstad Shipping i Oslo.

Systemet var slik at en måtte forflytte seg oppover i hierarkiet. En kunne ikke søke på styrmannsskolen og komme inn uten relevant fartstid, en måtte følge den faste løypa. Likevel var det noen jenter som valgte utradisjonelt og satset mot en karriere på broen. Vår første kvinnelige styrmann ble uteksaminert i 1972, pikenvnet hennes var Anne Marie Prytz. Også i maskinen var det kvinner som ønsket å satse, Lørenskogjenta Grete Lill Jensen fikk sitt sertifikat i 1973.

Situasjonen i dag

I dag er situasjonen slik at det er svært få kvinner i sjøfarten, i underkant av 5 %. En del jenter jobber fortsatt i forpleiningen, men det er gjerne i innenrikstrafikk – på hurtigbåter og ferjer. Likevel er det kanskje bedring – Den Maritime Høgskolen i Haugesund/Stord viser at av 60 studieplasser er 20 tilbud sendt til kvinnelige søker.

Pionerenes innsats

Kvinner i sjøfarten har en lang historie, og store endringer har skjedd. Det kan virke som om utviklingen har gått litt frem og tilbake, og kanskje ikke så raskt som ellers i samfunnet. Stegene fremover har kvinnene selv tatt. Kvinnelige pionerer har stått på og brøytet vei for andre. Kampen for likestilling og rettferdige forhold har hatt sin pris, det har nok vært tøffe tak. Kvinner i sjøfarten har også bidratt, men deres kamp var lavmælt og har fått svært liten plass i historien. Likevel er det ingen tvil om at også de fortjener en honnør. Fra å være yrkeskvinner uten lønn og fast arbeidstid – der de ikke engang ble regnet med blant mannskapet – til at de i dag kan utdanne seg til både styrmann og kaptein.

Kilder:

- Elisabeth Lønnå (2010): *Sjøens kvinner, ute og hjemme*.
- Terje Halvorsen (2007): *Vi seiler for velstand og lykke. Norsk Sjømannsforbunds historie*.
- Historisk statistikk, SSB: [SSB: Personer 15 år og over, etter yrkesaktivitet og næring. 1875 -1990](#)

Den norske sjømannskirken i Sydney i 1970. Sjømannskirkene rundt om i verden var et naturlig samlingssted for mannskap fra skip som seilte til utenlandske havner.

Oppgaver

Om rallaren

Forfatter: Anne Haugen Wagn

[Om rallaren \(142650\)](#)

Rallaren er kjent for å ha vært en stolt og sjølstendig arbeider. Spørsmålene i denne oppgaven er knyttet til fagstoffet om rallaren.

1. Rallaren er kjent for å ha vært en stolt og sjølstendig arbeider. Hvordan kan denne væremåten forklares?
2. Hva tror du kan ha vært de vanligste arbeidsredskapene for rallaren?
3. Du får i teksten et inntrykk av boforholdene på brakkene, livet ellers og hvordan festinga kunne foregå. Tenk deg at du er en ralla som skriver dagbok på sengekanten en kveld, eventuelt et brev hjem. Hva skriver du?

For å svare på
spørsmålene må du
lese den relaterte
teksten om
Arbeidsfolk forteller:
Rallaren.

Kokka Mari

Forfatter: Anne Haugen Wagn

[Kokka Mari \(142665\)](#)

1. Mari arbeidet som kokke. Hvilke andre typer arbeid kunne kvinner fra fattige kår velge blant på begynnelsen av 1900-tallet?
2. Les og finn ut hvordan arbeidsdagene til Mari var. Hva er de viktigste forskjellene mellom den tidas arbeidsliv og arbeids-forholdene i vår tid?
3. Finn ut mer om spanskesjuken. Hva var det, og hva var omfanget av denne sykdommen?
4. Lag et skjema der du setter opp dagens arbeidsoppgaver for Mari. Du velger selv om du skriver fra brakkelivet eller fra tide Mari jobber på kafé.
5. Tenk deg at Mari skal skrive en rapport som gjelder dagens arbeid. Hva vil du ta med i denne rapporten?

Spørsmålene er knyttet til teksten om livet som kokke på anleggene.

Teksten finner du relatert til denne oppgaven.

Nasjonalstat og demokrati

Demokratiutvikling i Norge 1800-1945

Grunnlovsjubileet 1814–2014: Ressurser på NDLA

Forfatter: Trine Merethe Paulsen

[Grunnlovsjubileet 1814–2014: Ressurser på NDLA \(131210\)](#)

Samfunnsfag, norsk, kommunikasjon og kultur og medie- og informasjonskunnskap har ressurser knyttet til grunnlovsjubileet.

FAGSTOFF

[Norsk: Om 1814, grunnloven og fedrelandssangene](#)

[Kommunikasjon og kultur: Hva er norsk kultur?](#)

[Kommunikasjon og kultur: Norge som nasjon](#)

[Tema: Grunnlovsjubileet](#)

[Statens skrekkelige historie](#)

OPPGAVER

[Norsk: Om Grunnloven – og de som lagde den](#)

[Medie- og informasjonskunnskap: Endringer i Grunnloven](#)

AKTUALITETER

[Demokrati og deltagelse](#)

[Tidslinje over hendelsene i 1814](#)

EKSTERNE LENKER

[Grunnloven – Nasjonalbiblioteket](#)

[Samfunnsfag: Grunnloven](#)

[Grunnloven § 100](#)

[Kommunikasjon og kultur: Grunnlovsjubileet](#)

[Grunnlovsjubileet 1814–2014 – visuell profil](#)

[Grunnloven](#)

LYDSPOR

Grunnlova 1 av Are Kalvø / audio

<http://ndla.no/nb/node/46359>

Grunnlova 2 av Are Kalvø / audio

<http://ndla.no/nb/node/46360>

Grunnlova 3 av Are kalvø / audio

<http://ndla.no/nb/node/46361>

Grunnlova 4 av Are Kalvø / audio

<http://ndla.no/nb/node/46362>

Grunnlova 5 av Are Kalvø / audio

<http://ndla.no/nb/node/46363>

Grunnlova 11 av Are Kalvø / audio

<http://ndla.no/nb/node/46358>

Hvor demokratisk var Grunnloven / audio

<http://ndla.no/nb/node/46364>

Statens skrekkelige historie

Forfatter: Hege Røyert, Axel Sandberg, NTB

[Statens skrekkelige historie \(133723\)](#)

Det tyske skipet Donau legger ut fra kai i Oslo høsten 1942 med 532 jøder om bord. Norge opphevret jødeparagrafen i 1851, men Quisling innførte den igjen i 1942 for å gi nazistenes rasehat legitimitet.

Grunnlovens 200-årsjubileum i 2014 gjorde at vi feiret oss selv ekstra mye det året. Det festtalene ikke sa så mye om, er at staten Norge i denne perioden har stått bak overgrep, menneskerettighetsbrudd og fortelser som nesten ikke er til å tro.

Da Grunnloven ble ført i pennen på Eidsvoll i 1814 av Norges største tenkere og øverste elite, ble jødene rolle i det framtidige Norge heftig debattert. Helt i strid med tendensen i retning av jødisk borgerrett, men samtidig inspirert av de politiske strømningene og jødefeidene i Europa, nektet Norge i Grunnlovens paragraf 2 jødene adgang til riket.

Det var de tyngste intellektuelle av eidsvollsmennene, Nikolai Wergeland, Georg Sverdrup og Christian Magnus Falsen, som argumenterte sterkest for jødeparagrafen. Alle var sterkt inspirert av datidens store opplysningsstinkere som Voltaire og Kant.

– En forutsetning for å være en fri borger er å være et selvstendig tenkende individ, var tanken. Jødene, ble det hevdet, var underlagt Moses' lover og plasserte dermed sine religionslover høyere enn lovene som ellers gjaldt i samfunnet. Det var altså ikke rene raseteorier, men en politisk forankret frykt for at jødene umulig kunne integreres i det opplysningsstiden så som idealsamfunn, som lå bak, forklarer Håkon Harket.

NDL Aktuelt

Dette er saken:

I 2014, da vi feiret 200-årsjubileum for Grunnloven, rettet to bokutgivelser et kritisk økelys mot vår egen stat.

NTB intervjuet forfatterne av *Skammens historie* og *Paragrafen*.

Skammens historie handler om norske overgrep og menneskerettsbrudd og er skrevet av Sigmund Aas og Thomas Vestgården.

Boka *Paragrafen* handler om prosessene og diskusjonene bak jødeparagrafen og er skrevet av Håkon Harket.

Ville fjerne «underlegne» gener

Fra midten av 1800-tallet ble raseteoriene stadig mer utbredt i Europa, og i Norge ble spesielt romanifolket utpekt som et genetisk degenerert folk. Sterilisering ble foreslått som en metode for å hindre at dette «underlegne» folkeslaget formerte seg og forringet kvaliteten til den norske befolkningen.

Lille julften 1955 kom folk fra Oslo Barnevernsnemnd assistert av politiet og førte med makt bort de seks barna til Franz og Marie Josef Czardas.

Så sent som i 1934 ble en lov vedtatt som ga overlegene anledning til å sterilisere folk. Akkurat hvor mange tatere som ble sterilisert mot sin vilje, er uklart og omdiskutert, men det er ingen tvil om at presset var stort for å få sterilisert så mange som mulig.

– Man forsøkte altså å sterilisere nok kvinner til at folkegruppen døde ut. Norge bedrev en form for folkemord, mener forfatter Sigmund Aas.

Sterilisering etter denne loven forekom utrolig nok helt fram til 1977, og ble benyttet ikke bare mot tatere, men også mot andre personer – de fleste mindreårige.

Lobotomi i verdensklasse

Få land har brukt lobotomi så mye som Norge. Mellom 2.500 og 3.000 personer måtte gjennom det kirurgiske hjernejngrepet fra 1941 til utpå 1970-tallet. De fleste var psykiatriske pasienter, men legene lobotomerte også psykisk utviklingshemmede barn. Den yngste var bare 11 år gammel.

Legene så lobotomien som et enormt psykiatrisk gjennombrudd fordi inngrepet helt klart kunne påvirke atferden til pasienten. Kirurgene skar bort en del av hjernevevet med skalpell, og inngrepet var uopprettelig.

Overgrep mot taterne

Myndighetene i Norge tok gjennom 1900-tallet mellom 1.500 og 2.000 romanibarn fra deres foreldre og plasserte dem i barnehjem, skolehjem, hos norske familier, eller de måtte følge sine foreldre til Svanviken arbeidsleir. Det å ta barna var ett av flere norske tiltak med samme mål: at taterne skulle forsvinne som eget folk.

Høl i hue på Gaustad

På Gaustad sykehus brukte man lobotomi ikke bare av hensyn til pasientens beste, men også for å få ro på avdelingen eller som disciplineringstiltak hvis noen for eksempel hadde forsøkt å rømme.

Resultatene av disse operasjoner var ofte dårlige, og i mange tilfeller førte de til at pasientene døde. Hver fjerde pasient som ble lobotomert ved Gaustad sykehus fra 1941 til 1947, døde etter hjerneoperasjonen. Likevel økte behandlingsmetoden i omfang både ved Gaustad og andre sykehus. Den siste operasjonen ble foretatt i 1974.

Uønsket samekultur

Statens behandling av den samiske befolkningen i Norge er et annet mørkt kapittel i vår historie. Helt fra midten av 1800-tallet innførte myndighetene særlover som skulle gjøre samene mer norske.

I 1851 opprettet Stortinget en egen budsjettspost, det såkalte Finnefondet, som skulle fremme norskundervisning og opplysning blant samene. Etter hvert fikk samebarna forbud mot å snakke morsmålet sitt på skolen. Det beste for samene var å vaske av seg all samisk kultur og språk og bli så norske som mulig, mente man.

Samiske barn lærer norsk på internatskole i 1950.

Samene hadde aldri noen egen påvirkning på fornorskningen, som myndighetene realiserte gjennom enveiskommunikasjon og tvang. I moderne tid har den norske staten offisielt anerkjent at fornorskningen mot samene var brutal, og at prosessen har gjort stor skade på språket og kulturen til den gamle samiske urbefolkningen.

Menneskerettighetsbrudd i dagens Norge?

Menneskerettighetene i Norge er ikke et avsluttet kapittel, men noe som vi alltid må ha et kritisk sokelys på. At framtiden vil dømme sider ved dagens norske samfunn som menneskerettsstridige, er sannsynlig.

Fornorskning av samene

Som et ledd i fornorskningen av den samiske befolkningen lærte barna også å opptre underdanig.

Human ruspolitikk?

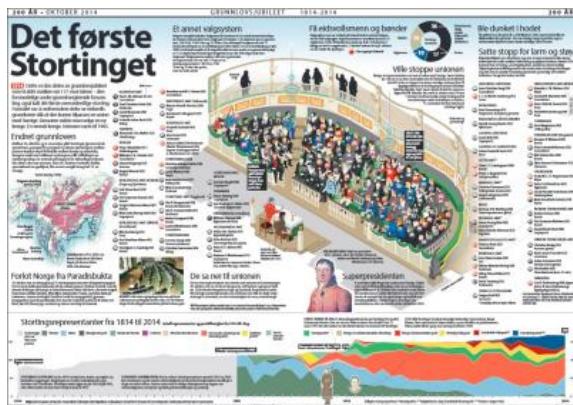
I Norge dør rundt 260 mennesker som følge av overdose av narkotika hvert år. Slik har det vært i ti år, og Norge er et av de land i Europa som har størst registrert narkotikadødelighet. Kanskje det er på tide med en mer human ruspolitikk?

– Et eksempel på dette er situasjonen for rusmisbrukere, som i dag blir ansett som et kriminalpolitisk problem og ikke et helseproblem. Stoltenberg-utvalget foreslo i 2010 en langt mer human og helsebasert narkotikapolitikk, men politikerne valgte å overse fagekspertene. I Sverige er man for eksempel langt flinkere til å følge opp de som har vært inne til akuttavrusning med raskt tilbud om behandlingsplass, sier Aas.

Det første Stortinget i 1814

Forfatter: Inga Berntsen Rudi, Hege Røyert

[Det første stortinget i 1814 \(137939\)](#)

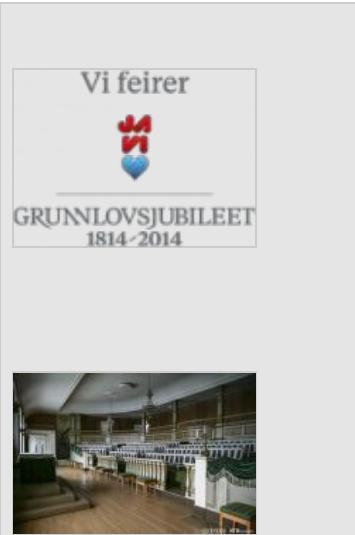
Det første Stortinget / fil
<http://ndla.no/nb/node/137936>

Det overordentlige storting

Høsten 1814 ble det første stortinget avholdt. Dette første stortinget ble også kalt «den andre grunnlovgivende forsamling» eller «det første overordentlige storting». Det ble kalt «overordentlig» (som betyr 'ekstra', 'uvanlig') fordi det møttes på et annet tidspunkt enn det Grunnloven forutsatte. Det var avtroppende konge, Christian Frederik, som skrev ut valget til dette overordentlige stortinget.

Som ved riksforstillingen på Eidsvoll var det også denne gangen kort tidsfrist, og Nord-Norge ble ikke representert denne gangen heller. Reiseveien ble for lang. Dermed møtte 79 representanter i Katedralskolens auditorium som denne høsten fungerte som stortingsal.

Revisjon av Grunnloven og forhandlinger med svenskene

Det overordentlige
stortinget møttes i
auditoriet på
Katedralskolen i
Christiania. Den gamle
stortingsalen er i dag
oppført på Norsk
Folkemuseum på Bygdøy.

Wilhelm F.K. Christie ble
valgt til stortingspresident
under det første stortinget i
oktober 1814. Han var
også sekretær under
riksforsamlingen på
Eidsvoll.

Se også:

[Tidslinje: 1814](#)

[Grunnlovsjubileet
1814–2014:
Ressurser på NDLA](#)

Representantene var samlet fra 7. oktober. De møttes for å revidere Grunnloven av 17. mai slik at den kunne fungere i en union med Sverige, og for å velge Karl Johan til ny konge. Bakteppet var sommerens korte selvstendighetskrig med svenskene og Mossekonvensjonen av 14. august 1814. Mossekonvensjonen avsluttet krigen og innebar at Karl Johan godtok Eidsvollgrunnloven med de endringer som var nødvendige for å gå i union med Sverige. Christian Frederik forpliktet seg der til å abdisere.

9. oktober holdt Christian Frederik en tale for 25 av stortingsrepresentantene på Bygdøy kongsgård. Der frasa han seg tronen ved Mossekonvensjonen. Han forlater Norge 10. oktober, og Stortinget med den nyvalgte Wilhelm F.K. Christie i spissen starter arbeidet med å revidere Grunnloven og forhandle med svenskene.

Inn i union med Sverige

Den 19. oktober lyktes Christie i å få gjennom to vedtak. Det første gikk ut på at Norge som selvstendig rike skulle gå inn i union med Sverige, det andre at kongevalget skulle utsettes til endringene i Grunnloven var gjennomført. Den 20. oktober vedtok Stortinget mot fem stemmer å gå inn i unionen med Sverige.

Stortinget gikk gjennom alle Grunnlovens paragrafer før den reviderte Grunnloven ble godkjent av de svenske forhandlerne den 4. november 1814. Karl 13. ble valgt til Norges konge. Selv om Norge ikke lenger var selvstendig, ble det understreket at kongen var en konstitusjonell konge som var valgt av et fritt storting. I tillegg hadde nasjonalforsamlingen fått beholde makten over de væpnede styrkene i Norge, og de fikk gjennomslag for avskaffelse av en framtidig adel.

Du finner flere detaljer om det første stortinget i grafikken:

Eksterne ressurser

[Karsten Alnæs:
Kampen for
folkestyret](#)

[Om Grunnloven på
minstemme.no](#)

[Stortinget.no:
Grunnlovsjubileet](#)

Det første Stortinget / fil

<http://ndla.no/nb/node/137936>

Norsk selvstyre

Forfatter: Jan Erik Auen, Inga Berntsen Rudi

[Norsk selvstyre \(138519\)](#)

17. mai-tog i Studenterlunden 1898

Etter innføringen av grunnloven og etableringen av det norske statsstyret fra 1814 skulle embetsmennene spille en betydelig rolle i norsk politisk historie. Feiringen av 17. mai og innføringen av lokalt selvstyre i 1837 ble viktige nasjonale og demokratiske hendelser i Norge i første halvdel av 1800-tallet.

I løpet av hektiske måneder i 1814 skiftet Norge styreform fra kongelig enevelde til et konstitusjonelt monarki. Inspirert av opplysningstiden ble kongemakten begrenset og måtte deles med et storting utgått fra folket og uavhengige domstoler.

Maktfordeling

Demokratiet i Norge er basert på Montesquieus maktfordelingsprinsipp, der kongen og hans råd var det utsøende organ som styrtet landet, etter lover og bevilgninger vedtatt av Stortinget. I tillegg skulle domstolene dømme etter lover vedtatt av Stortinget. Slik maktfordeling skulle sikre folket innflytelse, og var et klart brudd med eneveldets statsstyring.

Individets frihet

Et annet viktig prinsipp med grunnlovene fra 1814 var prinsippet om individets frihet. Grunnloven av 1814 ga stemmerett til embetsmenn, bedrestilte byborgere og bønder som enten eide, eller som i mer enn 5 år hadde leid jord. Dette ble oppfattet som svært demokratisk etter datidens målestokk. Ytringsfrihet, rettsikkerhet og respekt for eiendomsretten ble også sikret i grunnloven. Likevel gjaldt disse rettighetene kun norske borgere, blant annet hadde «jøder og jesuitter ikke adgang til riket» og alle religiøse samfunn utenfor statskirken ble forbudt.

Embetsmennene og Karl Johan

Embetsmennene spilte en sentral rolle på Eidsvoll og gjennom store deler av 1800-tallet i norsk politisk historie. Et kongelig embete hadde sin bakgrunn i den administrative styringen av Danmark-Norge i enevoldstida. Prester, sorenskrivere, dommere og offiserer var embetsmenn og naturlige politiske ledere i by og bygd. I første halvdel av 1800-tallet skulle embetsmennene forsvare den norske grunnloven, mot Karl Johans iherdige forsøk på å begrense det norske Stortings handlingsrom.

17. mai og Henrik Wergeland

Huskelappen

- Grunnloven av 1814 var basert på maktfordeling.
- Embetsmennene spilte en betydelig rolle i norsk politisk historie på 1800-tallet.
- 17. mai-feiringen ble symbolsk viktig i første halvdel av 1800-tallet.
- Bondestortinget fra 1833 ble viktig for økt selvstyre, og de fikk flertall for formannskapslovene av 1836.

Grunnloven av 1814

Riksakten

Under embetsmennenes forsvar av grunnloven ble feiringen av 17. mai et symbol på det norske selvstyret. I 1828 ble det innført forbud mot feiringen. Som mottrekk oppfordret studentene til spontane markeringer i Christiania i forkant av 17. mai 1829. Da dampskipet «Konstitusjonen» skulle legge til kai på nasjonaldagen, sto Henrik Wergeland på festningsvollen iført sin private studentuniform og ropte: «Leve Konstitusjonen». Dette skulle bli kjent som torgslaget, der den svenske stattholderen gjorde alt som sto i sin makt for å oppløse folkemengdene som hadde samlet seg. Torgslaget satte standarden for markeringen av den norske nasjonaldagen, men først i 1833 ble forbudet mot feiring opphevet. Da holdt Henrik Wergeland den første 17. mai-talen.

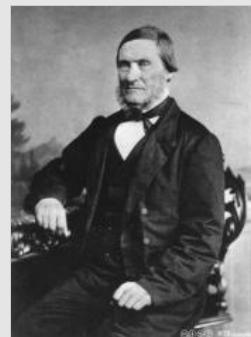
Bondestortinget og lokalt selvstyre

Embetsmennene og bøndene hadde tilsynelatende felles politiske interesser på Eidsvoll i 1814. I den påfølgende tiden med selvstyre lot bøndene embetsmennene ta ansvar for styringen av rikspolitikken. Dette skulle endre seg på 1830-tallet da bønder stemte inn egne bonderepresentanter på Stortinget. Bøndene fikk gjennom stortingsflertallet fra 1833 gjennomslag for formannskapslovene i 1836. Slik ble det lokale selvstyret etablert, og et nytt formannskap skulle styre i kommunene. Enkelte vil kanskje hevde at innføringen av lokalt selvstyre var bøndenes måte å vise avstand til den svenske regjeringen i Stockholm, og ta kontroll over lokalpolitikken uten kongelig innblanding. Demokratiet ble ytterligere styrket med innføringen av lokalt selvstyre.

Gjennom riksakten av 1815 gikk Norge i union med Sverige. Likevel fikk nordmenn selvstyre gjennom egen regjering, storting og domstolene. I tillegg fikk vi en egen nasjonalbank og valuta, samt egen hær og marine. Det som bandt Sverige og Norge sammen i union, var en felles konge og utenriksvesen.

Torvslaget 17. mai 1829 satte standarden for markeringen av den norske nasjonaldagen. Slaget sto på Stortorget. Rytteren til venstre er general Wedel med Henrik Wergeland ved siden av.

Ole Gabriel Ueland kom fra en bondefamilie i Dalane og ble stortingsrepresentant under det såkalte Bondestortinget i 1833. Han ble leder for bondebevegelsen.

Nasjonalisme og demokratisering nedenfra

Forfatter: Jan Erik Auen

[Nasjonalisme og demokratisering nedenfra \(138526\)](#)

Etablering av en norsk nasjonal identitet og demokratisering henger nære sammen i norsk 1800-talls historie. Med en begynnende industrialisering i de første industribyene fra 1840-tallet ble samfunnet mer organisert i ulike foreninger og nasjonale bevegelser som ville endre samfunnet inn i en ny tid.

Nasjonalromantikken

Fra 1840-årene ble nasjonalromantikken en kulturell bevegelse som hadde som mål å konstruere en norsk kultur som skilte seg fra tidligere dansk dominans. Grunnloven og selvstyre fra 1814 la grunnlaget for den politiske forståelsen av nasjonen. Nasjonalromantikken var en kulturnasjonalistisk bevegelse som skulle ha som oppgave å definere «det norske og den norske folkesjela». Natur og historie ble viktige nasjonale markører i denne sammenhengen, for å skille vår kultur fra de andre nordiske landene. Spesielt ble den norske storhetstiden i middelalderen dyrket og definert som den norske kulturarv. I mangel av nasjonale byggverk og monumenter ble fjell, bønder og bondesamfunn inkludert i den norske folkesjela.

Nasjonalromantikken / video

<http://ndla.no/nb/node/76207>

Vi ere en nasjon vi
med / video
<http://ndla.no/nb/node/51042>

Les mer

[Norge som nasjon](#)

Landsmålet

Noen år senere fortsatte Ivar Aasen med sitt landsmålsprosjekt. Å etablere et ekte og mer opprinnelig skriftspråk, basert på dialekter som var minst påvirket av det danske språket, var et kulturnasjonalistisk prosjekt som definerte den norske kulturen i andre halvdel av 1800-tallet.

Thranebevegelsen

Det første tegnet på demokratiske krav fra de lavere klassene i Norge kom i kjølvannet av revolusjonene i 1848. I 1849 fremmet sosialisten og arbeiderlederen Marcus Thrane krav om stemmerett for alle norske menn. Bevegelsen bestod av husmenn, småbrukere, håndverkere og arbeidsfolk som reiste kritikk mot de økende sosiale og økonomiske forskjellene som preget landet. Thranebevegelsen ble nedkjempet, men ble i norsk historie stående som en tidlig forløper for klassekampen i det moderne industrisamfunnet.

Motkulturene

Ute i bygdene vokste det på 1860-tallet fram organiserte «motkulturer» som hadde en klar front mot bykulturen, unionen med Sverige og lojale, kongetro norske embetsmenn. Bevegelsene hadde et i hovedsak nasjonalt og demokratisk mål. Blant dem fantes lekmannskristne, som agiterte imot embetsprestenes forkynningsmonopol og en kristen avholdsbevegelse som drev «indremisjon» og kamp mot folkets dårlige moral.

Like viktig var etableringen av folkehøgskoler, basert på praktisk tilnærming til kunnskap etter Grundtvigs nasjonale og demokratiske visjoner, og de frilynte ungdomslagene. Felles for motkulturene var at de bidro til større politisk engasjement i befolkningen og ønsket et utvidet folkestyre lokalt og nasjonalt.

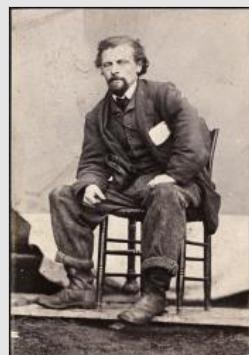
De viktigste kampsakene for disse «motkulturene» var likestilling av skriftspråkene og å styrke Stortingets makt. Opposisjonen mot embetsmennene og unionen var en nasjonal-demokratisk politisk bevegelse som skulle bidra til endringer i det politiske systemet gjennom innføringen av parlamentarismen i 1884. Denne politiske opposisjonen oppsto samtidig med at det norske samfunnet gjennomgikk store endringer.

Det norske samfunnet i endring

Industrialiseringen, utviklingen av kommunikasjoner og hamskiftet i jordbruket skapte nye kulturelle felleskap på tvers av landsdeler. Jernbanen bandt sentrum og periferi tettere sammen, postruter og dampskip knyttet Norge sammen langs kysten og i innlandet. Mer organisert skolegang med skoleloven i 1860 og vekst i antall aviser stimulerte leseferdigheter og gjorde politisk motstand mulig. I tillegg ble det norske samfunnet preget av økende urbanisering, og emigrasjon til Amerika.

Ivar Aasen

Portrett av Marcus Thrane
ca. 1863

Industrialiseringen på 1800-tallet bidro til at samfunnet ble mer organisert i ulike foreninger og nasjonale bevegelser. På bildet ser vi Hjula veveri, det første maskindrevne veveriet i Norge.

Opposisjon mot embetsmannsstaten

Forfatter: Jan Erik Auen

[Opposisjon mot embetsmannsstaten \(138564\)](#)

Nye industripoduserte redskaper, som slåmaskinene, gjorde sitt inntog i landbruket med det store hamskiftet.

I bygdene og i distrikten vokste det fram et demokratisk folkelig alternativ til embetsmennenes politiske dominans i rikspolitikken. «Det store hamskiftet» i jordbruket fra 1860-årene gjorde bøndene mer politisk aktive gjennom bondevenneforeninger. Disse reiste krav om større kontroll av regjeringen, og statsrådsaken skulle bli symbolet på denne politiske kampen.

Salgsjordbruk

Gjennom «det store hamskiftet» ble gårdsdriften endret mot et «salgsjordbruk». Som følge av utenlandsk konkurranse ble det spesielt på Østlandet lagt om fra korndyrking til kjøttproduksjon. I tillegg gjorde nye industripoduserte redskaper, som slåmaskiner, og mer spesialisert drift sitt inntog på landsbygda. De nye kommunikasjonsmidlene brakte jordbruksprodukter til meierier og ysterier eller til markedet i byene.

Bondevennene

Som følge av at bøndene i større grad rettet sin jordbruksproduksjon mot salg og marked, ble rikspolitikken en mer interessant politisk arena for bøndene. I løpet av 1860-tallet ble det opprettet «bondevenneforeninger» rundt omkring på bygdene, og disse kan regnes som forløpere til norske politiske partier. De ca. 200 bondevenneforeningene ble etter hvert samlet under Søren Jaabæks (1814-94) ledelse og ble snart det fremste politiske uttrykket for motkulturenes krav om endringer i det norske samfunnet. Bøndene gjorde seg snart gjeldende på Stortinget og protesterte mot økte statsutgifter og byråkratisk kontroll. Dette virket som en trussel mot det etablerte embetsverket som hadde styrt landet siden 1814. I 1868 kom bondesrepresentantene i flertall på Stortinget.

Statsrådsaken

Maleriet Marked på Stortorvet fra 1843 viser det økte salgsjordbruket med marked i hovedstaden med blant annet jordbruksprodukter.

Bøndenes stortingsrepresentanter, sammen med Johan Sverdrup, krevde at kongens statsråder skulle møte i Stortinget og vise «ministeransvarlighet».

Da det ble innført årlige storting i 1869, ble opposisjonen mot kongen og embetsmennenes makt mer samlet. Dette gjorde at opposisjonen kunne føre en sterkere politisk kamp for Stortingets krav om kontroll av regjering og embetsverket. En av Stortingets fremste politikere, Johan Sverdrup, krevde økt folkestyre. Sverdrup og bøndenes stortingsrepresentanter reiste derfor krav om at kongens statsråder skulle møte i Stortinget og vise «ministeransvarlighet». Dette utfordret 1814-grunnlovens maktfordelingsprinsipp, som krevde at storting, regjering og domstolene skulle være strengt adskilte, uavhengige institusjoner. Fra 1870 samlet Johan Sverdrup bondesrepresentantene på Stortinget sammen med radikale byrepresentanter i kravet om at regjeringen måtte ta hensyn til folkeviljen. På denne måte ville Stortinget i større grad kunne kontrollere og etterprøve de kongelige statsrådene arbeid. Dette var embetsmennene og kongen sterkt imot og viste til at det brøt med [maktfordelingsprinsippet](#).

Kongen nekter sanksjon

Utover i 1870-årene skulle statsrådsaken bli den viktigste saken på Stortinget. I 1872 vedtok et flertall på Stortinget «statsrådsaken» for første gang. Regjeringen var selvsagt imot denne lovendringen i grunnloven, og frarådde kongen å sanksjonere grunnlovsendringen. I de påfølgende stortingsperiodene ble statsrådsaken vedtatt i alt 4 ganger fram til 1880 (3 ganger med samme ordlyd). Hver gang loven kom til Kongen i statsråd, nektes kong Oskar 2 å sanksjonere grunnlovsendringen. 9.juni 1880 besluttet Stortinget at vedtaket om statsrådene møteplikt på storting var gjeldende i grunnloven. Spørsmål om kongens vetorett i grunnlovssaker ble det store stridstemaet fram mot 1884. I følge grunnloven hadde kongen utsettende veto i lovsaker, men sa ingen ting om kongens veto i grunnlovssaker. Dette førte til vетostriden, som ble den mest framtredende saken fram mot 1884. Konge, regjering og et mindretall i Stortinget mente kongen hadde absolutt vетo og var forsvarer av grunnloven. Opposisjonen mente at kongen hadde samme vетo som i lovsaker, siden grunnloven var utgått fra folket.

Kong Oskar 2 nektes å godkjenne statsrådsaken hver gang den kom til Kongen i statsråd.
Spørsmålet om kongens vetorett ble et stridstema fram mot 1884.

Innføringen av parlamentarismen

Forfatter: Jan Erik Auen

[Innføringen av parlamentarismen \(138565\)](#)

«All makt i denne sal» er det mest kjente uttrykket i kampen for parlamentarismen. Johan Sverdrup spilte en sentral rolle i vetostriden som til slutt endte i en riksrettsdom mot den kongevennlige regjeringen Selmer. Stortingsvalget i 1882 regnes som det første politiske valget der bruk av riksretten spilte en betydelig rolle i valgkampen.

Vetostriden

Fram mot 1884 er kongen og Stortinget på kollisjonskurs. 9. juni-vedtaket skapte begeistring hos opposisjonen og provoserte motstanderne. Dette ble fulgt opp gjennom politisk agitasjon i den framvoksende pressen som støttet hver sine leire. Statsminister Fredrik Stang sökte avskjed og ble erstattet av Christian August Selmer som fortsatte sin lojalitet til kongen. Likevel hadde Selmer ikke slik autoritet som sin forgjenger, verken blant motstanderne eller blant sine støttespillere.

All makt i denne sal

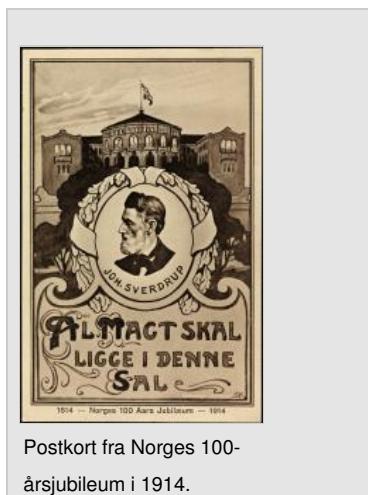
Denne forfatningskrisen måtte få en politisk løsning, Sverdrup og hans tilhengere planla å stille regjeringen for [Riksretten](#), fordi den ikke tok hensyn til stortingsflertallet. Kongen og embetsmennene oppfattet dette som svært provoserende og skjerpet frontene ytterligere. Riksretten bestod av Høyesterett og lagtingsmedlemmene (i dag valgt av Stortinget) som er i flertall, og var en spesiell domstol for å dømme statsråder. Odelstinget (i dag Stortinget i plenum) reiste tiltale i riksretten.

Riksretten

Valget i 1882 ble det første partivalget i norsk historie. Rundt omkring i hele landet ble det holdt heftige politiske debatter og møter i forkant av valget. Hovedtemaet var tillitt eller mistillit til regjeringen Selmer. Det foregikk en stor politisk velgermobilisering ved dette valget, som til slutt førte til at Sverdrup og hans venstreopposisjon vant en knusende politisk seier ved stortingsvalget. Det som skulle bli partiet Venstre, besatte alle plassene i Lagtinget, og fikk flertall i Odelstinget. Dermed kunne de stevne regjeringen Selmer for riksrett.

Parlamentarismen blir innført

Riksretten kom sammen i 1883. Fra begge politiske leire hersket det usikkerhet om hva høyre- og venstresiden skulle foreta seg. Enkelte på høyresiden oppfordret kongen indirekte om å ta makten gjennom å oppløse Stortinget, og i hemmelighet ble slike planer lagt. Kongen og forsvarsledelsen tvilte imidlertid på soldatenes lojalitet. Venstresiden var også villig til å sette makt bak kravene, og hadde støtte i de landsomfattende frivillige skytterlagene.

Postkort fra Norges 100-årsjubileum i 1914.

Ministeriet (regjeringen)
Selmer i 1883

Dom i riksrettssaken falt våren 1884. Lagtingsrepresentantene i riksretten fikk gjennomslag for sitt syn i dommen. Statsminister Selmer og flere regjeringsmedlemmer ble fradømt sine embeter, andre fikk bøter. Høyesterettsdommerne stemte for frifinnelse. Røster fra høyresiden mente riksrettsdommen var en politisk rettsak, der et «politisk tribunal» dømte sine politiske motstandere. Johan Sverdrup forsvarte riksrettsdommen med at siden normal politisk saksgang ikke ble respektert, så fantes det ingen annen vei enn gjennom riksretten for at myndighetene skulle respektere folkeviljen. Det viktigste var likevel at riksrettsdommen ble akseptert av Høyesterett, selv om kongen i første omgang utnevnte en ny regjering uten støtte i Stortinget.

Regjeringen Sverdrup

Sommeren 1884 måtte kongen gi etter for stortingsflertallet og riksrettsdommen. Han henvendte seg for første gang i historien til stortingsflertallets leder, Johan Sverdrup. Dannelsen av regjeringen Sverdrup regnes dermed som parlamentarismens gjennombrudd i Norge.

Riksretten 1884

Parlamentarisme

Et politisk system som går ut på at en regjering ikke kan styre uten å ha flertall i nasjonalforsamlingen bak seg.

Parlamentarisme og politiske partier

Forfatter: Jan Erik Auen

[Parlamentarisme og politiske partier \(138567\)](#)

Stortinget i 1861.

Etter at parlamentarismen ble innført, endret det politiske systemet i Norge seg. Stortinget styrket sin posisjon på bekostning av konge og regjering. Slik ble folkestyret og demokratiet i Norge styrket. En annen konsekvens ved innføringen av parlamentarismen er dannelsen av politiske partier og parlamentarisk praksis.

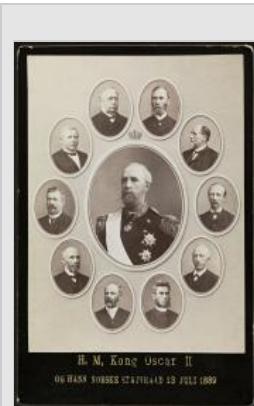
Parlamentarisme i praksis

Utover i 1880-årene ble den store venstrekoalisjonen splittet i de lekmannskristne og de radikale intellektuelle byrepresentantene. Etter av parlamentarismen ble innført, mistet bevegelsen sitt samarbeidsgrunnlag. Kulturdebatten i Stortinget mot slutten av 1880-tallet splittet partiet som opptrådte som rene og moderate Venstre i Stortinget. I 1889 fremmet Høyre [mistillitsforslag](#)Mistillitsforslag kan fremmes for Stortinget av en eller flere stortingsrepresentanter. Dersom det blir vedtatt, innebærer det et mistillitsvotum. Det er en uttalelse som uttrykker at stortingsflertallet ikke har tillit til regjeringen eller til en enkelt statsråd. Regjeringen eller statsråden tvinges dermed til å gå av. mot regjeringen Sverdrup, som valgte å søke avskjed. Høyre dannet en ny regjering i 1889. En annen parlamentarisk praksis som ble innført, var [kabinettpørsmål](#)Når en regjering stiller kabinettpørsmål, betyr det at den truer med å gå av dersom forslaget det gjelder, ikke blir vedtatt i Stortinget., da Høyres statsminister Emil Stang som første statsminister truet med å gå av i 1891. Han fikk ikke støtte i Stortinget for sine forslag, og valgte å gå av.

Stortinget større innflytelse

Grunnloven ble ikke endret, men den parlamentariske praksisen ble innført som konstitusjonell sedvanerett (Innlemmet i Grunnlovens paragraf 15, 20.02.2007). I praksis fikk Stortinget større innflytelse over regjeringen gjennom større kontroll. Kongemakten og embetsmennenes maktmonopol ble svekket etter 1884, til fordel for et økt folkestyre. I forlengelsen av innføringen av parlamentarisme vedtok Stortinget en forsiktig stemmerettsutvidelse i 1885. Først i 1898 fikk alle menn over 25 år stemmerett, kvinner i 1913. Av andre viktige saker fikk Sverdrup-regjeringen innført en juryordning i straffesaker, likestilling av norsk riksmael og landsmael, og en skolereform som skulle lede fram til folkeskoleloven av 1889.

Politiske partier

Kongemakten og
embetsmennenes
maktnonopol ble svekket
med innføringen av
parlamentarismen i 1884, til
fordel for et økt folkestyre.

Stemmeretten ble sakte
utvidet fra 1884. I 1898 fikk
alle menn over 25 år
stemmerett.

[Les mer:](#)

En annen viktig endring gjennom parlamentarisk praksis i Norge er at partiene blir dannedet. Tidligere representerte stortingsrepresentantene seg selv og valgdistriktet og stemte «ut fra sin egen overbevisning». Etter innføringen av parlamentarismen ble det en fordel for en regjering å ha en organisert partigruppe i ryggen for å kjempe fram politiske saker. Nå kunne ikke stortingsrepresentantene kun stemme ut fra egne politiske og moralske overbevisninger, men måtte forholde seg til partiprogram og partilojalitet.

[Partiframvekst på
1800-tallet](#)

Nasjonalisme og konsulatsak

Forfatter: Jan Erik Auen, Bjørnar Sandvold

[Nasjonalisme og konsulatsak \(138790\)](#)

Etter innføringen av parlamentarismen i 1884 svekkes unionsbåndene. Partiet Venstre driver gjennom 1890-årene en nasjonalistisk politikk med krav om større norsk innflytelse over egen utenrikspolitikk. Tiåret preges også av nyromantiske strømninger der kampen mot flagget «sildesalaten» ble en politisk kampsak.

Unionen svekkes

Premissene for unionen mellom Sverige og Norge ble fastlagt ved riksakten i 1815. Den svensk-norske unionen var ikke stort mer enn en personalunion mellom to selvstendige stater, med felles konge og utenrikstjeneste. Mellomriksloven fra 1815 skulle sikre et felles marked mellom Norge og Sverige, uten toll eller andre handelshindringer. Etter at Stortinget fikk styrket sin makt på bekostning av regjeringen gjennom innføringen av parlamentarismen, ble norsk utenrikspolitikk et viktig tema fram mot unionsoppløsningen i 1905.

Nye reformkrav

Ved valget i 1891 fremmet et samlet Venstre igjen nye reformkrav. Partiets valgprogram inneholdt krav om progressiv skatt, allmenn stemmerett for menn og krav om norsk utenriksminister. Spesielt kravet om egen utenriksminister var et uttrykk for økende norsk nasjonalisme og satte unionsforholdene på en alvorlig prøve. Venstre valgte i første omgang handlingslinjen i unionsspørsmålet. Høyre gikk inn for en mer moderat linje, var mer unionsvennlige, imot republikanske tanker og ønsket forhandlinger med svenskene for å ivareta norske interesser. I 1895 ble situasjonen tilspisset. Stortinget vedtok ekstraordinære forsvarsbudsjetter, og regjeringen bestilte panserskip fra Storbritannia. Faren for krig mellom Norge og Sverige var til stede, men ble avverget mot at landene skulle forhandle om et norsk konsulatvesen for å sikre norske interesser i utlandet.

Konsulatsaken

I unionsfellesskapet med Sverige hadde ikke Norge egen representasjon i utlandet, dvs. konsuler og konsulater. Konsulene var felles for begge landene i unionen. Norges flåte og skipsfartens betydning for landet var større sammenlignet med Sverige. Nordmennene mente at mange havnebyer i utlandet med stor norsk skipstrafikk, manglet konsulat. I tillegg var saken sterkt symbolladet, siden nordmennene ville representeres seg selv i utlandet.

Begrep

Handlingslinjen

Forhandlingslinjen

Konsuler.

Norsk unionsflagg 1844

Rent norsk flagg

Nyromantiske strømninger

Parallelt med striden om et norsk konsulatvesen var nasjonalismen en viktig faktor. Nyromantiske strømninger markerte tydelig Norge som en selvstendig nasjon. Fridtjof Nansens polare ekspedisjoner spilte en symbolsk rolle i nasjonsbyggingen, og ulike kunstnere uttrykte på forskjellig vis nordmennenes egen kultur. Skolene ble en arena for formidling av det stolte norske folks historie og særtrekk. 17. mai-feiringen spilte også fortsatt en betydelig nasjonal rolle, og underminerte unionsbåndene.

Mellomriksloven oppheves

Lenge fungerte mellomriksloven, som innebar tollfrihet mellom unionslandene, godt. I 1897 ble likevel loven opphevet, som en følge av økende proteksjonisme i Sverige. Dette førte til at næringslivet i Norge tjente mindre på fortsatt union mellom landene, og unionsbåndene ble svekket ytterligere.

Med nyromantiske undertoner ble motstanden mot «Sildesalaten» et sterkt nasjonalt symbol. Både det svenske og det norske flagget hadde et unionsmerke i hjørnet fra 1844. Nordmenn oppfattet det svenske merket i flagget som ydmykende.

Kampen for et rent norsk flagg ble frontet av partiet Venstre. Stortinget vedtok et rent norsk flagg, til tross for at kong Oskar 2 nektet å signere lovendringen. I 1899 ga han opp, og det rene norske flagget ble heist. Unntaket var festninger og krigsskip.

Fridtjof Nansens polarekspedisjoner spilte en symbolsk rolle i nasjonsbyggingen. Her fra en ekspedisjon i 1894.

Samling under Christian Michelsen

Forfatter: Jan Erik Auen, Bjørnar Sandvold

[Samling under Christian Michelsen \(139126\)](#)

Regjeringen Michelsen.

Striden rundt et norsk konsulatvesen nådde sitt høydepunkt våren 1905. Da Christian Michelsen dannet en bred samlingsregjering, utspilte det seg en makkamp mellom det norske Storting og kong Oscar II. Dette endte i unionsoppløsning og folkeavstemning.

"Lydriekpunktene"

Svaret om et norsk konsulatvesen fra den svenske regjeringen Boström forelå 9. desember 1904 i form av et lovforslag i seks paragrafer, og ble i Norge nokså umiddelbart omtalt som ["De seks boströmske lydriekpunktene"](#).

Venstre var lenge partiet som frontet konsulatsaken sterkest. Høyre anså lenge unionen som noe positivt, men ønsket forhandlinger om norske konsuler. Forhandlinger om et norsk konsulatvesen ble gjenopptatt 1902 av unionslandene. Det svenske forslaget fra desember 1904 ble oppfattet som "lydriekpunktene" og vakte sterke nasjonale og antisvenske strømninger rundt om i landet.

Politisk samling med Christian Michelsen

Forhandlingene med svenskene kjørte seg fast på vårparten 1905, og unionsspørsmålet ble nå "en knute som ikke kunne løses opp, men måtte hugges over". Et virkelig gjennombrudd kom med Christian Michelsens samlingsregjering i mars 1905, som var villig til å vedta et norsk konsulatvesen selv om det skulle sette unionen i fare. Deretter foregikk det et politisk spill i Stortinget, hvor Stortinget vedtok et norsk konsulatvesen.

7. juni-vedtaket

Kongens protokolltilførsel førte til vedtaket i Stortinget 7. juni, der unionen med Sverige ble erklært oppløst. I vedtaket heter det: *"Da Statsrådets samtlige medlemmer har nedlagt sine embeter, da Hans Majestet Kongen har erklært seg ute av stand til å skaffe landet ny regjering, og da den konstitusjonelle kongemakt således er trådt ut av virksomhet, bemyndiger Stortinget medlemmene av det i dag avtrådte Statsråd til inn til videre som den norske Regjering å utøve den Kongen tillagte myndighet i overensstemmelse med Norges Grunnlov og gjeldende lover – med de endringer som nødvendiggjøres derved, at foreningen med Sverige under én konge er oppløst som følge av, at kongen har opphört å fungere som norsk konge."* (kilde: [Lausivinga 1905](#))

Saksgang regjering, Storting og kongen

1. Stortinget vedtar å opprette et norsk konsulatvesen i slutten av mai 1905.
2. Kongen nekter sanksjon.
3. De norske myndigheter nekter å kontrasignere kongens beslutning om sanksjonsnektning.
4. Statsrådene leverer inn sine avskjedssøknader.
5. Kongen nekter å ta imot denne (fordi han da ville være uten en norsk regjering).

Denne karikaturen er en kommentar til konsulatkrisa i februar 1905. Norge er framstilt som en rasende katt og Sverige som en snill hund. Statsminister Boström forsøker å slukke ilden som er flammet opp mellom dem.

Christian Michelsen fotografert i 1905.

6. Statsminister Michelsen melder i Stortinget at regjeringen har gått av.
7. Stortinget vedtar enstemmig 7. juni-erklæringen.

"Da det er meg klart, at noen annen Regjering ikke nu kan dannes, så bifaller jeg ikke statsrådenes avskjedsansøkninger." Oscar II

Christian Michelsen

(1857-1925) har en stor del av æren for unionsoppløsningen. Michelsen hadde bakgrunn både fra Høyre og seinere Venstre. Han var dermed egnet som en samlende figur.

Norske og svenske delegater under forhandlinger i Karlstad, våren 1905.

Unionen går i oppløsning

Etter 7. juni-erklæringen kunngjorde Stortinget at Oscar II var ute av stand til å danne regjering i Norge, noe som etter Grunnloven er kongens plikt. Svært radikalt erklærte Stortinget at han heller ikke lenger var konge i Norge, og siden kongen var det eneste unionsleddet, tolket man at unionen også var oppløst. Den 7. juni 1905 la regjeringen sin makt i Stortings hender, men ble bedt om å fortsette på midlertidig basis i overenstemmelse med den norske grunnloven.

Forsvaret mobiliseres

Sommeren 1905 ble 20 000 innkalt til å være grensevakt. Mot et overlegent svensk forsvar, ble det norske forsvaret mobilisert uten at partene kom til militære sammenstøt. Oskar II valgte likevel å innkalte til forhandlinger i Karlstad. Svenske myndigheter gikk til forhandlingene med utgangspunkt om hvorvidt unionen skulle oppløses, nordmennene om hvordan. Kongen krevde også folkeavstemning om unionsoppløsningen i Norge.

Stortinget under opplesning av erklæringen om unionsoppløsning, 9. juni 1905.

Unionsoppløsningen / video

<http://ndl.no/nb/node/81389>

Årsaker til unionsoppløsningen

Forfatter: Jan Erik Auen

[Årsaker til unionsoppløsningen \(139578\)](#)

Folkeavstemningen i august 1905 i Deset i Åmot, Hedmark.

Det finnes flere årsaker til at unionen mellom Norge og Sverige oppløses i 1905. Noen årsaker regnes for bakenforliggende årsaker, andre regnes som utløsende. Det er vanskelig å vise til en konkret årsak som viktigst i denne sammenheng, men kombinasjonen av flere årsakssammenhenger gir bedre mening til å forstå hvorfor unionen akkurat ble oppløst i 1905.

Demokratisering

Flere historikere vil hevde at unionens skjebne var beseglet ved dens fødsel i 1814, og at 1905 kom som en naturlig følge av at personalunionen fra november 1814 kun var en union mellom to selvstendige riker med en felles konge og utenrikspolitikk. Med lokalt selvstyre i 1830-årene, parlamentarisme i 1884 og økende folkeinnflytelse gjennom utvidelse av stemmeretten ble avstanden mellom det norske folk og unionskongen større. Siden svenske myndigheter opptrådte steilt og konservativt under forhandlingene om et norsk konsulatvesen frem mot 1905, stimulerte det til en folkelig motstand og nasjonal harme mot unionen.

Nasjonalisme

Fra 1840-årene vokste det frem en folkelig og nasjonal bevegelse som definerte den norske kultur og identitet. Nasjonalisme og demokratisering gikk side om side i norsk historie på 1800-tallet. I 1890-årene oppstod en nyromantisk bevegelse som arbeidet aktivt for å styrke den norske nasjonale bevissthet. Spesielt viktig var "flaggsaken", frontet av partiet Venstre. Partiet var det mest nasjonalistiske i sine politiske ytringer i unionsspørsmålet. Høyre nærmet seg Venstres standpunkter i de siste årene før 1905.

Parlamentarismen og utvidelse av stemmeretten var av årsakene som gjorde at avstanden til unionskongen ble større.

Nasjonalisme og nyromantikk på 1800-tallet gjorde seg gjeldende bl.a. i kunstverk fra perioden. Dette maleriet med motiv fra Telemark er malt av Erik Werenskiold i 1883.

Økonomiske interesser

Opphevelsen av mellomriksloven i 1895 (med virkning fra 1897), og at norske utenriksinteresser var rettet vestover, gjorde at de økonomiske fordelene med unionen ble mindre. Det gjaldt spesielt for den norske handelsflåten og eksporten til Sverige.

Nasjonal sikkerhet

Unionen ble lenge forsvar av sikkerhetspolitiske grunner, men den militære opprustningen på 1890-tallet svekket dette argumentet. I tillegg var svensk utenrikspolitikk i hovedsak rettet inn mot Tyskland, som hadde inngått en trippelallianse med Italia og Østerrike/Ungarn. Siden norske utenrikspolitiske interesser i stor utstrekning var rettet inn mot Storbritannia og USA, kunne unionen i seg selv bety en fare for norsk sikkerhet.

7. juni-vedtaket

Som utløsende årsak var 7. juni-vedtaket viktigst for at unionen ble oppløst. Stortingets tolkning at "da det erklærte at kongen ikke lenger utførte sine plikter og derfor ikke lenger var konge i Norge", virket svært provoserende på kongen og svenske myndigheter. Frykten for krig var reell, og frontene steile. Etter 7. juni 1905 syntes det som om det ikke var noen vei tilbake i unionen mellom Sverige og Norge.

Utenrikspolitiske forhold

Unionssaken hadde vekket sterke følelser på begge sider av grensen. I den aktuelle situasjon virker det som svensker og nordmenn hadde vanskelig for å forstå hverandres reaksjoner. Boström hadde undervurdert de sterke norske reaksjonene på "lydriekpunktene" i 1904, og Michelsen hadde undervurdert de sterke svenske reaksjonene på 7. juni-beslutningen i 1905. Da bruddet ble et faktum, valgte stormaktene ikke å gripe inn, fordi de var redd for ustabilitet i Norden. Storbritannia støttet Norge, og oppfordret Sverige til å akseptere situasjonen. Liberale krefter i Sverige hadde de siste årene vært mer velvillige til å revurdere unionsforholdene. Sosialdemokratene truet også med generalstreik om det skulle gå så langt som til militær aksjon. Den kanskje viktigste grunnen til at det ikke ble krig var nok likevel at ikke bare nordmennene, men også svenskene så fordeler ved at unionen ble oppløst. Med stormaktene støtte og sympati i den svenske opinionen endte ikke 7. juni-vedtaket i krig, men i en folkeavstemning. At Prins Carl ble valgt til norsk konge, under navnet Haakon VII, ble en tydelig demonstrasjon ovenfor stormaktene at unionsoppløsningen var en ren politisk handling og ikke en sosial revolusjon.

Kilde: [Francis Sejersted, Store norske leksikon](#)

Christian Michelsen leser opp erklæringen om regjeringens embetsnedleggelse, 7. juni 1905.

Det var et spent forhold mellom Norge og Sverige rett etter 7. juni-vedtaket i 1905. Norske soldater ved den svenske grensen.

Kong Christian IX av Danmark leser opp forespørsel fra det norske Stortinget om hans sønn, prins Carl, kan bli norsk konge. For at Carl kunne bli norsk konge var det nødvendig med Christian IXs godkjenning. Den norske Stortingspresidenten i forgrunnen venter på svaret.

Folkeavstemning: Ut av unionen

Forfatter: Jan Erik Auen, Bjørnar Sandvold

[Folkeavstemning: Ut av unionen \(138779\)](#)

Postkort fra 1905.

Krigsfrykten etter at Stortinget vedtok å opplse unionen mellom Norge og Sverige var reell, men ble avløst med forhandlinger om unionsforholdene og folkeavstemning. Etter at et klart flertall stemte ja for å oppgi unionen med Sverige, valgte Kong Oscar II den 26. oktober 1905 å frasi seg den norske tronen, og unionen ble formelt oppløst.

Karlstad-forhandlingene

Krigsfrykten ble avløst med forhandlinger mellom broderfolket. Det fantes flere liberale og sosialistiske krefter i Sverige som ikke ville ha krig, samt signaler fra stormaktene i Europa som ønsket konflikter i Norden. Forhandlingene om vilkårene for opplosningen av unionen foregikk i Karlstad i Sverige i august og september 1905, altså etter folkeavstemningen om unionen 13.august 1905. Grunnen til at Karlstad ble valgt, var at dette var ca. midt i mellom Stockholm og Oslo og et greit kompromiss i konflikten. Forhandlingene var harde og vanskelige, og svenskene krevde blant annet at et par norske grensefestninger ble revet. Forhandlingene dreide seg om alt fra festninger til reindrift, og mens de pågikk ble det sendt tropper til grensen mellom landene. Den norske hæren var som tidligere underlegen den svenske, men det hadde foregått en opprustning i årene forut. Forsvarsbudsjettet hadde blitt dobla på få år, fire panserskip var blant annet kjøpt inn. Men det ble aldri krig, siden mange ønsket en fredelig løsning. Forhandlingene ved Karlstad endte med den endelige unionsoppløsningen mellom broderfolket, Norge og Sverige. Den 26. oktober oppgav Oscar II den norske tronen og unionen ble formelt oppløst.

Folkeavstemning

Den 7. juni 1905 vedtok Stortinget å opplse unionen mellom Norge og Sverige. Ved en folkeavstemning stemte 368 208 ja til unionsoppløsning, mens 184 stemte nei. Bare menn hadde rett til å stemme, men 244 765 kvinner hadde støttet unionsoppløsningen gjennom en underskriftskampanje.

[NRK skole: Fire stemmer - Fredrikke Marie Qvam](#)

Unionsoppløsningen 1905. Stemmetall og underskrifter. Antall og prosenter av stemmeberettigede/"hypotetisk" stemmeberettigede kvinner og menn

	Kvinner	Menn
Befolkningen pr. 01.01.1905	1 192 500	1 111 095
Antall under 25 år	607 911	612 712
Antall 25 år og over	584 589	498 383
Stemmeberettigede	..	435 376
Prosent stemmeberettigede 25 år og over	..	87
Hypotetisk/beregnet (87 prosent) "stemmeberettigede" av kvinner 25 år og over	508 592	
Stemmetall	..	371 811
Underskrifter ¹	270 000	..
Godkjente stemmetall	..	368 392
Prosent godkjente stemmer av befolkningen 25 år og over	46,2	73,9
Prosent underskrifter av "stemmeberettigede" kvinner	53,1	..
Prosent godkjente stemmer av stemmeberettige menn	..	85,4

¹ Forsiktig anslått tall på bakgrunn av underskrifter oppgitt i Blom (2004) og Gamme (2001).

Kilde: Statistisk sentralbyrå (1995) og Befolkningsstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

SBB Folkeavstemning Unionsoppløsningen

Folkeavstemning: Monarki eller republikk?

Forfatter: Jan Erik Auen

[Folkeavstemning 1905: Monarki eller republikk? \(138780\)](#)

Kong Haakon ankommer Norge i november 1905.

Etter unionsoppløsningen med Sverige, kom spørsmålet om styreform opp til avsteming i folket. Selv om det fantes republikanske krefter i Norge, ble det norske monarkiet etablert med Kong Haakon VII.

Republikk eller monarki?

Det fantes republikansk agitasjon, spesielt i arbeiderbevegelsen. Selv om det fantes sterke republikanske krefter i Norge, valgte regjeringen å fremme monarkiet som statsform i det nye selvstendige Norge. Dette skyldtes i hovedsak de norske monarkistiske tradisjonene fra middelalderen, og at de fleste stormaktene i Europa som skulle støtte Norges selvstendighet var etablerte monarkier. For ikke å sverte landets omdømme og bli oppfattet som revolusjonære, valgte mange monarkiet som styreform under folkeavstemningen som ble holdt 12. - 13. november 1905.

Parallelt med folkeavstemningen om unionsoppløsningen i august, sonderte norske delegasjoner den politiske stemningen rundt norsk løsrivelse fra Sverige, og aktuelle kandidater til den norske tronen. Selv om svenskene fikk en forespørsel, var Prins Carl av Danmark en passende kandidat til den norske tronen. Sammen med sin britiske prinsesse Maud, og deres sønn Alexander skulle tronfølgerekken og dynastiske allianser være sikret. Selve spørsmålet i folkeavstemningen var om regjeringen skulle starte forhandlinger med Carl eller ikke.

Folket velger monarki som styreform

I en folkeavstemning 13. november ble folket spurta om de var enig i at prins Carl av Danmark skulle bli Norges konge. I praksis var dette et spørsmål om folket ønsket monarki eller republikk som styreform. I alt 259 563 stemte for å gi prins Carl norsk kongetittel, mens 69 264 stemte imot. Prinsen skiftet navn til Haakon VII da han ankom Norge.

Den kongelige familie
fotografert kort tid etter at
de ankom Norge i 1905.
Dronning Maud, kronprins
Olav og kong Haakon VII.

Fordypning i
folkeavstemningene

[Folkeavstemningene i
1905](#)

Valgdeltakelse i Norge i anledning folkeavstemning/
underskriftsaksjon 1905 og i første parlamentsvalg etter
innføring av allmenn stemmerett for kvinner, Norge (1915)
og Sverige (1921). Prosent av stemmeberettigede

	Menn	Kvinner
Stemmer/underskrifter unionsoppløsningen	85,4	53,1
Stemmer om prins Carl	75,3	..
Stortingsvalg Norge 1915	70,3	53,9
Riksdagsvalg Sverige 1921	61,9	47,1

Kilde: Statistisk sentralbyrå (1995) og Statistisk årsbok for Sverige 1922, Statistiska centralbyrån.

SBB: Folkeavstemning 1905: Prins Carl som norsk konge.

Krig og konflikter

Napoleonskrigene

Danmark-Norge i krig

Forfatter: Oddleif Lian, Statsarkivet i Kristiansand

[Danmark-Norge i krig \(141097\)](#)

Morten Nordhagen Ottesen foreleser om Napoleonskrigene (15 min.) i Eidsvoll-bygningen i 2014. Forelesningen inngår i NRKs maratonsending "1814 på 24 timer".

Huskelappen

- Beteanelsen

Napoleonskrigene raser i Europa. I august 1807 blir krigstilstanden mellom Danmark-Norge og Storbritannia offisiell. Men noen har allerede erfart krigens grufulle realiteter.

Serien med stormaktskonflikter som i ettertid har blitt kalt *Napoleonskrigene*, hadde pågått siden århundreskiftet, med skiftende allianser og mer eller mindre sammenhengende krigstilstand i store deler av Europa. Sporadisk var også det nøytrale Danmark-Norge blitt utsatt for krigshandlinger.

Angrepet på Københavns red

Mest kjent er det britiske angrepet på København 2. april 1801, da den senere så kjente viseadmiral Horatio Nelson med 12 linjeskip og 9000 mann angrep den danske orlogsflåten. På dansk side ble 1035 mann drept eller såret, mens ca. 1800 ble tatt til fange.

Blant dem som deltok i forsvaret av København, fantes også flere unge menn fra Agder. Krigens harde virkelighet var slett ikke ukjent for dem. Dette kan du lese mer om i tidsvitneskildringen til Johanne Marie Olsdatter. Hennes eldste sønn, Nils, ble drept på en bestialsk måte i slaget på Københavns red.

Horatio Nelson (1758-1805), malt av Lemuel Abbott.

København under bombardementet fra britiske krigsskip i 1801

Tidsvitne

Les tidsvitneskildringen til vaskekonen Johanne Marie Olsdatter som mistet eldstesønnen Nils ved slaget på Københavns red i 1801.

[Wikipedia om Napoleonskrigene](#)

Flåteranet

Året er 1807, Napoleonskrigene herjer i Europa. England frykter at Danmark-Norge skal gå inn i krigen på Napoleons side. Klokken halv åtte den 2. september starter engelskmennene det første bombardementet av København, og det pågår uavbrutt i tolv timer. Store deler av byen legges i ruiner, og udåden blir møtt med massiv internasjonal fordømmelse.

Efter fem dager med beleiring overgis den dansk-norske flåten til britenes admiral, James Gambier. Til sammen 16 linjeskip, 10 fregatter, 5 korvetter og 8 brigger går tapt. Tilbake står en fullstendig ribbet marine. Av alle marinens skip er det bare en håndfull som slipper unna, deriblant orlogsbriggen «Lougen» og linjeskipet «Prinds Christian Fredrik».

I sjokk over det store flåteranet inngår kongeriket Danmark-Norge en allianse med Napoleon. Den danske kronprins Fredrik erklærer opprørt krig mot England. Med ett er Norge fiende med sin viktigste handelsforbindelse. Kystbyene forsterker Det borgerlige militæret, et organisert borgervern, til forsvar mot engelskmennenes plyndringer på land. Til havs kan Norge nå bare forsøre seg med kanonjoller.

Hvorfor skjedde dette?

Britene fryktet at den dansk-norske flåten skulle falle i hendene på franskmennene.

Etter fem dagers intens beleiring av København beslagla britene hele den dansk-norske flåten.

Trefninger og kamper

Nesten hele den dansk-norske krigsflåten ble overgitt i det såkalte flåteranet. Men linjeskipet «Prinds Christian Frederik» og orlogsbriggen «Lougen» hadde for lengst seilt til Kristiansand. Sistnevnte fartøy dro snart videre til Fredriksvern, mens førstnevnte ble igjen i Kristiansand.

Situasjonen var svært spent i Kristiansandsområdet de siste to–tre ukene av september, da den engelske kaptein Stopford lå med tre krigsskip vest for byen og gjentatte ganger prøvde å få tatt linjeskipet. Kystvernet og festningsverkene holdt imidlertid stand under stiftamtmann Thygesons faste ledelse, og Stopford måtte seile bort med uforrettet sak.

Engelske krigsskip krysset gjerne langs Agderkysten, men prøvde ikke på angrep mot Kristiansand eller de andre byene i landsdelen. Utover noen spredte strandhogg og plyndringer ble sivilbefolkningen i landsdelen spart for direkte voldsovergrep og lidelser. Gjennom hele krigen lyktes det å holde fienden på en viss avstand, noe som kanskje først og fremst må krediteres et godt organisert kystvern og en rask og effektiv oppbygging av en skjærgårdsflåte bestående av kanonbåter.

Fra tid til annen kom det likevel til kamphandlinger – med vekslende utfall. Like vest for Flekkerøy 19. juni 1808 lyktes det «Lougen» og fire kanonbåter å erobre den engelske orlogsbriggen «Seagull», som etter reparasjon ble innlemmet i den norske krigsflåten. Vel så kjent er slaget mellom norske og engelske krigsfartøyer ved Lyngør 6. juli 1812, da den store, nybygde fregatten «Najaden» ble senket. Av skipets mannskap på 315 ble 133 drept og 102 såret.

Slaget ved Lyngør

På Forsvarsmuseets nettsider kan du lese mer om det store sjøslaget ved Lyngør i 1812 der krigsskipet Najaden ble senket.

[Lyngør 1812](#)

I 2012 ble sjøslaget rekonstruert, slik denne amatørvideoen viser:

[Rekonstruksjon av slaget i Lyngør i 2012](#)

Lyngør var en av flere viktige uthavner langs sørlandskysten.

Krigsfanger og mulige fiender

Forfatter: Oddleif Lian, Ragna Marie Tørdal, Statsarkivet i Kristiansand

[Krigsfanger og mulige fiender \(141165\)](#)

Mange norske sjøfolk havnet i den britiske "prisenen" i løpet av krigsårene, ofte i slike fangeskip som vises på denne illustrasjonen fra 1805.

Fler tusen norske sjøfolk og soldater satt i den engelske «prisenen» under krigen. Men også i Norge tok vi krigsfanger fra de fiendtlige nasjoner.

Inntil sju tusen nordmenn og dansker ble tatt til fange og plassert i britiske fangeleirer i løpet av krigsårene. Noen ble holdt fanget om bord på fangeskip, andre på land. Fangeleirene ble gjerne omtalt som "prisenen".

Nordmenn i "prisenen"

De fleste av fangene var sjøfolk fra vanlige handelsskip som var blitt beslaglagt eller oppbrakt av engelskmennene. I oktober 1807 var 335 dansk-norske handelsskip tatt i forvaring av britene, og mannskapene tatt til fange. De øvrige var stort sett mannskap fra norske og danske kapere, eller orlogsfolk. Ca. 370 av disse var mannskapet på linjeskipet "Prins Christian Frederik" som overgav seg i slaget om København i 1807.

Mange sjøfolk valgte å ta hyre på britiske handelsskip for å slippe ut av fangenskapet. En liten del lot seg verve som mannskap på britiske krigsskip. Disse ble betraktet som "overløpere". Fra sommeren 1814 og utover i 1815 og 1816 ble flere nordmenn (derav 79 fra Agder-fylkene) sendt hjem på offentlig bekostning, med bistand fra den svenske konsulen i London. (Kilde: [Digitalarkivet - Norske prisonfanger 1807-1814](#))

Briter i norsk fangenskap

Da krigen var et faktum, ble norske myndighetene straks pålagt å beslaglegge alle engelske skip, eiendeler og varer. Alle engelskmenn skulle holdes i arrest til de kunne bli sendt ut av landet. Først og fremst rammet dette sjøfolk på britiske skip som lå i norske havner ved krigsutbruddet.

I Kristiansand ble sjøfolkene i første omgang tatt i forvaring i de nybygde karantenebygningene på Odderøya. En oversikt fra 10. september 1807 forteller at 91 briter da ble holdt fanget på karantenestasjonen. De fleste var offiserer og mannskap fra 13 navngitte skip, men et par var også blitt arrestert på land.

Fra Kristiansand ble fangene sendt videre til en fangeleir i Greipstad, og senere til Kongsberg. Blant fangene fantes det også noen svensker fra de periodene Danmark-Norge var i krig med Sverige.

Huskelappen

- Danmark-Norge var i krig med Storbritannia i perioden 1807-14.
- Vi var også i krig med britenes allierte:
  - Sverige i 1808-09 og 1813-14
  - Russland, Preussen og Mecklenburg i 1813-14
  - Spania i 1808-14
- Mange danske og norske sjøfolk satt i den britiske "prisenen"
- Noen var kapere, andre orlogsmannskap, men de fleste var sjøfolk på vanlige handelsskip
- Britiske sjøfolk ble holdt i fangenskap i Norge
- Briter som bodde i Norge måtte avlegge ed til Danmark-Norge

Tidsvitne

Matros Jacob de Lange fra Bergen døde i engelsk fangenskap. Her er hans beretning fra prisenen.

I prisenen

Historisk kart

Det var kostbart å holde folk i fangenskap. Utover i krigsårene ble det derfor foretatt flere større og mindre utvekslinger av krigsfanger mellom de krigførende partene. I 1810 ble Kristiansand valgt som utvekslingsstasjon for utvekslinger av krigsfanger.

Som dette historisk kartet fra 1783 viser, ligger Odderøya sentralt plassert mellom vestre og østre havn i Kristiansand. Her var det karantenestasjon for sjøfolk som bar med seg smittsomme sykdommer. Britiske krigsfanger ble internert her før de ble sendt videre til andre deler av landet. Klikk på kartet for å se en større versjon.

[Statens kartverk](#) har mange flere historiske kart som kan lastes ned og gjenbrukes med CC-lisens.

Alle briter måtte avlegge ed

En del av de britene som oppholdt seg i Norge ved krigsutbruddet, hadde vært her så lenge at de nærmest var å betrakte som landsmenn. I en forordning av 9. september 1807 het det at engelskmenn som hadde borgerskap til en kjøpstads eller eiendom i Danmark-Norge, skulle settes fri dersom de avla ed på at de ikke lenger betraktet seg som britiske undersåtter eller avsto fra forbindelser med slike.

Det samme gjaldt arbeidere eller kontorbetjenter av engelsk fødsel i tjeneste hos danske borgere, når arbeidsgiveren garanterte for deres oppførsel. Øvrige sivile skulle ha husarrest til de kunne sendes hjem, mens britiske militære skulle avlevers som krigsfanger til nærmeste høystkommanderende offiser.

Nød og uroligheter

Forfatter: Oddleif Lian, Statsarkivet i Kristiansand

[Nød og uroligheter \(141206\)](#)

Stillbilde fra filmen Terje Vigen (1916), basert på Henrik Ibsens kjente dikt.

Den britiske blokaden av skipstrafikken mellom Norge og Danmark resulterte i matmangel, dyrtid og sosialt opprør.

Ikke bare opplevde man en streng vinter med tilfrosne havner både i Danmark og Norge. Siden februar 1808 hadde kongeriket Danmark-Norge også vært i krig med Sverige, og britene blokkerte skipstrafikken til og fra Norge.

Midlertidig oppgangstid

Men den internasjonale utviklingen åpnet etter hvert opp for et friere varebytte, ikke minst da den såkalte lisensfarten kom i gang fra sommeren 1809. Krigen med Sverige sluttet i desember, og kaperiet hadde opphört allerede i august. Det ble riktig nok gjenopptatt fra mars 1810, men da i en mildere form. Behovet for nærvær av britiske krigsskip i norske farvann minsket, og kornfarten fra Danmark gikk mer uhindret.

For Kristiansand ble tida 1809–1812 en formidabel økonomisk oppgangstid, med livlig skipstrafikk, tilførsel av store varemengder og betydelige tollinntekter.

Matmangel og dyrtid

Men utover i 1812 forverret forholdene seg betraktelig. Korn- og potethøsten dette året slo feil over hele landet, britene strammet blokaden igjen, pengeverdien sank, og prisene steg. Allerede tidlig på våren 1813 var alle lagrene til kornhandlerne i Kristiansand uttømt, og utdelinger til trengende gjorde store innhogg i statens magasin.

Det var ikke bare de fattige som fikk problemer med å skaffe det daglige brød, også brede lag av lønnsarbeidere, til og med embetsmenn på fast lønn, fikk føle dyrtida på kroppen. Fra bygdene strømmet folk til byene i håp om å få utdelt korn, brød eller tørrfisk.

Huskelappen

- I perioden 1812 - 1814 var det dyrtid og mangel på korn
- Det var hungersnød blant fattigfolk i store deler av landet
- Mangel på varer skapte sosiale spenninger mellom fattige og rike

Terje Vigen

Henrik Ibsens dikt "Terje Vigen" er en av de mest kjente beretningene fra nødsårene under Napoleonskrigene.

Hør diktet [Terje Vigen](#) opplest i Fjære kirke av skuespiller Bentein Baardsen. (ca. 30 min.).

I nødens tid ble de eksisterende sosiale og økonomiske forskjellene større, og motsetningene i samfunnet tilspisset seg. Dette ga seg utslag i noen fortvilte aksjoner, vel først og fremst rettet mot de velstående kjøpmennene som hadde slått seg opp på krigskonjunkturene.

Omkring hundre mennesker, mange av dem bønder fra distriktet, samlet seg 18. mai 1813 i Kristiansand utenfor huset til den unge amtmannen i Lister og Mandal, baron Adam Ditlev Wedell-Wedelsborg. De krevde å få tilgang til kjøpmennenes kornlagre og etterse beholdningene. Med assistanse fra stiftamtmannen og utdeling av kornvarer lyktes det å roe ned gemyttene, men senere var det nye tilløp til uroligheter.

I Arendal ble den 30. juni kjøpmann Anders Dedekam og hans to brødre utsatt for fysisk mishandling med «hogg og slag» av allmuen. Natt til 2. juli fikk stiftamtmannen melding om at en del personer fra Nedenes og Råbyggelaget hadde samlet seg i Arendal og nektet å forlate byen før de fikk kontrollere beholdningen i kornmagasinet. Etter at bruk av militær makt var vurdert og forkastet, ble situasjonen løst ved utdeling av korn til allmuen.

Sovende mor med barn.
Maleri av Christian Krogh.

[Les mer](#)

[Norges siste
hungersnød](#)

[Da tusenvis bukket
under i den store
hungersnøden i Nord-
Norge](#)

Hungersnød i store deler av landet

Mangel på korn førte til hungersnød i enkelte områder i Norge. Mel ble blandet med bark og mose for å stagge sulten. Nøden var nok langt verre for menigmann i årene 1812–1814 enn i 1807–1808.

Situasjonen på Agder var likevel bedre enn mange andre steder i landet. I kirkebøkene finnes ikke dokumenterte dødsfall som direkte følge av matmangel, og selv i de verste årene hadde landsdelen fødselsoverskudd. Ikke i noen av krigsårene var dødeligheten ekstremt høy i forhold til «normalen», verken i byene eller prostiene. Også på Agder sultet folk, men de sultet ikke i hjel.

Statistikk fra SSB

[Folkemengdens
bevegelse 1735-
2014](#)

Hva sier statistikken
om dødeligheten i
Norge under
Napoleonskrigene,
sammenlignet med
perioden før og etter?

Stiftamtmann Thygeson

Forfatter: Oddleif Lian, Statsarkivet i Kristiansand

[Stiftamtmann Thygeson \(141506\)](#)

Medborgere!!! Freden er brudt!
Den helligste Jagttagelse af den strængeste Neutralitet har ikke formaaet at sikre Fredens Kyster for Voldsmændens Haand! Allerede har Tsvillingrets Heltes Blod atter flydt for Konge og Fødeland! Nordmaend! Indvænere af Christiansands Stift!!! I Hans Majestæts Kongens Navn opfordrer jeg Eder til Vaaben! lader os vise os det Land og den Første værdige, som vi med Stolthed kalde vore! vort Lösen være FREDERIKS Ord: Gud og den retfærdige Sag!!!

Christiansand 25 August 1807.

THYGESEN,
Stiftbefalingsmand.

Gjengivelse av Thygesens opprop til Kristiansands borgere ved krigsutbruddet i 1807. Kilde: Vest-Agder fylkesmuseum.

Tidsvitne

Nicolai Emanuel de Thygeson (1772–1860) var en sentral person på Sørlandet under Napoleonskrigene.

Han ble utnevnt til stiftamtmann i Kristiansand stift i 1804, et embetsdistrikt som omfattet de nåværende Agder-fylkene, Rogaland og deler av Telemark.

Som stiftamtmann var han statens fremste representant og øverste sivile myndighet i landsdelen.

Embetsmann og kaperreder

Under trusselen fra Stopfords eskadre i september 1807 hadde Thygeson vist både mot og handlekraft. Han var dessuten en pådriver i arbeidet med bygging av kanonbåter til skjærgårdsflåten, og en aktiv støttespiller for kaperiet helt fra begynnelsen. I kraft av sitt embete utstedte han kaperbrev, og privat engasjerte han seg som eier og reder i flere kaperskuter.

Hans mest betydelige krigsinnsats var likevel ikke knyttet til forsvar og militære oppgaver, men til kampen mot matmangel og nød i brede lag av befolkningen.

Anno 1800

Historisk bilde som viser Kristiansand sett fra Galgeberg ved utløpet av elva Otra. Øverst til høyre troner Gimle gård. Kilde: Vest-Agder fylkesmuseum.

Importerte korn fra Danmark

Historiske fotavtrykk

Opprop fra stiftamtmann Thygeson i

Kongen hadde satt opp premier for innførsel av matvarer, men ellers var Thygeson frustrert over både den danske regjeringens og den norske regjeringskommisjonens manglende planer for matforsyningen til Norge. Han prøvde å påvirke kjøpmennene i Kristiansand og stiftet for øvrig til å sette skip inn i kornfart på Danmark, men disse var lite villige til å gjøre dette for egen regning.

Thygeson foreslo for regjeringskommisjonen at det måtte opprettes et lånainstitutt i stiftsstaden for å finansiere kornfarten, men hadde ikke tid til å vente på svar. Han kjøpte opp korn i Danmark for statens regning, samtidig som han i enda større omfang sluttet kontrakter om korntilførsler for egen regning og risiko. På hans initiativ ble det dessuten gitt ekstrapremie for korn innført fra Jylland i åpne båter, og mange krysset Skagerrak i småfartøyer med liv og helse som innsats.

Totalt lyktes det bra å opprettholde korntilførselen til Kristiansand stift, og landsdelen kom dermed bedre gjennom nødsårene 1808 og 1809 enn mange andre steder i Norge. I 1808 kunne faktisk Kristiansand stift også bidra med flere tusen tonner korn til Akershus stift og regjeringskommisjonen uten å trekke på de offentlige magasiner.

Men selv om forsyningssituasjonen var rimelig god, ble prisene på korn, brød og øl svært høye. Dyrtida førte til bruk av surrogater som barkemel og annet også på Agder, enn ikke i samme omfang som lengre øst og nord i landet.

Kristiansands
Adresse-Contoirs
Efterretninger 1807
/ fil
<http://ndla.no/nb/node/141583>

I krigsårene ble det sendt mange brev til stiftamtmannen i Kristiansand.

[Brev til stiftamtmann Thygeson](#)

Hvilke autentiske "fotavtrykk" etter stiftamtmann Thygeson finner du i disse dokumentene?

Lundsbrua i Kristiansand bærer navnet "Thygsens minne", som en takk for Thygsens innsats i de vanskelige krigsårene.

Omsorg for de trengende

Stiftamtmann Thygeson sto bak sosiale tiltak for de mindre velstående; han bød ut 4000 tonner korn til nedsatt pris og fikk opprettet flere offentlige bakerier og bryggerier med maksimalpriser på sine produkter.

Fra høsten 1808 hadde Thygeson et lengre opphold i Danmark, og vel et år senere tok han avskjed som stiftamtmann og forlot Kristiansand. Han etterlot seg et enestående godt ettermåle, og det ble sagt at han hadde tapt en betydelig del av sin private formue på kornoppkjøpene sine.

Tidsvitnet Johanne Marie Olsdatter

Forfatter: Oddleif Lian, Statsarkivet i Kristiansand
[Tidsvitnet Johanne Marie Olsdatter \(141164\)](#)

Slaget ved København, gjengitt av den danske tegneren Christian Mølsted i 1901.

Nils Ågesens groteske skjebne

Et rystende vitnesbyrd fra slaget ved Københavns red ble lagt fram i form av et tingsvitne på bytinget i Kristiansand tirsdag 12. april 1803.

Ei vaskekone i begynnelsen av femtiårene, Johanne Marie Olsdatter, framstilte seg for retten og opplyste at hun var gift med Åge Nilsen Weibye. Ektemannen hadde vært til sjøs i fem år uten at hun hadde hørt noe fra ham, men hun hadde fått vite at han skulle være matros i kongens tjeneste ved Holmen i København.

I sine «trengende omstendigheter» hadde hun søkt understøttelse av fattigkommisjonen. Da kommisjonen hørte at hun hadde mistet eldstesønnen Nils ved slaget i København to år tidligere, mente de at det kongelige admiraltetskollegiet sikkert ville yte økonomisk hjelp dersom hun kunne dokumentere dødsfallet.

To orlogsmatroser ble framstilt som vitner, og den ene kunne fortelle at han hadde kjent Nils Ågesen godt mens denne tjente som matros ved Holmen. På den fatale dagen hadde han selv styrt en barkasse (stor skipsbåt), som Nils og flere andre befant seg i da de etter kommando skulle om bord på skipet «Rendsborg». Idet Nils skulle gå opp fallrepstrappa, hadde vitnet sett at han fikk skutt av hele underlivet av en skråsekk fra fienden, så innvollene og føttene falt overbord og resten av legemet straks deretter også ble kastet i havet.

Det andre vitnet hadde vært Nils Ågesens romkamerat i København i mer enn ett år. Han hadde ikke selv sett hendelsen, men hadde hørt av mange andre matroser at det hadde skjedd slik første vitne hadde forklart. Den tretti år gamle kristiansanderen var blitt truffet av en såkalt skrå – en sekkr fylt med små jernkuler, jernstykker eller blykuler. Slike ble gjerne brukt i kanoner i stedet for vanlige kuler for skyting på kort hold og hadde en ekstrem haglladningseffekt.

Tidsvitne

Vaskekone Johanne Marie Olsdatter mistet sin eldste sønn Nils Ågesen i slaget ved København i 1801.

Johanne Maries vitnesbyrd

Protokoll - tingvitne
Kristiansand byting 12. april 1803. Klikk på bildet for å lese teksten i større versjon.

Britene angriper den dansk-norske flåten ved Købehavns red i 1801.

Lov og rett i kaper- og prisesaker

Forfatter: Oddleif Lian, Statsarkivet i Kristiansand

[Lov og rett i kaper- og prisesaker \(141234\)](#)

Den 16. mai 1808 drev fire kanonjoller og en kanonsjalupp den britiske fregatten «Tartar» på flukt, under Slaget ved Alvøen. Fregatten var egentlig på vei inn til Bergen for å forsøke å ta noen kaperfartøy der, men ble stanset på veien av de norske kanonbåtene. (Kilde: Wikipedia).

Hjemmelsgrunnlaget for kaperiet i Danmark-Norge under Napoleonskrigene ble lagt med det såkalte kaperreglementet av 14. september 1807.

Kaperreglementet tok utgangspunkt i en eldre forordning fra 1711, forrige gang kongeriket hadde vært involvert i den slags virksomhet. Den gangen ble kaperbrev utstedt sentralt av generaladmiralen og admiraltetet, men nå ble hver av stiftamtmenne gitt myndighet til å gjøre dette.

Kapervirksomhet i Norge

Kapervirksomheten foregikk i tre adskilte perioder under krigsårene. Første periode var fra 14. september 1807 til 2. august 1809, da kaperiet ble forbudt. Etter nesten åtte måneders stans ble det legalisert igjen fra 28. mars 1810, samtidig som et nytt og mer detaljert kaperreglement ble gjort gjeldende. All kaperfart ble så stanset på ubestemt tid 11. februar 1813, men gjenopptatt 25. august samme år. Et endelig forbud ble kunngjort av Kristian Fredrik 19. februar 1814, altså over en måned etter fredsavtalet i Kiel 14. januar.

Priseretten

Kaperreglementet fra 1807 opprettet en helt ny rettsinstans, priseretten, i hver av de fire stiftsbyene Kristiansand, Bergen, Kristiania og Trondhjem. En prisekommisær skulle sammen med dommeren på stedet, det vil si byfogden, utgjøre priseretten. Selv om priseretten formelt skulle være et selvstendig og uavhengig organ, ble den i realiteten nært knyttet til det ordinære bytinget.

En kaper som kom inn til havn med en prise, måtte straks melde seg hos stedets dommer, som så innen 24 timer skulle oppta forhør og sende dette med øvrige sakspapirer videre til priseretten. I stiftsbyene ble det dermed byfogden som forhørdommer som sendte sakene videre til seg selv i egenskap av priserettsdommer. I etterkant av prisedommene var det dessuten byfogden som auksjonsforvalter som foresto auksjoner over skip og last, embetsforretninger som bidro til økte personlige inntekter.

Huskelappen

- En *kaper* er et sivilt og bevæpnet fartøy som myndighetene har gitt rett til å angripe skip fra nasjoner som landet er i krig med
- Kaprede handelsskip og den lasten de har om bord, kalles i lovverket for *prise*
- For at prisen skulle ansees som lovlig måtte den godkjennes av priseretten
- Fortjenesten ble delt mellom kaperne, rettsapparat og embedsmenn.

Kaperbrev

Kaperbrev 29.01.1808 for "Dorthea Carine", ført av Michael Olsen. Kilde: Statsarkivet i Kristiansand. Stiftamtmannen, eske 1722. Klikk på bildet for å se en større versjon.

Forhörsprotokoll

Priserettene sammensetning ble endret i 1810. Hver rett ble nå utvidet fra to personer til et kollegium på tre personer, og den lokale dommeren eller byfogden var ikke lenger automatisk blant disse. Ankeinstans for priserettens avgjørelser var overadmiralitetsretten, som i motsetning til priserettene allerede var etablert i fredstid som en permanent domstol.

Forhør ved Kristiansand
priserett 31. oktober og 4.
desember 1810. Kilde:
Statsarkivet i Kristiansand.
Priserettens
forhørsprotokoll nr. 6
(1810-1813), fol. 65b-66.
Klikk på bildet for å se en
større versjon.

Priserettens virksomhet

Priserettens oppgave var å dømme etter de detaljerte reglene kaperreglementene ga for hvilke skip som kunne oppbringes og prøves rettslig. Domsutfallet ble enten frikjennelse eller kondemnering av skip og last.

Først og fremst alle skip som tilhørte den britiske krone eller britiske undersåtter i alle verdensdeler, skulle anses som god prise. Prisedømmes kunne også alle andre skip som enten førte krigskontrabande til fiendtlig havn eller krigsfolk i fiendens tjeneste, eller som satte seg til motverge mot kaperen. Utover dette var det noe ulike bestemmelser i reglementene fra 1807 og 1810, for eksempel om manglende eller falske skipsdokumenter og gjenerobring av egne fartøyer fra fienden.

Priseretten i Kristiansand var uten sammenligning den av de norske priserettene som fikk størst saksmengde og arbeidsbyrde, særlig i den første priserettens virkeperiode. I perioden fra oktober 1807 til april 1810 behandlet priseretten i Kristiansand 132 saker, mens priserettene i de tre andre stiftsbyene behandlet 34 saker til sammen.

Priseretten – en nøytral domstol?

Både i samtid og ettertid har priserettens institusjon og praksis vært gjenstand for kritiske merknader. Ett ankepunkt har vært at rettens medlemmer tilhørte samme nasjon som bare den ene part i saken. Med en viss rett kan det hevdes at en nasjonal domstol som dømmer i internasjonale affærer, er et brudd på det alminnelige rettsprinsippet om at ingen skal være dommer i egen sak.

Andre innvendinger har dreid seg om priserettens habilitet i behandlingen av de enkelte saker, der gjerne store økonomiske verdier sto på spill. Hvis oppbringelsen av et fartøy hadde vært uberettiget, måtte kaperen svare erstatning. Men gevinsten ved en positiv dom kunne være betydelig større, først og fremst for de involverte i selve kapervirksomheten, men også for enkeltpersoner i rettsapparat og embetsverk.

Forelesning

Berit Eide Johnsen

[Krig og kaperfart](#)

Forelesningen inngår i
NRKs
maratonsending "1814
på 24 timer".

Oppgaver

Med rett til å kapre

Forfatter: Ragna Marie Tørdal

[Med rett til å kapre \(141358\)](#)

Kildeoppgave

Filmen varer i en time.
Elevene bør se
minimum de første 35
minuttene.

Les også de relaterte
fagtekstene

- Danmark-Norge i krig
- Nød og uroligheter
- Lov og rett i kaper- og
prisesaker

Med rett til å kapre / oppgave

<http://ndla.no/nb/node/141358>

For 200 år siden var Kristiansand Norges kaperhovedstad.

I løpet av en sjuårsperiode ble 300 utenlandske skip bordet av bevæpnede sørlanders, mannskapet tatt til fange og lasten beslaglagt og solgt på auksjon. Dokumentarfilmen *Med rett til å kapre* (2013) er en dramatisert beretning om kapervirksomheten på Sørlandet under Napoleonkrigene, kommentert av norske og britiske historikere.

Oppgave 1

- Napoleonskrigene danner bakteppet for kapervirksomheten i Norge på 1800-tallet. Hvilke parter sloss mot hverandre i denne krigen?
- 1807 er et viktig årstall i dansk-norsk historie. Hva skjedde dette året ved Københavns red?
- Hvordan forklarer filmen årsaken til det som skjedde?
- Hvilke konsekvenser fikk det for Norge, og spesielt for folk på Sørlandet?
- Beskriv hvordan levekårene var i Norge i 1813.
- Hva var årsaken til at det var slik?
- Hvilke konsekvenser fikk det?

Kilder

[Folkemengdens
bevegelse 1735-
2015](#)

Oppgave 2

I filmen sier den fiktive kaperkapteinen at han ikke hadde noe valg, siden folk sultet. Filmen viser scener der folk livnærer seg på bark og mose, og scener der døde mennesker blir begravet.

1. Studer statistikken fra Statistisk sentralbyrå over *Folkemengdens bevegelse 1735-2015*. Lag en grafisk framstilling i Excel i form av et søylediagram som viser folketallsutvikling og dødelighet i årene 1795 til 1820.
2. Hva kan du lese ut av disse tallene?
3. Underbygger de påstanden i filmen?
4. I følge nettsidene til Kristiansand kommune var befolkningsutviklingen i Kristiansand i perioden 1801 til 1825 som følger:
  - 1790 - ca. 3600 innbyggere
  - 1801 - ca. 4816 innbyggere
  - 1815 - ca. 7190 innbyggere
  - 1825 - ca. 7486 innbyggere

Hvordan vil du forklare at befolkningsutviklingen i Kristiansand ikke følger den generelle befolkningsutviklingen i Norge i denne periode

Oppgave 3

- a. I filmen kommer det også fram at næringslivet på Sørlandskysten ble hard rammet av handelsblokaden. Hvilke næringer ble spesielt hardt rammet?
- b. Det var stor internasjonal skipstrafikk rett utenfor sørlandskysten. Hvorfor var østersjøtrafikken spesielt viktig for britene?

Oppgave 4

- a. Forklar begrepene kaper og prise.
- b. Hva var et kaperbrev?
- c. Hvordan var priseretten bygd opp, og hvilke oppgaver hadde den?
- d. Priseretten i Kristiansand behandlet langt flere saker enn de andre priserettene i Norge. Hva er forklaringen på det?
- e. Hva slags varer ble auksjonert bort til høystbydende?
- f. Hvem fikk inntektene av prisen?

Oppgave 5

- a. I filmen brukes begrepene *kaper*, *sjørøver* og *pirat*. Forklar forskjellen på disse begrepene.
- b. Hvem tjente mest penger på kapervirksomheten?
- c. Mange i samtid var skeptiske til kapervirksomheten. Nevn eksempler på personer som kritiserte kaperfarten, og forklar hva denne skepsisen bunnet i.

Oppgave 6

Piratvirksomhet har i alle år vært en trussel mot internasjonal skipsfart. I dag er trusselen størst utenfor kysten av Somalia og Vest-Afrika.

- a. Hvilke likhetstrekk er det mellom disse aksjonene og kapervirksomheten på sørlandskysten på 1800-tallet?
- b. I filmen brukes begrepene *kaper*, *sjørøver* og *pirat*. Forklar forskjellen på disse begrepene.

- c. Hvorfor omtales ikke angrepene mot internasjonal skipstrafikk utenfor kysten av Afrika som kapervirksomhet?
- d. Hvordan har Norge reagert på denne virksomheten?

Slik dør en helt

Forfatter: Ragna Marie Tørdal

[Slik dør en helt \(141295\)](#)

Kildeoppgave

I denne oppgaven skal du vurdere bildet som historisk kilde, og sammenholde første- og andrehandberetninger.

© NTB scanpix

Maleri som viser admiral lord Nelsons død i slaget ved Trafalgar i 1805. Bildet er malt av Arthur William Devis i 1812. Klikk på bildet for å studere detaljene nøyere.

Mange mennesker døde under Napoleonskrigene. I disse oppgavene får du møte to av dem.

Maleriet ovenfor fremstiller admiral lord Nelsons død i slaget ved Waterloo i 1805. Fire år tidligere, i 1801, ledet Horatio Nelson angrepet på København red der matros Nils Ågesen fra Kristiansand ble drept.

Oppgave 1

På denne siden er det tre bilder av den britiske admiralen Horatio Nelson (1758-1805). To av bildene viser lord Nelsons død i slaget ved Trafalgar.

- Bilder kan leses som en beretning om en historisk hendelse. Er illustrasjonen og maleriet som viser lord Nelson død en førstehåndsberetning eller en andrehandberetning?
- Sammenlign de to bildene fra slaget ved Trafalgar. Maleriet forsøker å tilføre beretningen en ekstra dimensjon. Hva går denne ut på?

- c. I britisk historieframstilling oppfattes lord Nelson som en krigshelt. Hvordan kommer dette fram i framstilles på i portrettet og bildene fra slaget ved Trafalgar?

Portrett av Horatio Nelson

Lord Nelson faller ved
Trafalgar

Kilder

Protokoll Kristiansand
byting 12. april 1803

Oppgave 2

I bytinget i Kristiansand tirsdag 12. april 1803 beretter to vitner hva som skjedde da matros Nils Aagesen ble drept under slaget ved København red i 1801. Innholdet i dokumentet kan du lese mer om i fagstoffet om [Tidsvitnet Johanne Marie Olsdatter](#)

- Hva forteller vitnene om hvordan Nils Aagesen døde?
- Er dette førstehåndsberetninger eller andre håndsberetninger?
- Sammenlign framstillingen av lord Nelsons og Nils Aagesens død. Hvilken beretning er mest historisk korrekt?

Kilde

Muammar Gaddafi blir drept. Stillbilde fra videoopptak.

Muammar Gaddafi blir drept / video
<http://ndla.no/nb/node/95721>

NB! Sterke bilder!

Oppgave 3

Høsten 2011 deltok norske bombefly i en NATO-styrke som bidro til å styre Libyas leder, Muammar Gaddafi. Gaddafi ble tatt til fange og umiddelbart drept av sine motstandere. Videobilder fra denne hendelsen ble sendt på fjernsyn verden over, og også publisert i mange norske medier.

- Hva forteller bildene i denne videoen om Gaddafis død?
- Er det en heltemodig død?
- Hvorfor tror du norske medier valgte å publisere nettopp dette bildet av Gaddafi?
- I avisar og fjernsyn møter vi daglig beretninger i form av bilder fra krigsområder. Hvilke kritiske spørsmål bør vi stille til slike fotografier?

Fotspor fra krigens tid

Forfatter: Ragna Marie Tørdal

[Fotspor fra krigens tid \(141655\)](#)

Kildeoppgave

I denne oppgaven skal elevene bruke gamle aviser som kilder i en studie av levekår i Norge under Napoleonskrigene.

Nasjonalbiblioteket har en stor samling av slike aviser fra ulike deler av landet.

[Det digitale nasjonalbiblioteket](#)

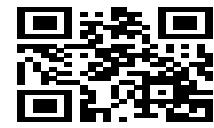

Historiske aviser som kilder

Det var boktrykkeriene, eller *adressekontorene*, som utga de første avisene i Norge. Adressekontorenes oppgave var å formidle informasjon ved hjelp av løpesedler og annonser.

Kristiansands Adresse-kontoirs Efterretninger ble utgitt i perioden 1790-1838. Avisa ble trykt etter kongelig bevilgning av 1798, og eid av rådmann Michael Glückstad. I 1815 ble avis overtatt av Ole Pedersen Moe. Artiklene i avisene er trykt med en blanding av gotiske og latinske bokstaver.

Kilde

Kristiansands
Adresse-Contoirs
Efterretninger 1807
/ fil
<http://ndla.no/nb/node/141583>

Veiledning

[Det trykte gotiske
alfabetet](#)

Oppgave 1

Studer oppslagene i avisens *Kristiansands Adresse-kontoirs Efterretninger* fra 28. august 1807.

- a. I denne avisen har amtmann Thygeson skrevet tre tekster. Tekstene er skrevet med gotiske bokstaver, og kan derfor være vanskelig lese for oss som lever i dag. Oversett de tre tekstene til moderne norsk. Bruk Riksarkivets veiledering i gotisk skrift som hjelpemiddel.
- b. Hvilket budskap er det Thygeson kommer med i disse tekstene, og hva er foranledningen for det han skriver?
- c. En annen skribent i denne avisen er Niels Moe, kjøpmann, prøyssisk konsul og kaptein i borgerbevæpningen. Hvilke problemer har han fått i forbindelse med krigsutbruddet?
- d. Sammenlign kornprisene i Arendal, Kristiansand og Stavanger i august 1807. Hva kostet de ulike kornslagene?
- e. Hvor var kornet billigst?
- f. Hvordan vil du forklare forskjellen i kornpriser?

Kilde

[Christiansands
Adresse-Contors
Efterretninger](#)

Oppgave 2

I Nasjonalbibliotekets digitaliserte avissamling kan man lese mange utgaver av *Kristiansands Adresse-kontoirs Efterretninger* (Nasjonalbiblioteket omtaler avisen som *Christiansands Adresse-Contors Efterretninger*).

- a. Studer utgaven fra 4. august 1808. Her omtales en mislykket kapring. Hva slags skip var det som ble forsøkt kapret?
- b. Hva besto lasten av?
- c. Hvorfor mislyktes kapringen?

Kilde

[Christiansands
Adresse-Contors
Efterretninger](#)

Oppgave 3

Studer oversikten over fødte, dødfødte og døde i Kristiansand stift i 1808 i avisutgaven fra 13. januar 1809.

- a. Hva kan du lese ut av denne tabellen om befolkningsutviklingen i de ulike områdene i Kristiansand stift i 1808?
- b. I Kristiansand by er det få dødfødsler, mens det er mange på Jæderen (Jæren) og i området som går under navnet Dalerne (Dalene). Hvordan vil du forklare dette?
- c. Hvor mange tvillinger og trillinger ble født i Kristiansand stift i 1808?
- d. Hvor stor andel av de døde druknet?

Kilde

[Christiansands
Adresse-Contors
Efterretninger](#)

Veiledning

[Hvordan man lager en
blogg med Blogger](#)

Oppgave 4

Fordel Nasjonalbibliotekets utgaver av avisens Kristiansands Adresse-kontoirs Efterretninger (*Christiansands Adresse-Contors Efterretninger*) i tidsrommet 1807 til 1814 på elevene i klassen.

- a. Studer den avisutgaven du har fått tildelt nøyne. Hva forteller denne om levekår på Sørlandet under Napoleonskrigene?
- b. Skriv et kort blogginnlegg om det du har funnet ut, og del det med de andre elevene på en felles klasseblogg.

1. verdenskrig

100 år siden utbruddet av første verdenskrig

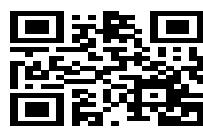
Forfatter: Kjell Arild Nilsen, Per Christensen, Inga Berntsen Rudi

[100 år siden utbruddet av første verdenskrig \(136871\)](#)

Erkehertug Franz Ferdinand, tronarving til Østerrike-Ungarn, og hans kone Sopie på vei inn i Sarajevo 28. juni 2014, kort tid før de ble skutt og drept av Gavrilo Princip.

Tidslinje og kart:

Grafikk: 100 år siden starten på første verdenskrig / fil
<http://ndla.no/nb/node/136892>

Et nytt Europa

Seierherrene etter første verdenskrig møtes i Versailles, mai 1919. F.v.: den britiske statsminister David Lloyd George, Italias statsminister Vittorio Emanuele Orlando, den franske statsminister Georges Clemenceau og USAs president Woodrow Wilson.

Store tap

Mellan 9 og 10 millioner ble drept de fire årene krigen varte. Mange regner slaget ved elven Somme i Nord-Frankrike i 1916 som det blodigste, med nær en million drepte, hvorav 432.000 briter og 230.000 tyskere.

Men den britiske historikeren Max Hastings skriver i boka *Catastrophe – Europe goes to war 1914* at de store dødstallene begynte alt den første høsten.

Østerrike-Ungarn mistet hver tredje soldat, 1,27 millioner, i krig mot Russland og Serbia fra august til årsskiftet. Frankrike mistet nær 1 million soldater, hvorav 329.000 drepte. Tyskland mistet 800.000 i samme periode.

Norge under krigen

Norge erklærte seg nøytralt i første verdenskrig og deltok ikke i krigshandlingene. Handelen gikk med både Tyskland og England, men etter hvert presset både USA og England norske myndigheter til å stanse eksporten til Tyskland. Norge opplevde rasjonering og sterk inflasjon, noe som utløste bitre konflikter i arbeidslivet.

Britisk soldat i skyttergrav ved vestfronten under 1. verdenskrig.

Fotograf: [Reuters](#)

28. juni 1914 ble Østerrike-Ungarns tronarving, Franz Ferdinand, skutt og drept under et besøk i Sarajevo. En måned etter drapet gikk keiserriket til krig mot Serbia. Etter få dager var Europas øvrige stormakter revet med. Blodbadet skulle være i fire år.

Attentat

Østerrike-Ungarns erkehertug Franz Ferdinand var på besøk i Sarajevo sammen med ektefellen Sophie von Hohenberg. Besøket skulle skje på årsdagen for Serbias nederlag mot Det osmanske riket i 1389, 28. juni.

Attentatet skjedde mens erkehertugen og hans Sophie kjørte i åpen bil inn til Sarajevo sentrum. Sikkerheten var særdeles dårlig, noe politiet hadde varslet om på forhånd. Da kortesjen uventet stoppet rett foran den serbiske nasjonalisten Gavrilo Princip, avfyrt han to skudd og traff både Franz Ferdinand og Sophie. De ble kjørt i sikkerhet, men Sophie døde underveis. Franz Ferdinand døde rett etter ankomst til den østerriksk-ungarske stattholderenes residens.

Juli-krisen

Østerrike-Ungarn reagerte med raseri på drapene, men i Wien var det ingen samstemt enighet om at Serbias regjering var innblandet, selv om sterke krefter var av den oppfatning og mente det var på tide med en begrenset krig for å straffe Serbia, den gang ansett for å være Europas arnestet for terror og attentater.

Tyskland avgjorde maktkampen i Wien ved å støtte et angrep på Serbia som «straff», men antydet også at en krig mot Serbia kunne utløse «alvorlige europeiske komplikasjoner».

Østerrike-Ungarn stilte et ultimatum med ti krav til Serbia. Men allerede før svarfristen utløp, var myndighetene i Wien klare til å avvise Serbias svar. Østerrike-Ungarn ville ha krig og ble støttet av Tyskland og Tyrkia. Bulgaria og Romania støttet også, mens Italia kom med våren 1915.

Stormaktsblokkene i Europa 1914

Det europeiske kontinentet struttet av stormakter med ambisjoner og særinteresser, i en tid preget av voksende rikdom, opprustning, industrialisering og kappløp om kolonier. Krig var den gang et redskap i politikernes verktøykasse.

Blokkene tok form gjennom trippelalliansen, i hovedsak Tyskland og Østerrike-Ungarn, og enteten, der Storbritannia nærmest seg det fransk-russiske alliansesamarbeidet.

En rekke regionale konflikter, i og utenfor Europa i årene opp mot 1914, halte og dro i alliansene. Men hovedbildet var at to store blokker sto mot hverandre da en lokal krig på Balkan ble erklært 28. juli og i løpet av sommeren utvidet seg til en verdenskrig.

Da hadde Russland, Serbias allierte, forsøkt å megle, blant annet ved å få utsatt Østerrike-Ungarns svarfrist. Men russerne gjorde det også klart at de ville handle dersom Serbia ble angrepet. Etter at Østerrike-Ungarn erklærte krig mot Serbia 28. juli, fulgte Tyskland opp med å erklære krig mot Russland den 1. august. Dette var i virkeligheten også en krigserklæring mot Frankrike, som var alliert med Russland. Da Tyskland invaderte Belgia som et ledd i framstøtet mot Frankrike, erklærte Storbritannia 4. august også krig mot Tyskland. Med det var alle stormaktene på kontinentet sugd med, og i januar 1917 kom også USA med i krigen.

Et nytt Europa

Ti millioner drepte og 20 millioner sårede senere ble et nytt Europa tegnet av seierherren i Versailles sommeren 1919.

Den russiske revolusjonen hadde brakt Lenin til makten, og Russland ble republikk. Tsar Nikolaj II og hans familie ble henrettet i juli 1918. Keiser Wilhelm II abdiserte i Tyskland og gikk i eksil i Nederland der han døde i 1941, vanæret og oversett av naziregimet.

Keiser Franz Joseph I av Østerrike-Ungarn måtte forlate tronen allerede i 1916. Det gamle dobbeltmonarkiet blir til to selvstendige stater, mens Tsjekkoslovakia framstår som en ny nasjon. Det gjør også de tre baltiske landene.

Serbia, Montenegro, Kroatia, Slovenia og Bosnia-Hercegovina går sammen til Jugoslavia, en etnisk trykkoker av et land som eksploderte på nytt på 1990-tallet. Også Finland og Polen framsto som selvstendige land i Versaillestraktaten.

Kildeoppgaver

Krig og nøytralitetsvern

Forfatter: Thomas Olsen, Statsarkivet i Kristiansand, Ragna Marie Tørdal
[Krig og nøytralitetsvern \(138660\)](#)

Hjulrytterkompaniet på Gimlemoen i 1914 under ledelse av kaptein Einar Keim. Klikk på bildet for å se en større versjon.

Krig i Europa – norsk nøytralitet

28. juni 1914 ble Østerrike-Ungarns tronarving, Franz Ferdinand, skutt og drept under et besøk i Sarajevo. En måned etter drapet gikk keiserriket til krig mot Serbia. 1. august samme år erklærer Tyskland krig mot Russland. 4. august erklærer England krig mot Tyskland, etter at tyske tropper har angrepet Belgia/Frankrike. Europa sto i brann.

Norge inntok en nøytral stilling, selv om krigshandlingene foregikk rett utenfor norskekysten. Klokka 04.00 natt til 2. august ble den første bataljonen i Kristiansand mobilisert. Oppgaven deres var å verne norsk nøytralitet.

Kildeoppgave

Kildene som er brukt i denne oppgaven, er hentet fra Statsarkivet i Kristiansand.

Kildene er valgt ut og tilrettelagt til bruk på NDLA av Thomas Olsen.

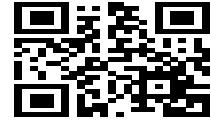

Kart som viser områder som tyske og britiske krigsskip blokkerte under 1. verdenskrig. Bare en smal sone var reservert til nøytral skipsfart. Klikk på bildet for å se større versjon.

Generalmajor Alf Lund

Kilde oppgave 1

Utgående brev fra
3. brigade / fil
<http://ndla.no/nb/node/138665>

Oppgave 1

Studer kilden *Utgående brev fra 3. brigade (distriktskommando) i Kristiansand* skrevet av generalmajor Alf Lund.

- a. Hva var foranledningen til at 3. brigade ble mobilisert 2. august?
- b. Hvor mange mann ble innkalt til tjeneste?
- c. Hvilke andre ressurser ble rekvirert?
- d. Studer bildet øverst på sida av Hjulrytterkompaniet. Hva slags utrustning hadde denne militæropprøren?
- e. De nordmennene som fremdeles har minner om 1. verdenskrig, forteller at de fikk lite kjennskap til det som foregikk av militær mobilisering. Hvilkens instruks fikk avisene i Kristiansand i forbindelse med mobiliseringen?

En offisers hverdag under
første verdenskrig i
Kristiansand dokumentert
av Einar Keim.

Kilder oppgave 2

Einar Keims brev til
bestefar / fil
<http://ndla.no/nb/node/138678>

Brev Christiansands
Dampbageri og
knækkebrødfabrikk

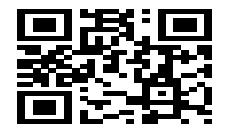
Oppgave 2

Norge inntok en nøytral stilling i 1. verdenskrig. Men krigen hadde likevel stor innvirkning på hverdagslivet.

Einar Keim var kaptein for Hjulrytterkompaniet på Gimlemoen. I brevet han skrev til bestefaren vinteren 1915, får vi et innblikk i hvordan krigen preget livet i Kristiansand.

- a. Hvilken kontakt hadde den norske nøytralitetsvakten med de krigførende partene?
- b. På hvilken måte påvirket krigen skipsfarten?
- c. Hvordan preget krigen dagliglivet i byen?
- d. Studer brevet fra Christiansands Dampbageri & Knækkebrødfabrikk. Hvilken betydning fikk mobiliseringen for lokale bedrifter som denne?

Kilder oppgave 3

Forsvarsdepartementets pressemelding 1915 / fil
<http://ndla.no/nb/node/138670>

Bekjentgjørelse fra Forsvarsdepartementet 1915 / fil
<http://ndla.no/nb/node/138673>

Telegram justisdepartementet 1915 / fil
<http://ndla.no/nb/node/138671>

Etterretningsaker,
kopibok 3.brigade /
fil

<http://ndla.no/nb/node/138675>

Sovjetisk plakat fra 1920.

Tyske, italienske, franske
og engelske arbeidere
hyller revolusjonen.

Oppgave 3

- a. Studer *Forsvarsdepartementets pressemelding* i februar 1915. Hva går pressemeldingen ut på? Hvorfor tror du den ble sendt ut?
- b. Studer kilden *Bekjentgjørelse fra Forsvaret* oktober 1915. Hvilke regler gjaldt for fartøyer i norsk farvann?
- c. Studer kildene *Telegram fra justisdepartementet 1915* og de to første sidene i *Etterretningsaker, kopibok 3. brigade*. Hvilke tiltak ble gjort for å hindre fri flyt av informasjon?
- d. Studer de to siste sidene i kilden *Etterretningsaker, kopibok 3. brigade* (rød skrift). Ved krigenes slutt november 1918 gikk det ut ordre om å sikre militært utstyr i norske våpendepoter. Hvordan skulle dette gjøres, og hvilken begrunnelse blir brukt?
- e. Hvilken sammenheng tror du denne ordenen har med situasjonen i Russland i 1918 og synspunkter som kom til uttrykk i den norske arbeiderbevegelsen?

Varemangel og dyrtid

Forfatter: Thomas Olsen, Ragna Marie Tørdal, Statsarkivet i Kristiansand
[Varemangel og dyrtid \(139359\)](#)

Demonstrasjon mot matmangelen og dyrtid på Akershus festning 6. juni 1917.

Selv om Norge ikke ble direkte rammet av krigshandlinger under 1. verdenskrig, førte krigen til mangel på varer og stigende priser.

Noen tjente godt med penger på skyhøye aksjekurser og stor etterspørsel etter varer. For norske skipsredere var krigen en gullgruve, siden Norge, som nøytal part, kunne frakte varer og militært utstyr for alle krigførende parter.

Men for mange vanlige folk ble det vanskelig å skaffe til veie det de trengte til livets opphold. I perioden 1914 til 1920 ble levekostnadene for vanlige familier mer enn tredoblet. Den voksende forskjellen mellom rike og fattige var med på å skjerpe klassemotsetningene i det norske samfunnet.

Provieringsråd

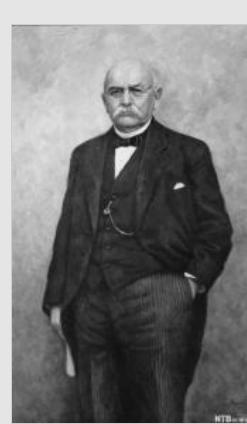
Regjeringen Knudsen opprettet som følge av dette et provianteringsråd i alle landets kommuner høsten 1914. Provieringsrådene hadde følgende oppgaver:

- holde seg orientert om forsyningssituasjonen for matvarer, fôr, drivstoff, brensel og andre varer
- holde kontroll med prisene og fastsette maksimalpriser
- fordele varene til innbyggerne på beste måte

Kildeoppgave

Kildene som er brukt i denne oppgaven, er hentet fra Statsarkivet i Kristiansand.

Kildene er valgt ut og tilrettelagt til bruk på NDLA av Thomas Olsen.

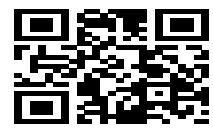

Venstremannen Gunnar Knudsen var statsminister i Norge fra 1908 til 1910, og senere fra 1913 til 1920.

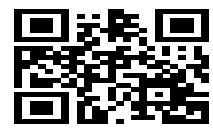
Kilder oppgave 1

Utdrag av opprop fra statsminister Knudsen til det norske folk. Klikk på bildet for å lese teksten.

Brev
forvaltningsdeparte
mentet 1917 / fil
<http://ndla.no/nb/node/139361>

Instruks fiskehandel
/ fil
<http://ndla.no/nb/node/139362>

Oppgave 1

- Bildet øverst på siden viser en demonstrasjon mot matmangel og dyrtid på Akershus festning i Oslo i 1917. Hvilke krav stilte LO og Det norske arbeiderparti til regjeringene i forbindelse med demonstrasjonene 13. og 14. juni 1917? Søk på Internett etter svar på dette spørsmålet.
- Statsminister Gunnar Knudsen sendte ut et opprop til det norske folk 20. desember 1917. Hvordan begrunner han at det nå er nødvendig å innføre rasjonering av varer til husholdningene?
- Studer brevet fra provianteringsdepartementet til Provianteringsraadet i Kristiansand. Hvordan ble fordelingen av mat organisert?
- Studer instruksen til den kommunale fiskehandleren. Hvordan ble prisen på fisk fastsatt?

Både mat, klær og brensel
var rasjonert under 1.
verdenskrig.

Kilder oppgave 2

Husstandliste / fil
<http://ndla.no/nb/node/139363>

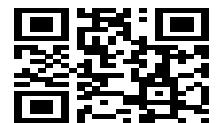
- Rasjoneringskort / fil
<http://ndla.no/nb/node/139364>

Oppgave 2

- Studer kilden «Husstandliste». I 1917 bodde Emma Moen i Rådhusgata 48 i Kristiansand. Hvor mange medlemmer besto husholdningen av?
- Hvor mange i husstanden var mindreårige?
- Hvem forsørget familien?
- Hvor mye hvetemel pr. person hadde familien i spiskammerset sitt 31.12.1917?
- Hvilken matvare hadde de mest av?
- Studer kilden «Brødkort nr. 294, Søgne Provinanteringsraad». Hvor mye og hva slags matvarer kunne en person få for et rasjoneringsmerke?
- Hvor mange brødkiver tilsvarer 65 gram mykt brød?

Kilder oppgave 3

- [Strays rederi](#)

- Tilskudd til korn- og potetdyrkning / fil
<http://ndla.no/nb/node/139365>

DS Selma var ett av i alt 50 skip eid av rederiet S. O. Stray & Co. under 1. verdenskrig.

Oppgave 3

Skipstreder Emil Stray stilte i 1917 et betydelig beløp til rådighet for korn- og potetdyrkere i Kristiansand, Mandal og Lister amt.

- Hvor stort var beløpet?
- Studer informasjon om rederiet S. O. Stray & Co. i Kristiansand. Hvilkinn innvirkning hadde 1. verdenskrig på driften av rederiet?
- Hva tror du var foranledningen til at bidraget til matdyrkning ble gitt?

Norske krigsforlis under 1. verdenskrig

Forfatter: Thomas Olsen, Statsarkivet i Kristiansand, Ragna Marie Tørdal

[Norske krigsforlis under 1. verdenskrig \(139187\)](#)

Seilskuta Dea, eid av Brøvigs rederi i Farsund, var et av mange norske skip som ble senket under 1. verdenskrig.

Den norske handelsflåten ble hardt rammet av tyskernes ubåtkrig. Fra februar 1917 ble alle skip senket uten forvarsel av ubåter i farvannet rundt de britiske øyer. Halvparten av den norske flåten gikk tapt, totalt 800–900 skip. Omrent 2000 norske sjømenn mistet livet.

Offentlige sjøforklaringer, dekksdagbøker og brev forteller historien om det som hendte. Det finnes også muntlig kildemateriale i form av intervju med personer som selv opplevde å bli torpedert.

Kildeoppgave

Kildene som er brukt i denne oppgaven, er hentet fra Statsarkivet i Kristiansand.

Kildene er valgt ut og tilrettelagt for bruk på NDLA av Thomas Olsen.

Kilde oppgave 1

Kart som viser områder som tyske og britiske krigsskip blokkerte under 1. verdenskrig. Klikk på bildet for å se større versjon.

Oppgave 1

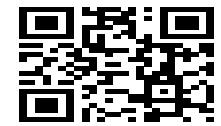
- Studer kartet som viser blokaden av skipstrafikken mellom Storbritannia, Frankrike, Belgia, Tyskland, Danmark og Norge under 1. verdenskrig. Hvilke nasjoner sto bak denne blokaden?
- Hvordan ble blokaden håndhevet?

Kilder oppgave 2

Utdrag fra

dekksprotokoll
Storesand / fil
<http://ndla.no/nb/node/139244>

• Sjøforklaring S. O.
Stray & Co / fil
<http://ndla.no/nb/node/139245>

Oppgave 2

Studer dekksdaghboka og sjøforklaringen etter forliset til skipet «Storesand».

- a. Hva slags skip var «Storesand»?
- b. Hvor var skipet på vei (land og sted)?
- c. Hvem senket skipet, og hvordan foregikk dette?
- d. Hva skjedde med mannskapet?

Kilder oppgave 3

• Manskabets hyre
DS Selma / fil
<http://ndla.no/nb/node/139247>

• Liste over omkomne
DS Selma / fil
<http://ndla.no/nb/node/139246>

- [Sjøhistorie.no om DS Selma](#)

DS Selma hjemme i Kristiansand. Skipet ble minesprengt 25. oktober 1915 på vei fra Middlesbrough til Nantes med jernlast. Bildet er hentet fra Odd Birkelands samling og stilt til rådighet for NDLA av Lillesand Sjømannsforening.

Oppgave 3

Studer dokumentene fra sjøforklaringen etter forliset til DS «Selma».

- Hva slags skip var dette?
- Studer listen over mannskapenes hyre. Hvem tjente mest på dette skipet? Hvem tjente minst?
- Studer listen over de omkomne. Hvem har skrevet denne listen, og i hvilken sammenheng ble den skrevet?
- Hvor stor del av mannskapet omkom?
- I databasen til Sjøhistorie.no finnes det mer informasjon om denne hendelsen, blant annet et referat fra sjøforklaringen. Hva slags last var det ombord på DS «Selma», og hvor var skipet på vei?
- Skipet ble senket av en mine lagt ut av en tysk ubåt. Hvorfor ønsket tyskerne å senke slike skip, tror du?

Kilder oppgave 4

Brev fra kapteinen
på Dea datert
Kronstadt 1914 / fil
<http://ndla.no/nb/node/139263>

Telegram og brev
om utsleping av
Dea / fil
<http://ndla.no/nb/node/139272>

Korrespondanse

ang. Deas forlis / fil
<http://ndla.no/nb/node/139281>

Beretning fra
Baadene / fil
<http://ndla.no/nb/node/139280>

«Faresone». Klikk for å se større versjon.

Oppgave 4

Ved krigsutbruddet i 1914 befant barken «Dea» seg i Finskebukta utenfor St. Petersburg. Studer brevvekslingen mellom kapteinene og det norske rederiet.

- a. Hva skjedde da skipet var på vei ut Finskebukta?
- b. Noen skip fikk lov til å passere, men ikke «Dea». Hvorfor ble skipet liggende i Kronstadt på øya Kotlin i Finskebukta?
- c. Hva skjedde med de tyske dampskipene?
- d. Studer telegrammet fra Utenriksdepartementet med tilhørende informasjonsutveksling. Hvorfor ville andre norske skip buksere «Dea» ut av Finskebukta?
- e. Hvordan løse saken seg til slutt?
- f. Studer korrespondansen som forteller om senkningen av «Dea» i 1917. «Dea» hadde avgang fra Stavanger 18. juli 1917. Hvor var skipet på vei da?
- g. Studer kartet som viser det området som ble definert som «faresone». Hvorfor befant skipet seg i denne sonen?
- h. Studer telegrammet som ble sendt til rederiet 29. juli 1917. Hva skjedde med skipet, og hvor skjedde det?
- i. Hvilken godtgjøring fikk mannskapet fra Brøvig rederi etter at båten ble senket?
- j. Hvorfor mener rederiet at de har krav på krigsforsikring selv om skipet befant seg i det som ble definert som «faresone»?
- k. Studer brevet fra mannskapet i livbåtene, og brevet til fyrrådende Danielssen. Tenk deg at du er journalist i Bergens Tidende. Lag et fiktivt avisintervju med en av personene i livbåten der vedkommende forteller om det som hendte etter at skipet ble torpedert.

Kilde oppgave 5

Hans A.
Andreassen forteller
/ audio

Oppgave 5

I dette lydopptaket forteller tidsvitnet Hans A. Andreassen (f. 1889) om sine opplevelser da skipet han var ombord på, ble torpedert av en tysk ubåt under 1. verdenskrig. Lydopptaket ble gjort av Hartvig Dannevig i 1969. Opptaket er lett redigert.

- a. Hva skjedde med mannskapet etter at skipet var senket?
- b. Oppholdet på ubåten ble dramatisk. Hvorfor?
- c. Hvordan ble de norske sjøfolkene behandlet av mannskapet på den tyske ubåten etter at de ble beordret ned i livbåtene?
- d. Sjøfolkene kom i land i Frankrike. Hvordan klarte de å finne rett kurs?
- e. Hans A. Andreassen forteller om noe han selv har opplevd. Hvilken betegnelse brukes på denne type kilder?
- f. Opptaket med Andreassen ble gjort i 1969. Hvilken betydning har dette for vurderingen av Andreassen som kilde?
- g. Vurder denne muntlige kilden opp mot de skriftlige kildene du har studert i oppgavene ovenfor. Hvilke av disse kildene mener du har størst troverdighet? Begrunn svaret.

2. verdenskrig

Det tredje riket

Film i det tredje riket

Forfatter: Nils Klevjer Aas, Norsk filminstitutt, Norgesfilm AS, Ragna Marie Tørdal

[Film i Det tredje riket \(137875\)](#)

Leni Riefenstahls film Viljens Triumf (Triumph des Willens) ble produsert på oppdrag for nazi-partiet NSDAP i 1934.

Både Lenin og Goebbels skal ha uttalt at filmen er den viktigste av alle kunstarter. Den som har makt over filmen, har makt over folket.

Tysk film ledende i Europa

I mellomkrigstida hadde Tyskland en ledende posisjon i europeisk film, både kunstnerisk og kommersielt. Den tyske filmindustrien var først og fremst basert på store produksjonsselskaper som laget kommersiell underholdningsfilm, men hadde også et betydelig innslag av såkalt «kulturfilm», det vi med et moderne uttrykk kan kalle opplysende dokumentarfilm.

Huskelappen

Tyskland var en ledende filmnasjon i mellomkrigstida.

Film ble tidlig tatt i bruk som virkemiddel i undervisning, reklame og propaganda.

Nazistene tok kontroll over filmindustrien og påla alle kinoer å vise minst 9 minutter med propagandafilmer før hver forestilling.

Kjente filmkunstnere produserte propagandafilmer på oppdrag for nazistene.

Film i opplæring og reklame

Tyskland var førende på verdensbasis når det gjelder å ta i bruk film som middel til opplæring og allmenn dannelsesopplæring, og også i å utvikle tekniske innretninger som høyhastighetskameraer og stoppbildefotografering. Reise- og ekspedisjonsfilmer var en annen viktig dokumentarsjanger. Derfra var veien kort til bruk av film i reklame, valg- og sakpropaganda. Særlig på animasjonsfilmens område nådde tysk reklamefilm tidlig en ledende stilling.

Film som politisk verktøy

De politiske partiene oppdaget også filmen, særlig som virkemiddel i kampen om stemmene før viktige valg. Leni Riefenstahls berømte og beryktede reportasjefilmer fra rikspartidagene i Nürnberg, *Sieg des Glaubens* («Troens seier», 1933) og *Triumph des Willens* («Viljens triumf», 1934), er trolig de mest kjente eksemplene på filmer som ble produsert på oppdrag av NSDAP og fortinnsvis vist ved partiarrangementer.

Store industriforetagender, bransjeorganisasjoner og forsvarsgrener bestilte også opplysningsfilmer som ble tilbuddt til kinooppsetting. Oppdragsfilmer betydde jevn virksomhet, sikker sysselsetting og inntekter.

All filmframvisning på tyske kinoer skulle omfatte en «kulturfilm» på minst 250 meter (dvs. ca. 9 minutter). Det het at propagandafilmene skulle presentere «... det nye Tyskland med tyngde og verdighet overfor utlandet og vellykket vinne forståelse og anerkjennelse for Tyskland og dets verdier».

Filmregissør Leni Riefenstahl og kameramann Walter Frentz gjør filmopptak i Berlin i 1938. Riefenstahls filmer var et viktig ledd i nazipartiets propagandavirksomhet helt fra Hitler kom til makten i Tyskland i 1933 til krigen slutt i 1945.

Filmer av Leni Riefenstahl:

[Sieg des Glaubens \(1933\)](#)

[Triumph des Willens \(1934\)](#)

(dubbet på engelsk)

[Olympia – Fest der Völker \(1936\)](#)

En film om de olympiske leker i 1936.

I dette intervjuet gir Leni Riefenstahl uttrykk for at hun er lite fornøyd med filmen *Sieg des Glaubens*, ikke av politiske årsaker, men på grunn av filmens tekniske og estetiske kvalitet.

Film i Det tredje riket / fagstoff

<http://ndla.no/nb/node/137875>

Ensretting etter nazistiske mål

Det er liten tvil om at Goebbels, den nazistiske ministeren for «folkeopplysning og propaganda», så på filmen som et svært viktig middel til å påvirke stemninger og meninger i det tyske folket.

Da nazi-partiet NSDAP (Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei) overtok makten i Tyskland i 1933, ble Goebbels leder for det nyopprettede *Reichsministerium für Volksaufklärung und Propaganda* («Riksministeriet for folkeopplysning og propaganda», RMVP), med ansvar for filmsensur og propagandafilm.

Goebbels sørget raskt for å sikre seg kontroll over den tyske filmbransjen. Formålet var å samordne og styre alle samfunnsområder mot de samme politiske og ideologiske målene. Denne ensrettingen av tysk film gjorde filmindustrien til et middel for å oppnå nazistenes mål og ble gjennomført med to viktige grep:

- Oppkjøp av aksjer i alle viktige filmforetak slik at staten kunne styre filmindustrien.
- Tvangsinnglemming av alle som arbeidet i filmsektoren i et Riksfilmkammer. Uten godkjenning av og medlemskap i Riksfilmkammeret fikk man ikke arbeid i bransjen.

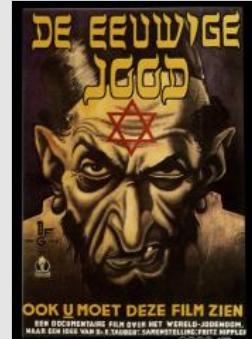

Hitler i samtale med propagandaminister Goebbels.

Eksempel

[Der ewige Jude](#)

– tysk propagandafilm fra 1940

Kampen om kinoen

Forfatter: Statsarkivet i Kristiansand, Stiftelsen Arkivet, Ragna Marie Tørdal

[Kampen om kinoen \(138158\)](#)

Salg av kinobileller på Kinocentralen i Oslo i november 1943.

Under krigen fikk kinoene stor betydning både for NS-myndighetene, hjemmefronten og publikum.

Det er ikke vanskelig å forestille seg at kinoens magiske mørke for mange må ha vært en kjærkommen anledning til å koble av fra krigshverdagens bekymringer. Noen steder hadde kinoene høye besøkstall under hele krigen, andre steder var det effektiv kinostreik.

Men hva var det de besøkende fikk se på lerretet?

Før du jobber med oppgavene nedenfor, bør du ha lest fagartiklene *Film i Det tredje riket*, *Propaganda og psykisk krigføring*, *Propaganda under 2. verdenskrig* og *Propaganda i filmaviser og ukesrevyer*. Disse fagartiklene finner du som relatert innhold til denne oppgavesiden.

Oppgavene eigner seg som tverrfaglige oppgaver i historie og mediefag.

Del gjerne elevene inn i grupper og fordel oppgavene mellom gruppene.

Oppgavene er stilt til rådighet for NDLA av Arkivverket og Stiftelsen Arkivet.

Se flere oppgaver på nettstedet [krigsarkiver.no](#).

Den tyske propagandaministeren Joseph Goebbels var opptatt av film. Her sammen med den kjente filmkunstneren Leni Riefenstahl og Adolf Hitler i Berlin i 1938.

Ordforklaring

Hjemmefronten var en felles betegnelse på alle dem som tok opp kampen mot nazismen.

Kilde oppgave 3

[På kinotoppen](#)
[Flekkefjord 1939–1944](#)

Oppgave 1

- Definer begrepet «propaganda».
- Hvorfor var Josef Goebbels så opptatt av film?
- Hvorfor var NS-myndighetene opptatt av hva som ble vist på norske kinoer under krigen?
- Nevn eksempler på populære filmer i dag som inneholder elementer av propaganda.

Oppgave 2

- Hjemmefrontens ledelse sendte fra tid til annen ut paroler. Hva er en parole?
- Under krigen ble «Wehrmachtsforestillinger» et begrep innen kinospråket. Forklar begrepet.

Oppgave 3

Se kilden «På kinotoppen i Flekkefjord 1939–1944».

- Studer tabell 1. Hvordan påvirket krigsutbruddet hva folk fikk se og kinoens popularitet i Flekkefjord, ifølge denne kilden?
- Sammenlign tabell 1 og tabell 2. Pek på og forklar endring og kontinuitet med hensyn til besøkstall og filmtilbud.

Kilde oppgave 4

[Billettsalg 1933–1942](#)

Norske revyfilmer var populær underholdning under krigen.

Kilde oppgave 5

[Norsk krigsleksikon](#)

[Fridom nr. 6 1941](#)

Kilde oppgave 6

[Leserinnlegg i Flekkefjordposten 3.9.1943](#)

Oppgave 4

Studér kilden «Billettsalg 1933–1942» (IKAVA, Flekkefjord by, Kommunal kino).

- Hvilken film var den mest populære i januar?
- Beskriv utviklingen av kinobesøket i februar.
- Pek på mulige årsaker til det som skjedde.
- Hva tror du er grunnen til at det ikke er skrevet i billettsalgboka mellom 19. mai og 15. november?
- Sammenlign besøkstallene i perioden 19. mai og 15. november med perioden 15. november til 2. februar og perioden 4. februar til 19. mai. Hva går forskjellene ut på?

Oppgave 5

- Hva tror du var bakgrunnen for at hjemmefrontledelsen ville at folk skulle slutte å gå på kino under okkupasjonen?
- Les artikkelen «Film og kino» på s. 103–104 i Norsk krigsleksikon. Hva er ifølge denne artikkelen grunnen til at motstandsbevegelsen lanserte kinostreik våren 1941?
- Kinostreiken ble omtalt i norske illegale aviser fra 1941. Blant annet i avisas *Fridom* nr. 6/1941. Etter hvilke retningslinjer skulle streiken opprettholdes, ifølge denne kilden?
- Hvilke filmer var «frie», og hva slags filmer påkalte full boikott?

Oppgave 6

Bruk kilden «Leserinnlegg i Flekkefjordposten 3.9.1943».

- a. Hvilke opplysninger gir leserinnlegget om kinostreiken i Flekkefjord? (Kilden brukt som beretning.)
- b. Hva er budskapet?
- c. Vurder denne kildens troverdighet.
- d. Fiktive leserinnlegg var en del av krigens propaganda. Hva taler for at dette leserinnlegget skulle være fiktivt?

Kilde oppgave 7

[Kassabok billetsalg
1942–1944](#)

Tyske soldater var lite populære under okkupasjonen, noe ansiktsutrykket til denne ekspeditrisen tydelig røper.

Kilde oppgave 8

[På kinotoppen
Flekkefjord 1939–
1944](#)

Kilde oppgave 9

[Forhandlingsprotokoll
1925–1947](#)

Oppgave 7

Bruk kilden «Kassabok billettsalg 1942–1944» (IKAVA, Flekkefjord by, Kommunal kino).

- a. Se på filmtitlene fra kinoprogrammet i november og desember 1942. Pek på typiske temaer og sjangre.
- b. Gi eksempler på temaer og sjangre som ikke er representert.
- c. Hva forteller filmprogrammet om virkeligheten utenfor kinosalen?
- d. I hvilken grad mener du det er mulig å si noe om samfunnsforholdene ut fra utvalget av filmer som blir satt opp på kino?
- e. Ta for deg filmprogrammet denne uka på stedet der du bor. Vurder hvorvidt dette filmtildet har noe tidstypisk ved seg.
Korresponderer dagens filmtildet på din lokale kino med samfunnsforholdene på samme måte som i Flekkefjord under krigen?

Oppgave 8

- a. Studer tabell 2 i kilden «På kinotoppen i Flekkefjord 1939–1944» en gang til. Vil du si at kinostreiken i Flekkefjord hadde stor betydning 1944?
- b. Hva tror du var de viktigste grunnene til at folk fulgte parolen om å boikotte kinoen i Flekkefjord?
- c. Diskuter mulige årsaker til at mange ungdommer likevel fortsatte å gå på kino utover i 1941.

Oppgave 9

I kilden «Forhandlingsprotokoll 1925–1947» (IKAVA, Flekkefjord by, Kommunal kino) finner du utdrag fra de første to møtene i kinostyret etter krigen.

- a. I pkt. 5 i referatet ser vi at kinostyret behandlet spørsmålet om å nekte bestemte personer adgang til kinoen. Hvilke personer gjaldt dette?
- b. Hvilke argumenter ble framført (pro et contra)?
- c. Syns du styret fattet en riktig beslutning?
- d. Kinostyret diskuterte samme sak på sitt neste møte åtte dager senere. Nå er styremedlemmene uenige om hva som bør gjøres videre.
Pek på årsaker til denne uenigheten og forklar hva den gikk ut på.

Krigen i Norge

Krigen kommer til Norge

Forfatter: Patricia Haeck, Gunn Løwe, Riksarkivet

[Krigsen kommer til Norge \(132953\)](#)

Senket Blücher og reddet kongen og regjeringen

Rett før midnatt 8. april 1940 seiler tyske krigsskip inn i Oslofjorden.
Det første tyske skipet, Blücher, blir senket og kongen og
regjeringen kommer seg unna nazistene.

KILDER: snl.no, wikipedia, Afterposten og Operation Weserübung the Origins of Joint Warfare.

Klikk på bildet for å se en større pdf-versjon av det som skjedde natt til 9. april 1940.

Tyske tropper invaderer Norge

Våren 1940 var Adolf Hitlers Tyskland i gang med sin militære offensiv. Strategisk var Norge med sin langstrakte kyst et attraktivt mål, og Hitlers plan var derfor å invadere Norge sjøveien fra Oslo til Narvik. Man regnet med at Norge ville overgi seg uten stor motstand.

Krysseren Blüchers oppdrag var, sammen med seks andre marinefartøy, å innta Oslo og ta regjeringen og den norske kongefamilien til fange. Om bord på skipet var flere tyske nøkkelpersoner som skulle overta viktige funksjoner i hovedstaden. Det var 1400 mann om bord.

Oscarsborg festning gjør motstand

På Oscarsborg festning i Drøbaksundet var de blitt varslet om de fremmede skipene. Men det var fortsatt utklart om de var venner eller fiender. Oscarsborg var dårlig bemannet med utrente soldater som bare hadde vært stasjonert der i to uker. De hadde ennå ikke hatt skytetrenings. Bare to av de tunge kanonene ble gjort klare til kamp.

Øverstkommanderende på Oscarsborg var Birger Eriksen. Han hadde ingen kontakt med sine overordnede i Oslo, og måtte dermed selv ta bestemmelsen om de skulle angripe de fremmede skipene eller la være. Han bestemte seg for å angripe. Oscarsborg avfyrt to skudd mot Blüchers styrbord side, og skipet ble satt i brann.

I dag finnes det et
kystartillerimuseum på
Oscarsborg. Her kan du
blant annet se kanonene
Moses (på bildet) og Aron
som ble brukt da det tyske
fartøyet Blücher ble senket
natt til 9. april 1940.

Blücher senkes

På motsatt side av sundet begynte også kanonbatteriet på Kopås å avfyre skudd, og Blücher havnet dermed i en kryssild. Men det fortsatte å seile sakte innover fjorden. Oscarsborg skjøt to torpedoer mot skipet, begge traff, og skipet begynte å synke.

Soldatene om bord på Blücher hoppet i vannet med full oppakning. Det var bare 2 grader i vannet denne morgenen, og det gjorde det svært vanskelig for dem å svømme. Over 600 tyske soldater døde. Mange av disse er begravet på den tyske gravlunden ved Alfaset. Skipet sank 3 km nord for Askholmene. Det ligger i dag på rundt 90 meters dyp og lekker fortsatt olje.

Tyske fly bomber
Oscarsborg festning.

Kongen og regjeringen flykter

Etter at Blücher sank, ble Oscarsborg angrepet av tyske bombefly. Tyskerne klarte snart å nedkjempe all norsk motstand, og rykket inn i Oslo. Men takket være Oscarsborgs forsvar ble Hitlers slagplan utsatt med ett døgn. Dermed klarte kongefamilien og den norske regjeringen å flykte nordover i landet og derfra videre i sikkerhet til England og USA.

Kong Haakon VII og kronprins Olav (t.v.) under flukten nordover.
Kongen og kronprinsen med følge løper her mot skogen for å
søke dekning for det tyske flyangrepet på Nybergsund 11. april
1940.

Tyske styrker rykker inn i
Oslo.

Kongens nei

Forfatter: Patricia Haeck, Gunn Løwe, Riksarkivet

[Kongens nei \(132917\)](#)

Et av de mest kjente bildene fra denne perioden viser kong Haakon og kronprins Olav som søker ly i forbindelse med et tysk luftangrep i Molde.

Tyske tropper okkuperer Norge

Tidlig på morgen den 9. april 1940 ble det tyske krigsskipet Blücher senket i Drøbaksundet. Det norske forsvarets senkning av Blücher utsatte Hitlers plan om å okkupere Norge, med et døgn. Dette ga kongefamilien og regjeringen tid til å flykte nordover i landet og derfra videre til England og USA.

Da Kongen og regjeringen forlot Oslo 9. april, forsøkte Vidkun Quisling å overta makten ved et statskupp. Han holdt en radiotale hvor han utropte seg selv til statsminister.

Norge blir okkupert

Tyske tropper rykket inn i Norge 9. april 1940.

Kongen og
regjeringen
Nygaardsvold flyktet
nordover.

Tyskerne ønsket at
kongen skulle
godkjenne Vidkun
Quisling fra Nasjonalt
samlingsparti som ny
statsminister i Norge.

Kong Haakon 7. sa
nei.

Quisling i norsk
radio 9.april 1940 /
video
<http://ndla.no/nb/node/75598>

Kongen nekter å samarbeide

Den 10. april hadde kongefamilien med følge kommet fram til Trysil. Tyskerne sendte en utsending til Trysil med krav om å innsette Quisling som ny statsminister. Saken ble tatt opp med Kongen i statsråd og resulterte i en kongelig resolusjon som Kongen og statsminister Nygaardsvold skrev under. I denne resolusjonen nektet Haakon 7. å gi etter for det tyske kravet.

Etter krigen ble Quisling arrestert og dømt til døden for landssvik. «Kongens nei» ble brukt som dokument 1 i landssviksaken mot ham. De røde anmerkningene du ser på dokumentet, er fra tida da bevisene i saken ble samlet inn.

«Kongens nei» blir følgelig regnet som et av Norges viktigste dokumenter i nyere norsk historie.

Kilden

Statsrådssekretariatet,
Resolusjoner, 122
Resolusjoner 1940–1942
blir også omtalt som
«Kongens nei».

Nasjonal Samling – deltagelse og rekrytering

Forfatter: John Skjærås, Hans Nissen, Statsarkivet i Trondheim, Gro-Anita Mortensen

[Nasjonal Samling – deltagelse og rekrytering \(133777\)](#)

Hirden defilerer foran Vidkun Quisling på Karl Johans gate 25.
sep. 1942

Nasjonal Samling (NS)

Det politiske partiet Nasjonal Samling (NS) ble stiftet i 1933 av Vidkun Quisling. Den 25.09.1940 gjorde den tyske okkupasjonsmakten NS til Norges eneste lovlige parti. Gjennom fem krigsår forsøkte partiet å "nyordne" det norske samfunn i tråd med sin ideologi.

I løpet av de aller første dagene av okkupasjonen tok tyskerne kontroll over aviser og kringkasting, kino og teater ved hjelp av sensur. Medlemmer av Nasjonal Samling (NS) hjalp dem etter hvert med det. Men hvordan fikk man rekrytert medlemmer til NS?

Nasjonal Samling (NS)

Politisk parti stiftet i 1933 av Vidkun Quisling.

Sterkt preget av fascism og etter hvert nasjonalsosialisme. I partiet gjaldt "førerprinsippet".

Partiet fikk ingen stortingsmandater ved valgene på 1930-tallet.

Den 25.9.1940 erklærte okkupasjonsmakten NS som det eneste lovlige partiet i Norge.

Hirden

Ved siden av de mer vanlige partiorganer hadde NS også egne halvmilitære tropper, Hirden, etter italiensk og tysk mønster.

Fascismen slår rot

Mellomkrigstidens Europa var preget av frammarsjen av nazistiske og fascistiske bevegelser. Nasjonal Samling kan sees som en norsk utløper av dette. Fascismen var preget av sterkt nasjonalisme, arbeiderfiendtlighet, kommunistfrykt, rasisme og antisemittisme, og den var anti-demokratisk, militaristisk og imperialistisk. Denne politiske retningen slo gjennom i europeiske land som tapte første verdenskrig i 1918, eller der demokratiet var kvalt alt før det fikk en sjanse.

NS vokser raskt etter okkupasjonen

Vidkun Quisling

Quisling, Vidkun, 1887–1945, offiser og politiker.

Forsvarsminister i Bondepartiregjeringen 1931–33.

Før okkupasjonen var NS et lite parti, men etter tyskernes okkupasjon økte medlemsmassen betydelig. Partiet mottok også økonomisk støtte fra statskassen. Dette gjorde det mulig å bygge opp et stort partiapparat. Det høyeste medlemstallet oppnådde partiet i 1943 da det hadde 43 400 medlemmer.

Middelklassen

Nasjonal Samling var under okkupasjonstiden sammensatt av folk fra hele befolkningen, men middelklassen var sterkest representert. Medlemsmassen hadde i gjennomsnitt høyere utdanning enn resten av befolkningen. Andelen av funksjonærer og forretningsfolk var høyere enn blant de øvrige innbyggerne. Sammenlignet med andre partier hadde NS en stor kvinneandel, én av tre NS-medlemmer var kvinner. Dette gjaldt også for ungdommen, over 30 prosent var under 30 år i årene 1940–45.

NS-folk i ledende posisjoner

Fra denne gruppen skulle det rekrutteres menn til å lede og kontrollere alle viktige institusjoner i samfunnet, unntatt handels- og industribedrifter. Høsten 1940 utnevnte det NS-ledede Innenriksdepartementet et NS-medlem som ny fylkesmann. Så ble det kommunale selvstyret avskaffet, og nye ordførere skulle styre etter førerprinsippet. Det betyddet at de tok alle kommunale beslutninger selv og var ansvarlige bare overfor fylkesmannen, ikke overfor innbyggerne. Andre ledere i offentlig forvaltning ble skiftet ut med NS-folk etter hvert, som politimester og politiinspektører, rektorer, brannsjef – like til biskopen i Nidaros.

Stiftet Nasjonal Samling (NS) i 1933.

Utførte statskupp 9. april 1940, der han proklamerte seg selv som statsminister, men måtte trekke seg tilbake 15. april etter tysk press.

Okkupasjonsmakten erklærte likevel i september 1940 NS som landets eneste lovlige parti.

Ble utnevnt til "ministerpresident" og sjef for en "nasjonal regjering" av ministre som alle var medlemmer av NS, den 1. februar 1942.

Dømt til døden som landsforræder og henrettet ved skyting den 24. oktober 1945.

Jentehird og guttehird

Nasjonal Samlings Ungdomsfylking (NSUF) var inndelt i en guttehird og jentehird. Navnet hird skulle knytte organisasjonene til gammel norrøn tradisjon og vikingtid. I Guttehorden var det egenskaper som mot og hardhet som gjaldt. Jentehorden, eller Gjentehorden som de skrev, var opptatt av tradisjonelle kvinnelige verdier. De som ønsket å melde seg inn i ungdomsbevegelsen til NS, måtte fylle ut et skjema med mange punkter. Der måtte man bevise at man var av arisk avstamning og ikke hadde jøder i familien.

I februar 1942 ble medlemskap i NS Ungdomsfylking gjort obligatorisk, og dette ble formidlet fra Kirkedepartementet. Dette vakte sterke reaksjoner blant lærere og foreldre.

Hirden masjerer

I løpet av sommeren 1940 ble alle andre politiske partier enn Nasjonal Samling forbudt. Ut over høsten opptrådte partiets kamporganisasjon, «Hirden», stadig mer truende i bygatene der de marsjerte rundt i sine svarte uniformer. Etter at publikum hadde begynt å pipe etter en tysk propagandafilms ble vist som forfilm i Verdensteateret i Trondheim, gikk Hirden løs på folk de mente hadde deltatt i dette. De provoserte også til bråk i Studentersamfundet for å få avsatt formannen der.

Det var viktig å verve folk til hirden.

Obligatorisk medlemskap:

«Enhver norsk gutt eller jente skal for sin nasjonale oppdragelses skyld og for å tjene sitt folk og fedreland tjenstgjøre i

Okkupasjon og motstand

Forfatter: Ingeborg Stensrud, Statsarkivet i Oslo

[Okkupasjon og motstand \(133062\)](#)

Norske hjemmestyrker, under ledelse av Terje Rollem, overtar Akershus festning fra den tyske kommandanten Major Nichterlein og hans adjutant Hauptmann Hamel 11. mai 1945. Dette bildet hadde fast plass i alle norske klasserom i etterkrigstida.

Begreper

Okkupasjonsmakt:

En myndighet som har tatt makten i et land mot innbyggernes vilje, i dette tilfelle Nazi-Tyskland.

Hjemmefronten:

En felles betegnelse på alle dem som tok opp kampen mot nazismen.

NS = Nasjonal Samling, det norske nazistpartiet.

Hjemmefronten

Etter at Tyskland invaderte Norge i april 1940, ble det snart klart at mange nordmenn ikke hadde tenkt å gi opp kampen mot innbyggerne. Det var mange måter å kjempe på: Noen drev holdningskamp, andre ytte sivil eller militær motstand. Motstandsbevegelsen, ofte kalt «Hjemmefronten», er en felles betegnelse på alle dem som tok opp kampen mot nazismen.

Sivil motstand

Holdningskampen, det at folk viste nazistene at de ikke støttet dem og ikke ønsket dem i Norge, var en forutsetning for all annen motstand. Den begynte allerede med at kongen og regjeringen nektet å godta nazistenes krav i april 1940. At kongen svarte et klart nei allerede da, gjorde det lettere for nordmenn å stille seg bak ham og danne en bred front mot fienden. (Se den relaterte teksten «Kongens nei».)

Det var forskjellige måter å vise nazistene at de var uønsket på: Til og med barn kunne drive holdningskamp ved å skrable på vegger, gå med rød topplue, gå med binders i jakkeslaget (som symboliserte norsk samhold) eller ved ikke å være høflig mot tyskerne.

Andre eksempler på sivil motstand var at prester og lærere nektet å fortsette i jobbene sine under nazistenes lover, og at mange foreldre unnlott å sende barna sine på skolen.

En binders på jakkeslaget var symbol på samhold under 2. verdenskrig.

Nordahl Grieg leser diktet 17. mai 1940 / audio
<http://ndla.no/nb/node/75>

Illegal informasjonsformidling

At noe var illegalt under andre verdenskrig, betyddet at det ikke var lovlig i henhold til nazistenes lover, altså var det kriminelt.

For å holde holdningskampen i live var det viktig at folk fikk informasjon. Noe av det første nazistene gjorde, var nemlig å ta over NRK (som på den tida bare sendte radio, TV kom ikke til Norge før i 1960) og sensurere alle aviser, slik at nordmenn ikke skulle få annen informasjon enn den nazistene ønsket at de skulle få.

For å hindre at folk hørte på radio fra andre, frie land måtte alle som hadde radio, levere dem inn til okkupasjonsmakten. Å gjemme bort en radio, henge opp plakater eller å trykke og dele ut illegale aviser var noe mer enn bare en holdning, det var et klart brudd på nazistenes lover, og kan defineres som sivil motstand.

Illegal radiolytting.

Stemmen fra
London 1945 /
audio
<http://ndla.no/nb/node/74280>

SIVORG

Etter hvert ble noe av den sivile motstanden organisert i en gruppe som ble opprettet av den norske regjeringen og hjemmefrontledelsen i London, og som ble kalt SIVORG. Denne sivile organisasjonen hjalp blant annet folk med å flykte til Sverige ved å skaffe dem falske pass og ordne transport for dem, de ordnet med lokaler og utstyr og folk til trykking av illegale aviser, de formidlet viktige beskjeder fra ledelsen i London, de sørget for familiene til dem som satt i fengsel eller ble drept av nazistene, og de førte oversikt over de nordmennene som valgte feil side: de som var medlemmer av NS eller på andre måter samarbeidet med okkupasjonsmakten.

Det var farlig å gjøre motstand mot nazistene, og mange ble fengslet eller sendt i fangeleirer som straff for sin sivile motstand. Nazistene hadde også et annet formål enn straff når de fengslet og torturerte og henrettet folk: Regimet deres var basert på frykt, og om folk ikke adlød, så prøvde nazistene å skremme dem til det. Et av de sterkeste «våpnene» de brukte for å skape og spre frykt, var GESTAPO, den mest brutale politiavdelingen i SIPO, nazistenes sikkerhetspoliti.

Osvald-gruppen

Selv om GESTAPO alltid var på vakt mot, og slo hardt ned på, sivil motstand, var de som ytte militær motstand de aller mest forhatte fiendene. Det var flere grupper som kan defineres som militære eller militante motstandsgrupper. Et eksempel er den kommunistiske Osvald-gruppen som gjennomførte omrent 200 sabotasjeoperasjoner i Norge, ofte med støtte fra den norske regjeringen i London. Det var likevel bare den militære organisasjonen MILORG som ble fullt anerkjent av regjeringen og lagt under Forsvarets overkommando i London.

Begreper

SIVORG = sivil
organisasjon

GESTAPO =
Geheime Staatspolizei
(hemmelig statspoliti)

SIPO =
Sicherheitspolizei
(sikkerhetspoliti)

Militant:
Å være militant betyr å
være aggressiv,
krigersk og villig til å
gå ekstremt langt for
en sak.

Osvald-gruppen

Først i 2013 ble medlemmer av Osvald-gruppen dekorert for sin innsats under andre verdenskrig.

MILORG

MILORG var ikke så militant som mange andre grupper. Det norske forsvaret og regjeringen var redde for å godkjenne volodelige aksjoner, fordi nazistene da svarte med represalier. Det vil si at de hevet seg ved å straffe uskyldige sivile for det de militære motstandsgruppene hadde gjort. Etter hvert ble også MILORG mer militant, og mot slutten av krigen sto organisasjonen bak flere aksjoner som krevde mange menneskeliv.

Gestapo og MILORG var hverandres verste fiender. Gestapo hadde hovedkvarter med spesialtrente styrker i alle de store byene: Tromsø, Trondheim, Bergen, Stavanger/Kristiansand, og i Oslo. Disse hovedkvarterene skulle bli forbundet med tortur og død og frykt for alle som satte seg imot okkupantenes regime.

«Gutta på skauen» tar hånd om et engelsk fallskjermslipp. Disse ble ofte varslet via særmeldinger.

Særmeldinger /
audio
<http://ndla.no/nb/node/75599>

Den jødiske tragedien

Forfatter: Hans Nissen, Vera Komissar, Det jødiske museet i Trondheim, Statsarkivet i Trondheim

[Den jødiske tragedien \(133351\)](#)

Den jødiske synagogen i Trondheim huser i dag også det jødiske museet i byen.

Allerede i mai 1940 inndro norsk politi jødenes radioapparater etter ordre fra tyskerne. Forfølgelsen av jødene i Trøndelag startet i 1941, alle måtte da ha en «J» stemplet i passet.

Synagogen beslaglagt

Den 21. april 1941 beslagla tyskerne synagogen i Trondheim. De kastet de hellige skriftene ut på gata og brukte lysekronen som skyteskive. Davidsstjernene i vinduene ble byttet ut med hakekors. Bedesjal og bønnebøker ble slengt ut av vinduene, og alle benkene ble fjernet. Så satte de inn køyesenger, galleriet ble brukt som barbersalong. Men til tross for at alle skap ble brutt opp, lyktes det forstanderen å redde de hellige torarullene og enkelte bøker.

Etter å ha holdt til i ulike lokaler en periode fikk menigheten fra våren 1942 lov til å benytte lokaler i Metodistkirken. Metodistkirken var også behjelplig med å gjemme unna de gjenstandene jødene hadde brakt dit, til krigen var over.

Arrestasjonene starter

Da det ble erklært unntakstilstand i oktober 1942, startet også arrestasjonen av jødene. Samtlige jødiske menn over 15 år ble hentet av norsk politi og fraktet til Falstad fangeleir. Kvinnene og barna ble tvangsflyttet til et par leiligheter. Samtidig inndro tyskerne all jødisk eiendom og formue.

Mennene led forferdelig på Falstad, de ble behandlet mye verre enn de andre nordmennene fordi de var jøder. Daglig terror og tortur tok knekken på flere av dem. Det føltes særlig hardt at dette skjedde i deres eget land, i deres eget nærområde.

Deportasjon

I slutten av november 1942 ble samtlige trønderske jøder transportert sørover. Det endelige bestemmelsesstedet var Auschwitz i Polen. Av over 772 norske jøder som nazistene deporterte, overlevde bare 34 personer de tyske konsentrationsleirene. Resten ble enten sendt direkte i gasskammer, ble drept på andre måter eller døde av sykdom. Fire jøder fra Trondheim overlevde oppholdet og kom tilbake til byen etter krigen. I alt ble 130 personer i Det Mosaiske Trossamfunn i Trondheim drept i Auschwitz. I 1945 var det bare 123 medlemmer som var tilsluttet menigheten i Trondheim, før krigen hadde de vært ca. 260 personer.

Tida etter 1945

De som kom tilbake, hadde mistet alt, og det var bare sin faste eiendom de fikk tilbake. Løsøre og formue var det verre med. Alt gull og sølv var sendt til Tyskland. Verdien av dette skulle dekke kostnadene nazistene hadde med å sende jødene til Auschwitz. Quisling-regjeringen hadde beslaglagt all annen formue eid av jøder. Mange jøder sto derfor med tomme hender når de kom tilbake etter krigen, enten fra Sverige eller Tyskland/Polen.

Menigheten ble reorganisert i juli 1945. Man satte straks i gang med å sette i stand synagogen og få menigheten på beina igjen. I 1947 ble det reist et minnesmerke over dem som omkom i Auschwitz, på den jødiske gravlunden på Lademoen. I dag teller menigheten litt over hundre personer. En av årsakene til at det ikke er flere, er at mange av dem som ble drept i Auschwitz, normalt ville ha fått barn på førti- og femtitallet.

Den norske skolen utfordres

Forfatter: Gro-Anita Mortensen, Statsarkivet i Trondheim
[Den norske skolen utfordres \(133366\)](#)

Norske lærere ble arrestert for motstand mot nazifiseringen av den norske skolen. Her er 11 arresterte lærere på tvangsarbeid i Kirkenes våren 1942.

Allerede i løpet av de første dagene etter invasjonen i april 1940, ble de fleste skolene overtatt som militærforlegninger. Elever og lærere sto uten undervisningslokaler, og skolemyndighetene måtte tenke nytt. Og tenke nytt gjorde skolemyndighetene på mer enn én måte.

Medlemskap i NS Ungdomsfylking

I februar 1942 ble medlemskap i NS Ungdomsfylking gjort obligatorisk, og dette ble formidlet fra Kirkedepartementet.

Det som ble vedtatt, var at

[e]nhver norsk gutt eller jente skal for sin nasjonale oppdragelses skyld og for å tjene sitt folk og fedreland tjenstgjøre i N.S. Ungdomsfylking. Plikten til ungdomtjeneste begynner 1ste januar det året 10-års alderen nåes, og opphører 31ste desember det år 18-års alderen nåes. Kilde: [Nasjonal Samlings Ungdomsfylking](#)

Dette er vedtaket som ble motarbeidet av landets lærere. I løpet av noen uker hadde 85 % av dem sendt inn følgende protestbrev:

Jeg finner ikke å kunne medvirke til en oppdragelse av Norges ungdom etter de linjer som er satt opp av NS' ungdomstjeneste, da dette strider mot min samvittighet. Da et medlemskap etter landslederens uttalelser bl.a. pålegger meg forpliktelser til en slik oppdragelse, og det dessuten stilles andre krav som strider mot mine tilsettingsvilkår, finner jeg å måtte meddele at jeg ikke kan betrakte meg som medlem av lærersambandet. Kilde: [Nasjonal Samlings Ungdomsfylking](#)

Sterke reaksjoner mot lærerne

Ny lærer-transport

160 lærere sendt med „Finnmarken“ til Kirkenes

Torsdag næste kommer fortakelene med det fra Norge. Neste dag er deres deportasjonseventyr rundtbyrde av 15. april om et undervisningsment i Norges høyeste grunnskole, like ved Grønland. Etter lærernes andre og tredje militære undervisning fra Grønland i Tromsø kommer de nærmest tilbake til Kirkenes som lærere, slik at det finnes et stort behov i Kirkenes etter lærere. Det er også et ønske om at lærerne skal være lærere med «samvittighet».

„Finnmarken“ er en meget stor og bedre bok enn «Finnmarken» og delvis også en annen bok, men ikke så ganske den konvensjonelle kulturboken «Finnmark». Denne bogen handler om den omstendigheten at det ikke var mulig å få lærere til å arbeide i Finnmarken, og at de måtte tilbake fra Tromsødalen til Grønland. «Finnmarken» kommer fra Hardangervidda, og lærerne arbeider på «Finnmarken» både fra Kirkenes til april og fra sendt videre til Tromsø og Kirkenes, og ikke mindre enn fra Kirkenes. Mange av de nye har utvalgt sine døtre til nærmeste

Klikk på bildet for å lese teksten.

Oslo 1943: Tyskerne har rekvrierert skolebygningene, og undervisningen må flyttes til private hjem.

Foreldre protesterer

Nærmere en halv million foreldre sendte inn følgende protestbrev:

«Jeg ønsker ikke at mitt barn skal delta i NSUF's ungdomstjeneste, da de retningslinjer som er trukket opp for dette arbeidet, strider mot min samvittighet.»

Kilder

Dette ble altså ikke positivt mottatt av NS, og det resulterte i at mange lærere ble arrestert. Noen av lærerne fra Trondheim ble avsatt og sendt til Falstad (tysk konsentrasjonsleir i Ekne ved Levanger). Andre ble sendt nordover med skipet Skjerstad.

Siden få med lærerutdanning ville søke stillingene etter dem, måtte mange barn og unge nøye seg med stadige vikarer.

Nye fag i skolen

I august 1944 blir det i Adresseavisen beskrevet et behov for å innføre et nytt fag i skolen, nemlig *raselære*. Det var Kirke- og undervisningsdepartementet som sto bak dette. Det nye faget var rettet mot sjuende klasse og skulle kobles sammen med det eksisterende faget helselære. Boka de skulle bruke, var *Slekt og individ*, den skulle være både kortfattet og populær.

Dette ble av mange sett på som et forsøk på å nazifisere skolen. Faget ble aldri innført. Det kan skyldes motstand mot det blant lærerne, og at skoleåret etter var Norge igjen et selvstendig land.

I *Norsk Tidend*, utgitt av den Kongelige Norske Regjerings informasjonskontor i London, ble den tøffe behandlingen av de norske lærerne beskrevet slik:

De skitne norske lærerne skulle ikke få sette seg opp mot nyordningen i Europa. / fil

<http://ndla.no/nb/node/133368>

E-bok: [Slekt og individ](#)

Sverre Kvassnes, Egil Rian, Sigurd Saxlund:

Centralforlaget, 1944

Skolegang under krigen

Forfatter: John Skjærås, Svein Skolegang, Hans Nissen, Statsarkivet i Trondheim, Gro-Anita Mortensen
[Skolegang under krigen \(133338\)](#)

Avisutklipp om gymnasundervisning Trondheim

Da det var krig i Trondheim

Da skolen begynte igjen etter sommeren 1940, var fortsatt skolene ikke frigitt. Det ble leid tretti forskjellige lokaler i byen slik at elever i den sjuårige grunnskolen kunne få undervisningen sin.

De skolebygg som fikk være i fred, måtte utnyttes maksimalt, både ved at timetallet ble skåret ned på, og ved at mange fikk undervisning om ettermiddagen. Men også andre lokaler ble brukt rundt i byen. I Strinda ble det til dels undervist i private hjem.

Bymarka

De fleste elevene ble sendt ut av sentrum til såkalte evakueringsskoler. Våren 1940 fantes det flere slike skoler blant annet i Bymarka, hvor det ble undervist til sammen 400 elever. 140 av disse hadde sine undervisningslokaler i Lian-restauranten, i enden av Gråkallbanen.

Fellesskap

I de provisoriske lokalene var det både oppfinnsomhet, pågangsmot og lærelyst. De vanskelige forholdene førte til sterkere nærhet og fellesskap mellom elever og lærere. Elevene som gikk på realskolen (2–3 år etter grunnskolen) og gymnasiet (3 år etter realskolen), måtte også flytte inn i provisoriske undervisningslokaler våren 1940.

Lange skoleferier på grunn av vedmangel

Juleferien 1940 ble utvidet til å gjelde fram til 20. januar det første krigsåret. Årsaken var den vanskelige brenselssituasjonen. Det ville ikke være mulig å varme opp undervisningsrommene nok når vinteren var på det kaldeste. Barna måtte gjerne ha med seg en vedkubbe hjemmefra i skolesekken hver dag. *Brenselsferie* ble snart innført i de kaldeste månedene (og vintrene var svært kalde i førtiårene!), da mangelen på brensel var stor.

Stengte skoler

Tyskerne beslagla en rekke skolebygg i Trondheim og Strinda for å bruke dem som militærforlegninger allerede fra 9. april. Det gjaldt både barneskoler og realskoler og gymnas i Trondheim sentrum.

Noen skoler var beslaglagt under hele krigen, noen for kortere perioder. Noen ble frigitt for senere å bli rekvrert på nytt.

Dette førte til sporadisk og mangelfull skolegang så lenge krigen varte.

Avisutklipp om provisorisk undervisning Trondheim.
Klikk på bildet og bruk lupen for å lese teksten.

Mangel på ved

I de store byene i Norge var det mangel på brensel. Dette bildet viser vedhogging midt på Karl Johans gate i Oslo vinteren 1944.

Russefeiring og 17. mai-feiring forbudt

17. mai- og russefeiring var forbudt, men alt var ikke bare uhygge i skoleårene likevel. Gymnassamfunnene holdt svært godt besøkte møter fram til høsten 1944. Foredragene måtte være politisk nøytrale, og de fleste av dem ble holdt av lektorer fra byens realskoler og gymnas. Etterpå var det debatt som både elever og lærere deltok i. På grunn av danseforbudet var den faste programposten «kunstnerisk» dominert av klassisk musikk – framført av elever eller av profesjonelle krefter – og opplesning av skuespillere fra Trøndelag teater. Russefester kunne arrangeres privat eller på mer eller mindre illegale sammenkomster på lagshytter i Bymarka eller på Flakk. Russerevyer forekom også.

Blendingsbestemmelser

Under krigen var det strenge restriksjoner på blending av vinduer. Det var viktig å ikke slippe ut lys. Gatelys var heller ikke tillatt på grunn av frykt for flyangrep. Foreldrene var derfor bekymret for de minste elevene når høstmørket kom. De ønsket ikke at de små skulle ta seg fram i en mørklagt by morgen og kveld. Skolestyret forsøkte å løse problemet ved å korte ned på skoledagen.

Skolelever skadet av granatsplinter

I februar 1941 ble et engelsk fly skutt ned over Trondheim, og granatsplinter fra flyet traff åtte elever i skolegården på Berg skole. Elevene var i ferd med å gå inn i tilfluktsrommet da ulykken skjedde. En elev døde senere av skadene. En av årsakene til ulykken var at elevene ikke kom seg fort nok i tilfluktsrommet når alarmen gikk. Det ble rettet stor oppmerksomhet mot sikkerheten til barna etter ulykken, og skolene gjennomførte flyalarmøvelser.

Tyske forordninger

En tysk soldat slår opp kunngjøringen «Falkenhorsts proklamasjon», i Trondheim 9. april 1940.

NS-stevne i Trondheim i 1942. Unghirden tar avskjed med Quisling på jernbanestasjonen.

Kildeoppgaver

Norge blir invadert

Forfatter: Patricia Haeck, Gunn Løwe, Riksarkivet

[Norge blir invadert \(132962\)](#)

Vaktjournal fra Oscarsborg 9. april 1940 s. 2 og 3.

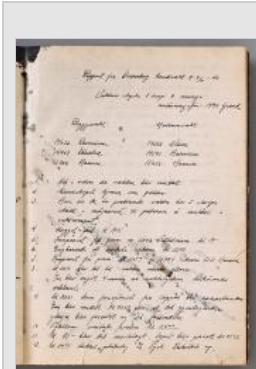
Studer en historisk kilde

Før du svarer på oppgavene nedenfor bør du lese fagartiklene *Krigen kommer til Norge* og *Hva er en historisk kilde?* som du finner nederst på siden under Fagstoff.

Oscarsborg vaktjournal

I Oscarsborg vaktjournal kan du lese hva som skjedde da tyskerne invaderte Oslo 9. april 1940, minutt for minutt.

Denne kilden er både en beretning om og en levning fra 9. april 1940.

Vaktprotokoll Oscarsborg side 1. Side 2 og 3 er avbildet øverst på denne sida.

Kilde

Studer kilden

Vaktprotokoll fra
Oscarsborg 1940 /
fil

Se nøyde på originaldokumentet (primærkilden) slik at du får et skikkelig inntrykk av det.

Dersom du har problemer med å tyde håndskriften i vaktjournalen, kan du studere den i maskinskrevet/transkribert versjon av originaldokumentet.

Oppgave 1: Oscarsborg angriper!

Kilden du nå skal studere, er et ekte stykke norsk historie. Den er unik, selv om den kanskje ikke ser slik ut ved første øyekast. Det er en helt vanlig tynn, liten protokoll. Protokollen er vaktjournalen til Oscarsborg festning. Det er innholdet som gjør den så unik. Spesielt gjelder det de siste skrevne sidene. Den ble nemlig skrevet fortløpende før og under tyskernes invasjon i Norge 9. april 1940.

Protokollen forteller om senkingen av den tyske krysseren Blücher, og det er vaktens egne iakttagelser som er skrevet ned. Opplysningene ble altså skrevet mens det hele skjedde, av en person som satt midt opp i angrepet!

Dette er altså en øyevitneskildring og en førstehåndsberetning. Den forteller hva som hendte, og er skrevet av en som så det selv. Men dokumentet har også en ikke-berettende side: Det er en rest, det vil si en levning, fra fortida. Bare ved å se på dokumentet, kan du danne deg et bilde av situasjonen det ble skrevet i, og kanskje noe om personen som skrev det?

Svar på spørsmålene:

- a. Hva slags protokoll er dette?
- b. Når (hvilken dag og år) ble disse opplysningene skrevet ned?
- c. Hva skjedde denne morgenen? Gi en kort forklaring.
- d. Hvor lang tid tok det fra forsvaret av Oscarsborg festning startet til det fremmede skipet sank?
- e. Etter at skipet sank, ble Oscarsborg fortsatt angrepet – men fra hvilken kant, tror du?
- f. Er dette en primærkilde eller en sekundærkilde?
- g. Studer originaldokumentet. På hvilken måte er protokollen en beretning, og på hvilken måte er den en levning?
- h. Hvorfor er denne protokollen og opplysningene den gir oss, så spesiell sammenlignet med andre vaktprotokoller, tror du?

Kilder

Vaktprotokoll fra

Oscarsborg 1940 /
fil
<http://ndla.no/nb/node/132948>

Fotografier fra NTBs
krigsarkiv:

[Senkingen av Blücher
9. april 1940](#)

Oppgave 2: Refleksjon rundt invasjonen

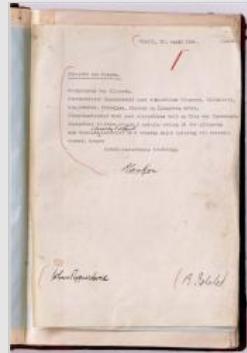
1. Du er journalist og har fått i oppgave å lage en avisartikkel om hva som virkelig skjedde om morgenen 9. april 1940. Teksten må være kort (maks. 600 ord) og faktabasert. Vær påpasselig med å få med deg de viktigste hendelsene.
Bruk følgende kilder:
  - fagartikkelen *Krigen kommer til Norge*
  - *Oscarsborg vaktjournal*
  - fotografier fra NTBs krigsarkiv
2. Hva slags kilde er bildene fra NTBs krigsarkiv? Er det primær- eller sekundærkilder?
3. Hva med din avisartikkel? Er den en primær- eller en sekundærkilde? Begrunn svaret.
4. Avisartikkelen du har skrevet, er en beretning. Den forteller hva som skjedde den 9. april 1940. Se nå på det du har skrevet en gang t. Kan din beretning si noe om deg og den tida du lever i? Er den en levning? Begrunn svaret.

Oppgave til Kongens nei

Forfatter: Patricia Haeck, Gunn Løwe, Riksarkivet
[Oppgave til Kongens nei \(132912\)](#)

Dokumentet nedenfor er utgangspunktet for oppgavene.

Klikk på bildet og bruk lupen for å se det i stort format.

Statsrådssekretariatet,
Resolusjoner, 122
Resolusjoner 1940–1942.

Studer en historisk kilde

Oppgave 1: Beskriv kilden

Les artiklene *Hva er en historisk kilde?*, *Ordforklaringer* og *Foto av primærkilde*. Disse fagartiklene finner du nederst på siden under Fagstoff.

- Studer dokumentet på bildet.
- Hva er dette for et dokument?
- Når ble dokumentet skrevet?
- Hvorfor ble det skrevet, tror du?

Oppgave 2: Analyser kilden

Les fagartikkelen «Kongens nei». Denne fagartikkelen finner du nederst på sida under Fagstoff.

- Studer kilden en gang til. Forteller kilden deg noe nytt nå? Begrunn svaret.
- Hvorfor blir denne kilden ansett som en så viktig kilde i nyere norsk historie?

Gratulerer! Du har nå analysert en historisk kilde!

Tyskland seirer på alle fronter

Forfatter: Patricia Haeck, Gunn Løwe, Riksarkivet
[Tyskland seirer på alle fronter \(133316\)](#)

Stortingsbygget med banneret «Deutschland siegt an allen Fronten». Arkivreferanse: Riksarkivet, NTBs krigsarkiv, Serie, Ue- Norge under okkupasjonen, eske nr. 99.

Et bilde fra det okkuperte Norge

Den 9. april 1940 startet den tyske okkupasjonen av Norge. Tyske soldater marsjerte inn i de største byene og tok over den formelle styringen av landet vårt. Fotografiet du skal studere, er fra Oslo like etter at okkupasjonen startet. Du kjenner vel igjen bygningen på bildet?

Fagtekster

Før du går i gang med oppgaven, bør du lese fagartiklene *Hva er en historisk kilde* og *Fotografi som historisk kilde*.

Du finner disse artiklene nederst på sida under Fagstoff.

Oppgave 1

Teksten som er hengt opp på tvers av Stortingsbygningen, er skrevet på tysk og betyr «Tyskland seirer på alle fronter».

Studer bildet nøyde og svar på følgende spørsmål:

- Når og hvor ble dette bildet tatt? Måned og år.
- Beskriv det du ser på bildet.

Oppgave 2

Ofte kan et bilde ha forskjellig betydning alt etter hvilken sammenheng det brukes i. Et bilde som opprinnelig var ment å dokumentere en positiv hendelse, kan av en annen tolkes som bevis på at den samme hendelsen var negativ.

- a. Se nøyne på bildet en gang til. Forestill deg at du finner dette fotografiet i en norsk illegal avis fra 1940. Hvordan ville du som nordmann tolket bildet da? Gi en kort begrunnelse.
- b. Forestill deg at du fant fotografiet i en tysk avis fra den samme tida. Hvordan ville du som tysker ha tolket dette bildet? Gi en kort begrunnelse.

Verving til Den norske legion

Forfatter: Gro-Anita Mortensen

[Verving til Den norske legion \(133781\)](#)

Den norske legion og Vidkun Quisling på Slottsplassen i Oslo i 1942.

Den norske legion

Den tyske okkupasjonen av Norge varte i fem år fra 1940 til 1945. Okkupasjonsmakten gjorde Nasjonal samling (NS) til Norges eneste lovlige parti og innsatte Vidkun Quisling som ministerpresident. Men hvordan rekrutterte NS medlemmer til tysk krigstjeneste?

Den norske legion

Den norske legion (SS-Freiwilligen-Legion Norwegen) var en norsk avdeling av Waffen-SS som ble opprettet i 1941.

Kilde oppgave 1

Meld deg til innsats,
Adresseavisen 1. mai
1942. Klikk på bildet for å
se teksten i større versjon.

Oppgave 1

Mange meldte seg inn i NS, men NS ønsket også å rekruttere soldater til ulike typer oppdrag – for eksempel til SS. Det var behov for soldater til å kjempe for "Finnlands frihet og Norges framtid", som det står i artikkelen *Meld deg til innsats* i Adresseavisen 1. mai 1942.

Les avisartikkelen *Meld deg til innsats*.

- a. Hvilke egenskaper søkte man hos sine rekrutter?
- b. Hvilke oppgaver skulle de løse?
- c. Hva skulle de kjempe mot eller for?

Kilde oppgave 2

Hvervning av frivillige til Waffen-SS og Den norske legion / fil

<http://ndla.no/nb/node/133799>

Oppfordring til verving til
Den norske legion.
Adresseavisen 1. mai
1942.

Oppgave 2

Fylkesmennene fra tida før krigen var byttet ut med NS-medlemmer. Dette var også tilfelle i Nord-Trøndelag. I 1942 hadde man en kampanje for å få rekryert soldater til Waffen SS og Den norske legion.

Søk på nett for å finne ut mer om Waffen SS og Den norske legion og les Vervebrev del I og del II.

- a. Hvorfor skulle man verve seg?
- b. Hvilke goder ville soldaten og familien hans oppnå ved å verve seg?

Kilder oppgave 3

Brev fra ordføreren i Inderøy / fil
<http://ndla.no/nb/node/133801>

Brev fra ordførere i
Snåsa og Malm / fil
<http://ndla.no/nb/node/133804>

Oppgave 3

Det ble sendt flere svar til fylkesmann Eggen i Nord-Trøndelag fra ordførerne i Inderøy, Malm og Snåsa.

- Les svarene. Hva tror du oppfordringen til ordførerne var?
- Hvilke grunner oppgir de for at vervingen ikke gikk helt etter planen?

Max Manus – en norsk krigshelt

Forfatter: Patricia Haeck, Riksarkivet

[Max Manus – en norsk krigshelt \(133199\)](#)

Kronprins Olav kjører gjennom Oslo i åpen bil etter frigjøringen av Norge. Max Manus sitter i forsetet som bevæpnet livvakt.

Motstandsmann og krigshelt

Denne oppgaven tar for seg en riktig spennende hendelse i Max Manus' liv og karriere som motstandsmann og krigshelt under andre verdenskrig i Norge. For å vite litt mer om hvem Max Manus var, bør du lese det som står om ham på Wikipedia.

Tyskerne brukte mye tid på å forsøke å stoppe og fange Max Manus. I arkivet etter Statspolitiet, som befinner seg i Riksarkivet, finnes hele seks esker med materiale om Max Manus og hans virke. Kildene du skal bruke i denne oppgaven, er blant annet hentet derfra.

Lag en tidslinje

Når man studerer en rekke kilder, kan det være vanskelig å holde oversikt over viktige datoer og hendelser. Ved hjelp av kildene du får presentert i oppgavene under, skal du forløpende lage en tidslinje. Du kan for eksempel bruke det digitale [Tidslinjeverktøyet Dipity](#). Før inn opplysninger du synes er relevante for saken, i tidslinja di. Dermed vil du få en visuell og dermed klarere oversikt over de enkelte hendelsene og hva som faktisk hendte i Max Manus' liv i perioden 14.02.1941 til 15.03.1941.

En norsk krigshelt

Motstandsmannen Maximo Guillermo Manus, bedre kjent som Max Manus, er en myteomspunnet krigshelt fra andre verdenskrig.

Han var løytnant i Kompani Linge, en britisk militæravdeling som ble opprettet under andre verdenskrig, og som bestod av norske frivillige.

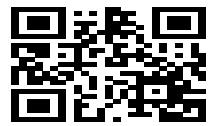

Max Manus (1914–1996) utførte flere sabotasjeaksjoner i Norge under okkupasjonen. Dette portrettet er fra 1945.

[Wikipedia om Max Manus](#)

Kilde oppgave 1

Statspolitiets arkiv:

Max Manus - avhør
Bruusgaard / fil
<http://ndla.no/nb/node/133228>

Max Manus - avhør
Astrid Olsen / fil
<http://ndla.no/nb/node/133235>

Max Manus - avhør
Herstad / fil
<http://ndla.no/nb/node/133241>

Max Manus - avhør
Iisaas / fil
<http://ndla.no/nb/node/133242>

Max Manus - avhør
Karl Andersen / fil
<http://ndla.no/nb/node/133243>

Max Manus - avhør
Semb / fil
<http://ndla.no/nb/node/133244>

[3246](#)

Max Manus - avhør
Semb / fil
[http://ndla.no/nb/node/13
3246](http://ndla.no/nb/node/133246)

Max Manus - avhør
Skrinde / fil
[http://ndla.no/nb/node/13
3247](http://ndla.no/nb/node/133247)

Max Manus - avhør
Stadsklev / fil
[http://ndla.no/nb/node/13
3244](http://ndla.no/nb/node/133244)

Max Manus - avhør
Tøraasen / fil
[http://ndla.no/nb/node/13
3245](http://ndla.no/nb/node/133245)

Max Manus -
plantegning av
bygning og fluktvei /
fil
[http://ndla.no/nb/node/13
3248](http://ndla.no/nb/node/133248)

Studer kildene fra Statspolitiets arkiv. I alt er det 13 kilder. Ni av disse er avhør, og fire er plantegninger. Avhørene er tatt av folk som var direkte eller indirekte involvert i rømningen.

Statspolitiet var et politisk politi som var et redskap for NS-styret og okkupasjonsmakten. Statspolitiet arbeidet tett med det tyske sikkerhetspoliti.

- a. Hva slags hendelse er det disse kildene beskriver?
- b. Hvilken rolle har de enkelte personene hatt?
- c. Får du inntrykk av Max Manus som en helt eller en skurk når du studerer kildene fra Statspolitiets arkiv?
- d. Ut fra disse kildene, hva tror du faktisk hendte denne morgenen? Bruk tidslinja di.

Kilde oppgave 2

E-bok:

[Max Manus: Det vil helst gå godt](#)

sidene 59 til 64

Oppgave 2 – «Det vil helst gå godt»

Du skal nå studere Max Manus' selvbiografi *Det vil helst gå godt*. Kapittelet «I fallen og ut igjen» beskriver hans egne tanker og handlinger rundt arrestasjonen, tida på sykehuset og rømningen derfra. Les gjerne hele kapittelet, men minimum sidene 59 til 64.

- a. Sammenlign Max Manus' egen beskrivelse fra oppholdet på Ullevål sykehus og natta han rømte, med kildene du har studert så langt. Før inn eventuelle nye opplysninger du finner, i tidslinja di.
- b. Er inntrykket ditt av hendelsen og Max Manus blitt endret, eller er det uendret? Hva er det eventuelt som gjør at du tenker nytt nå? Om du ikke har endret mening, hva er det som gjør at du fortsatt holder fast ved synspunktene dine?

Kilde oppgave 3

Se en filmatisert framstilling av hendelsen der motstandsmannen Max Manus rømmer fra sykehuset:

[Max Manus: rømningsscenen fra sykehuset](#)

De som har anledning, kan gjerne se hele filmen.

Oppgave 3 – Filmen Max Manus

Filmen *Max Manus* (2008) beskriver også arrestasjonen, deler av sykehusoppholdet og rømningen. Se på filmsnutten øverst på siden.

- a. Filmen er basert på blant annet Max Manus' selvbiografi. Sammenlign filmsnutten du har sett, med din egen tidslinje som du har laget ved hjelp av kildene du har studert.
  - Synes du regissøren har klart å gjenfortelle hendelsen på en korrekt måte?
  - Hvilke opplysninger i filmen ville du utelatt, eventuelt føyd til?
- b. Etter å ha studert alle kildene du har fått presentert så langt, hva synes du personlig om krigshelten Max Manus? Fortjener han heltestatusen han fikk, eller føler du at den er oppskrytt? Forklar hvorfor.

Fagstoff

Les fagartikkelen *Hva er en historisk kilde?*

Du finner den nederst på siden under «Fagstoff».

Oppgave 4 – Enkel kildekritisk refleksjon

- a. Du har i dag studert en rekke kilder. Hvilke av disse er primærkilder, og hvilke er sekundærkilder? Begrunn svaret.
- b. Hva er det som gjør en primærkilde mer troverdig enn en sekundærkilde? Hva må til for å få en sekundærkilde mer troverdig – altså at den vil tåle motargumenter fra andre som er uenige i dennes tolkninger?
- c. Hva med din egen tidslinje? Er den en primær- eller en sekundærkilde, tror du?
- d. Hva må til for å få den mest mulig troverdig i en historisk sammenheng?

Bomberegn over Rjukan

Forfatter: Statsarkivet i Kongsberg
[Bomberegn over Rjukan \(133155\)](#)

Tungtvannsfabrikken på Vemork ved Rjukan i 1943.
Produksjonen av tungtvann var av stor betydning for de tyske forsøkene på å framstille atomvåpen.

Amerikanerne bomber Vemork

Den 16. november 1943 drønnet 155 tunge amerikanske bombefly over det norske fjellandskapet med kurs mot Rjukan. Angrepet skulle ramme den tyske tungtvannsproduksjonen, men resultatet ble også en katastrofe for samfunnet innerst i Vestfjorddalen.

Nærmere tusen bomber ble sluppet fra 12 000 fots høyde, ikke bare over Vemork kraftstasjon og elektrolysefabrikken, men også over Norsk Hydros nitrogenfabrikk, som produserte kunstgjødsel til det norske landbruket. Dessuten ble bolighus rammet, og 21 sivile nordmenn ble drept.

Det hører med til historien at bombeangrepet ble planlagt og gjennomført uten at norske myndigheter var informert, og dette førte til sterk kritikk fra den norske eksilregjeringen i etterkant. Denne konflikten mellom nordmennene og de allierte, mellom hensynet til sivilbefolkning og effektiv krigføring, var til stede helt fram til krigens slutt.

Referanse:

Statsarkivet i Kongsberg:
Dokumentene forteller. Skriftserie 26.
Riksarkivaren 2006, s. 52

Begreper

De allierte: en betegnelse for alle de landene som kjempet mot aksemaktene (alliansen mellom Tyskland, Italia, Japan og en rekke andre land) under andre verdenskrig.

Tungtvann: deuteriumoksid, D₂O, en vannklar væske uten lukt og smak som blant annet brukes i kjernereaktorer. De allierte fryktet at nazistene skulle bruke tungtvannet til å utvikle en atombombe.

Kilder

Vaktjournal Rjukan / fil
<http://ndla.no/nb/node/133157>

Rjukan - navneliste /
fil
<http://ndla.no/nb/node/133158>

Oppgave

1. Hva kan du finne ut om bombingen av Rjukan ved å lese de vedlagte kildene?
  - Hva skjedde?
  - Hvor mange omkom, og hvem var de?
2. Hvorfor var det viktig for de allierte å ramme tyskernes tungtvannsproduksjon? Bruk flere kilder, også sekundærkilder, for å finne svar på dette spørsmålet.
3. Hvilke følger tror du denne bombingen fikk for et lite lokalsamfunn som Rjukan?
4. Hvilke følger fikk bombingen for forholdet mellom den norske eksilregjeringen og de allierte?

Dødelig nyttårsaften i Oslo

Forfatter: Ingeborg Stensrud, Statsarkivet i Oslo
[Dødelig nyttårsaften i Oslo \(133104\)](#)

Oslo, nyttårsaften 1944, kl. 11:40

Tolv bombefly av typen De Havilland Mosquito er på vei inn Oslofjorden for å slippe bomber mot et bestemt mål i Oslo sentrum. Hva skjedde egentlig denne dagen, og hvorfor?

Norge har nå vært okkupert av Tyskland i over fire år. I Oslo blir nordmenn torturert under forhør i Gestapos hovedkvarter, og noen dør av skadene nazistene påfører dem. Noen røper også opplysninger som skader andre og ødelegger for den norske kampen mot nazismen. Dessuten oppbevarer nazistene registre over sine fiender og annen viktig informasjon i arkivet i hovedkvarteret – et arkiv mange nordmenn gjerne vil se ødelagt.

Folk i Oslo gjør seg klare til å feire nyttårsaften. Noen går et siste ærend før den store kvelden, andre er på vei til kirken, etter andre er hjemme og forbereder seg til kveldens fest. Plutselig, uten at flyalarmen har gått, kommer seks bombefly flygende inn over byen med et brøl. Litt etter følger seks nye fly. Målet deres er bygningskomplekset Victoria terrasse. Noen minutter senere ligger flere bygninger i ruiner, og over hundre mennesker er døde. Oslo har opplevd sitt verste bombeangrep.

Hva skjedde egentlig denne siste dagen i 1944?

Oppgaver

I oppgavene nedenfor skal du studere dokumenter som er skrevet av personer på forskjellige sider i krigen om Norge 1940–1945.

Flere fortellinger – samme hendelse

Alltid, men særlig i et samfunn hvor det er krig eller store uenigheter mellom parter i en konflikt, er det viktig å tenke på hvem som skriver og sier ting, og i hvilken sammenheng det er skrevet.

Om man kan finne ut av dette, kan man også tenke over hvorfor noen skriver eller sier det de gjør.

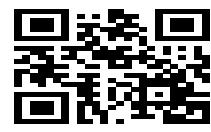

Victoria terrasse i Oslo blir bombet 31. desember 1944.

Mange var vitne til bombingen av Victoria terrasse.

Kilde oppgave 1

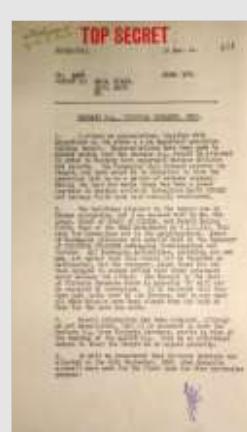

Rapport til
politipresidenten i
Oslo / fil
<http://ndla.no/nb/node/133123>

Oppgave 1

Les dokumentet «Rapport».

- a. Hvem har skrevet dokumentet, og hvem er det til?
- b. Når ble det skrevet?
- c. Forklar, i tre setninger, hva som står i rapporten.
- d. Ifølge den som har skrevet rapporten, hvem var det som bombet Oslo på nyttårsaften 1944?

Kilde oppgave 2

Top secret / fil
<http://ndla.no/nb/node/133128>

Oppgave 2

I et «Top secret»-dokument, skrevet av en høytstående britisk offiser, står det om bakgrunnen for bombingen i Oslo på nyttårsaften 1944. Her er et kort sammendrag på norsk:

Medlemmer av MILORG har bedt britiske myndigheter om å bombe Victoria terrasse, og at angrepet måtte skje fort. De ønsket å drepe Gestapo-offiserer og å ødelegge de arkivene som ble oppbevart i bygningen. MILORG forsikret de britiske myndighetene om at det norske forsvarets overkommando også ønsket en aksjon, og at svært få nordmenn bodde eller oppholdt seg i området som skulle bombes. De visste derimot at nordmenn sannsynligvis ville være i bygningen, fengslet i kjelleren på Victoria terrasse, men at de uansett ville ønske et angrep velkommen.

- a. Les det engelske «Top secret»-dokumentet og kryss av for ett riktig svar på hvert spørsmål:

Dødelig nyttårsaften – flervalgsoppgave / h5p_content

<http://ndla.no/nb/node/133145>

- b. Hva planla MILORG og britiske myndigheter, og hvorfor? Skriv en kort tekst hvor du forklarer dette med dine egne ord.

Kilder oppgave 3

Aftenposten 2.
januar 1945 / fil
<http://ndla.no/nb/node/133059>

Filmavisen om
bombingen av Victoria
terrassen:

Frihet og fred og
Vår mening / fil

Oppgave 3

- a. Les overskriftene på de to avissidene fra Aftenposten, 2. januar 1944. Tror du Aftenposten var en «lovlig» avis som trykket det nazistene ville? Begrunn svaret.
- b. Ifølge Aftenpostens var det «fiendtlige fly» som bombet Oslo. Hvem var fienden?
- c. Se klipp fra *Filmavisen* om bombingen av Victoria terrasse. Tror du denne filmen var produsert og/eller godkjent av nazistene? Begrunn svaret.
- d. Se forsiden til den illegale avisens *Frihet og fred*, og les teksten med tittelen «Vår mening» fra en annen illegal avis. Forklar kort forskjellene mellom Aftenpostens framstilling av bombeangrepet og denne framstillingen som ble skrevet av et hjemmefrontmedlem.
- e. Nederst på siden finner du fagartikler og annet stoff om propaganda. Vil du si at artiklene i Aftenposten og de illegale avisene er propaganda?

Siegfried Wolfgang Fehmer
(t.h.) i cella på Møllergata
19 etter frigjøringen i 1945.
Han ble dømt til døden i
1946 og henrettet 16. mars
1948 på Akershus festning.

Kilder oppgave 4

Tiltale mot Siegfried
Wolfgang Fehmer /
fil
[http://ndla.no/nb/node/13
3132](http://ndla.no/nb/node/133132)

Victoria terrasse.
Liste over døde / fil
[http://ndla.no/nb/node/13
3135](http://ndla.no/nb/node/133135)

Til fordypning

NRK Brennpunkt om bombingen av Victoria terrasse (1 time):

[Nyttårsaften](#)

E-bok:

[Bomb Gestapo-hovedkvarteret!](#)

Aktuelt

Den nynazistiske gruppen [Nordfront](#) brukte, så sent som nyttårsaften 2013, bombingen av Victoria terrasse for å fremme sin egen sak, som langt på vei synes å være en glorifisering av nazismen. Dette er et eksempel på hvordan historien kan brukes i propaganda.

Oppgave 4

Det ble drept 106 mennesker i bombingen av Oslo 31. desember 1944, 79 nordmenn og 27 tyskere. Målet med angrepet var å ødelegge Gestapos hovedkvarter; middelet var å bombe bygningen, med stor risiko for å skade og drepe uskyldige mennesker.

Det store spørsmålet er: Tjente middelet målet?

- Studer dokumentet som beskriver tortur utført av GESTAPO under krigen. Denne torturen foregikk i kjelleren på Victoria terrasse. Teksten er hentet fra rettssaken mot GESTAPO-sjefen i Oslo, Siegfried Wolfgang Fehmer. Han ble dømt til døden for krigsforbrytelser etter krigen og skutt på Akershus festning i 1948, blant annet for de handlingene som beskrives her.
Når du har lest dokumentet, skal du bruke to minutter til å skrive ned alle de ordene som faller deg inn om det du har lest.
- Les dokumentet «Fortegnelse over lik undersøkt ved Patologiske laboratorium, Ullevål sykehus», en liste over 56 av dem som ble dre i bombingen på nyttårsaften 1944.
Bruk to nye minutter til å skrive ned tankene dine om dette siste dokumentet.
- Den feilslåtte bombingen av Victoria terrasse har ikke blitt snakket eller skrevet mye om i årene etter krigen. Først i 1995 kom det en bok om temaet, og det tok enda 17 år før NRK laget en dokumentarfilm om bombingen (se filmen her). Det fins heller ikke noe minnesmerke over alle dem som mistet livet i bombeangrepet.
Kan du tenke deg noen grunner til at dette angrepet, det mest dødelige i Oslo under krigen, har fått såpass liten oppmerksomhet?

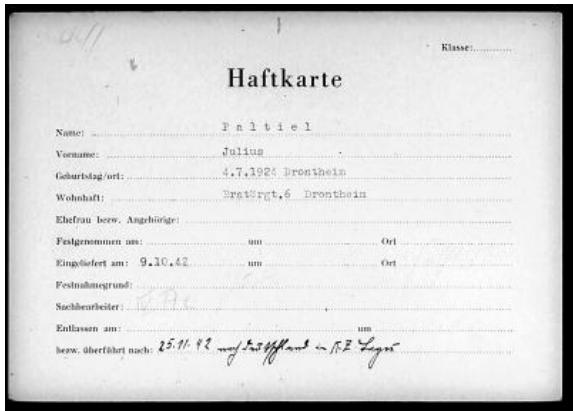
Diskuter i klassen:

- Var det riktig å bombe Oslo den dagen for snart 70 år siden? Kan bombeangrepet rettferdiggjøres?
- Norge deltok med bombfly da Gaddaffi ble styrtet som president i Libya i 2011. Var det riktig eller galt av NATO å bombe den ganger?
- Hva er forskjellen på en terrorist og en frihetskjemper?

Julius Paltiel – å forske på en person

Forfatter: Gro-Anita Mortensen, Hans Nissen, Vera Komissar, Statsarkivet i Trondheim
[Julius Paltiel – å forske på en person \(133327\)](#)

Julius Paltiels fangekort fra Falstad (hentet fra Kildenett.no).

Fangenummer 105 362

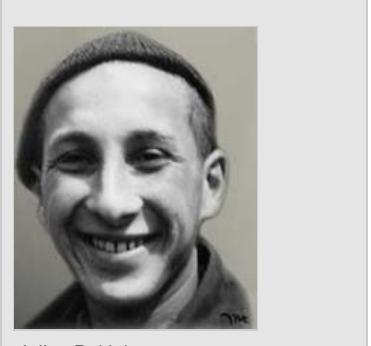
I oktober 1942 ble 18-årige Paltiel arrestert av norsk politi og sendt til leiren Falstad. 24. februar 1943 blir han deportert med skipet D/S Gotenland. Via Stettin og Berlin ble han så sendt til Auschwitz, hvor han får fangenummer 105 362. Han kom der i kontakt med norske jøder som hadde blitt deportert 26. november året før. Av de opprinnelig 530 jødene var kun ti mann fortsatt i live.

I leiren ble Julius Paltiel blant annet brukt som prøvekanin av den beryktede SS-legen Josef Mengele, som blant annet injiserte 96 prosent sprit i Paltiels knær. Mot alle odds overlevde Paltiel to år i leiren.

En av de få som overlevde

Da de russiske troppene rykket inn i Polen januar 1945, ble Auschwitz tvangsevakuert av SS. 66 000 jødiske fanger ble sendt ut på dødsmarsj. De norske jødene som var med på denne marsjen, var – foruten Julius Paltiel – Herman Sachnowitz, Samuel Steinmann, Leo Eittinger, Assor Hirsch og Pelle Hirsch. Marsjen gikk gjennom Tsjekkia, innover i Tyskland og endte opp i Buchenwald.

I mars kom de hvite bussene til Buchenwald for å hente skandinaviske fanger hjem. Julius Paltiel og de øvrige fire norske jødene fikk ikke være med. De ble først befrikk av amerikanerne 11. april, etter å ha lurt døden på nytt ved å stjele klærne med nummer på fra døde, ikke-jødiske fanger. Julius Paltiel levde fram til 7. mars 2008 i Trondheim.

Julius Paltiel

Julius Paltiel

Den jødiske unggutten Julius var bare 18 år da han ble hentet av norsk politi i oktober 1942.

Ferden gikk til Falstad fangeleir, derfra gikk transporten til konsentrationsleiren Auschwitz i Polen.

Som en av få norske jøder overlevde han Nazi-Tysklands forsök på å uthyde jødene.

Les fortellingen

[Utdrag fra Julius Paltiels historie](#), skrevet av Vera Komissar.

Kilde oppgave 1

[Intervju med Julius Paltiel](#)

Etter frigjøringen fra konsentrasjonsleiren Buchenwald, 1945. Fra venstre Pelle Hirsch, Julius Paltiel og Assor Hirsch.
(Opphav: Kildenett.no)

Oppgave 1

Lytt til intervjuet med Julius Paltiel med tittel *Fra menneske til fange*. I dette intervjuet beskriver han sin opplevelse av arrestasjonen av jødene i oktober 1942. Han beskriver transporten til Tyskland og Polen, og livet som fange i Auschwitz og Buchenwald. Intervjuet, som varer i over 30 minutter, er gjort av Hans Nissen.

- a. Les fagartikkelen Hva er en historisk kilde som du finner nederst på sida under relatert innhold. Forklar begrepene primærkilde, sekundærkilde, levning og beretning.
- b. Er intervjuet med Julius Paltiel en primærkilde eller sekundærkilde?
- c. Er intervjuet en levning eller en beretning?
- d. Drøft hvordan dette påvirker måten vi kan bruke et slikt intervju på som historisk kilde.
- e. Hva er unntakstilstanden i 1942?
- f. Hva sier han om norsk politis rolle under arrestasjonen av jødene?
- g. Julius sier at den verste behandlingen fikk han på SS-Strafgefangenenlager Falstad.
- h. Hvorfor tror du denne opplevelsen ble så sterkt for ham?
- i. Hva skjedde med familien til Julius under krigen?
- j. Skriv et kort blogginnlegg om hvordan Julius opplevde tida på Falstad, og de erfaringene han gjorde seg der, som han tok med seg videre i fangenskap.

Kilde oppgave 2

Skolebilde fra Ila skole i 1930-årene. Klikk på bildet og bruk lupen for å se det i større format. (Opphav: Kildenett.no)

Oppgave 2

Se på skolebildet fra 1930-tallet. Julius gikk på Ila skole.

Bruk det du ser på bildet, til å skrive en oppgave om nazismens tidlige framvekst i Norge på 1930-tallet.

Familien Scharff

Forfatter: Statsarkivet i Kongsberg
[Familien Scharff \(133162\)](#)

Mange norske jøder ble sendt til utryddingsleiren Auschwitz-Birkenau.

Hva forteller kildene om familien Scharff?

Under andre verdenskrig skjedde det som vi i dag kjenner som holocaust eller jødeutryddelsene. I denne oppgaven følger vi den jødiske familien Scharff fra Hønefoss og deres historie ut fra de kildene som finnes ved Statsarkivet i Kongsberg.

1. Spørreskjema for jøder fra Ringerike politikammer

I februar 1942 sendte sikkerhetspolitiet ut et rundskriv til alle politimestere i landet om at alle jøder skulle fylle ut et spørreskjema som skulle sendes tilbake så snart som mulig. Skjemaet inneholdt spørsmål om familieforhold, religion, arbeidsforhold og hvilke verdier de eide.

2. Dødsfallsprotokoll fra Ringerike sorenskriverkontor

I dødsfallsprotokollen blir alle som dør, registrert med dødsdato og -sted, arvinger og om de etterlater seg noen verdier.

3. Bok: Våre falne, bind 4

Våre falne er et firebinds bokverk med biografier om alle nordmenn som døde under 2. verdenskrig. Verket ble gitt ut av Den norske stat noen år etter frigjøringen.

Begreper

En primærkilde er en førstehåndskilde, selve originalkilden fra en hendelse. Den har kommet til som et ledd i den hendelsen den beskriver, eller den er laget av noen som var med da hendelsen fant sted. Det kan være et brev, en protokoll eller et bilde.

En sekundærkilde

bygger på andre kilder ved at den henviser, refererer til eller bygger på primærkilden. Den innebærer en tolkning av andre kilder. Skolenes historiebøker er et eksempel på sekundærkilder.

Kilde oppgave 1

Spørreskjema for jøder fra Ringerike politikammer.
Klikk på bildet og bruk lupen for å lese teksten.

Oppgave 1

- a. Hvor er skjemaet *Spørreskjema for jøder fra Ringerike politikammer* fylt ut, og når?
- b. Kan du si ut fra kilden hvor gammel Alexander Scharff var da dette skjemaet ble fylt ut?
- c. Hvor bodde han?
- d. Hvilken religion tilhørte han?
- e. Hvem var han gift med, og hvor mange barn hadde han?
- f. Hva tror du dette skjemaet skulle brukes til?

Kilde oppgave 2

Dødsfallsprotokoll fra
Ringerike
sorenskriverkontor. Klikk på
bildet og bruk lupen for å
lese teksten.

Oppgave 2

- a. Hva kan du lese om Alexander og Jacob Scharff ut fra kilden *Dødsfallsprotokoll fra Ringerike sorenskriverkontor*?
- b. Forteller kilden når de døde? Hvorfor? / Hvorfor ikke?

Kilde oppgave 3

[Våre falne bind 4](#)

Til fordypning

Les mer på nettsidene
til Statsarkivet i
Kongsberg:

[Familien Scharff](#)

Oppgave 3

- a. Forteller kilden *Våre falne, bind 4* noe om når Alexander Scharff døde?
- b. Hvem var Idar og Bjørn Scharff, og hvor gamle var de?
- c. Er dette en primær- eller en sekundærkilde?
- d. Kan du finne ut av kildene i dette heftet hvilke medlemmer av familien Scharff som overlevde krigen?

Vissste NS hva som skjedde med jødene?

Forfatter: Patricia Haeck, Gunn Løwe, Riksarkivet
[Vissste NS hva som skjedde med jødene ? \(133263\)](#)

Jødehatet kom tydelig til uttrykk i Oslo under okkupasjonen.

Var det mulig å ikke vite?

Vissste Nasjonal Samling (NS) hva som skjedde med jødene etter at de ble deportert fra Norge? Denne diskusjonen kan selv ikke historikere enes om. Hva mener du?

Før du svarer på oppgavene, bør du lese fagartikkelen *Hva er en kilde*. Du finner artikkelen nederst på siden under Fagstoff.

Begreper

Primærkilde

– det originale historiske materialet (dokumenter, bilder, brev m.m.) som historikeren bygger sine framstillinger på.

Sekundærkilde

– bygger på en primærkilde, og er en tolkning av denne. Eksempel her er læreboka i historie.

Kilde oppgave 1

Brev fra Halldis Neegård Østbye / fil
<http://ndla.no/nb/node/133265>

Oppgave 1 – Brevet fra Halldis Neegård Østbye

Halldis Neegård Østbye var et kjent og aktivt medlem i Nasjonal Samling (NS) under krigen. Den 7. oktober 1942 skrev hun et brev til ministerpresident Quisling angående jødespørsmålet i Norge. En måned etter at Quisling mottok brevet, ble deportasjonen av de norske jødene iverksatt.

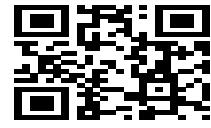
Dette brevet ble brukt som et av flere fellende bevis mot henne i krigsoppgjøret etter krigen, og resulterte i at hun ble dømt til sju års fengsel. Deler av brevet er streket under med rødt. Det ble gjort i forbindelse med rettsoppgjøret.

Les brevet, gjerne hele, men minimum de fem feltene vi har markert med blå kant. Det beste inntrykket får du selv sagt om du tar deg tid til å lese hele brevet. Brevet er skrevet og undertegnet Halldis Neegård Østbye.

Besvar følgende spørsmål:

- a. Hva slags kilde er dette? Primær eller sekundær?
- b. Når ble brevet skrevet?
- c. Hvem er avsender og hvem er mottaker av dette brevet?
- d. Hva handler brevet om?
- e. Hvorfor mener Halldis Neegård Østbye at eventuelle tiltak mot jødene i Norge bør "gjennomføres mest mulig i stillhet, og etappewis?"
- f. Hvilke tiltak er det hun mener best bør utføres i stillhet?
- g. Hva tror du Halldis Neegård Østbye mente da hun skrev: «Det er en selvfølge at den endelige løsningen av jødeproblemene må gjennomføres uten sentimentalitet når det gjelder å sikre vårt eget folk, og Europa mot et nytt jødisk fremstøt»? Gi en kort begrunnelse.
- h. Hva tror du Halldis Neegård Østbye mente med å skrive: «Det er det samme som med dyrene. De skal drepes raskt og smerteritt, ikke seipnes. Det bør vel også gjelde jødene»? Gi en kort begrunnelse.

Kilde oppgave 2

Rapport fra
fylkesmannen i
Hedmark 1943 om
jødene i Norge / fil
<http://ndla.no/nb/node/133267>

Oppgave 2 – Fylkesmannen i Hedmark

Neste kilde er en rapport fra fylkesmannen i Hedmark. Rapporten ble sendt til innenriksminister Hagelin i midten av august 1943. Brevet inneholdt en del kritikk av Nasjonal Samling (NS) og tyskernes framferd på flere punkter. Ikke lenge etter ba Quisling fylkesmannen om å søke avskjed, noe han også gjorde.

Originalen hos Riksarkivet er dessverre svært vanskelig å tyde. Les derfor heller utdraget fra rapporten som du ser under bildet av kilden, og besvar så følgende spørsmål:

- a. Hva slags kilde er dette? Primær eller sekundær?
- b. Hva slags brev er dette?
- c. Hvem skrev det, og til hvem?
- d. Når ble rapporten skrevet?
- e. Hva er fylkesmannen i Hedmark sin reaksjon på at de norske jødene ble arrestert og sendt ut av landet?
- f. Hvorfor tror du fylkesmannen ble bedt om å søke avskjed?

Oppgave 3 – Et tolkningsspørsmål

Nå skal du prøve å se disse to kildene i en større sammenheng. Historikere i Norge er uenige om Halldis Neegård Østbye og de andre som hadde stor innflytelse innen Nasjonal Samling (NS), visste hva som skjedde med de norske jødene etter at de ble sendt til Tyskland. De som kan gi oss et konkret svar på dette, lever ikke lenger. Vi kan derfor bare gjette oss til det, ved å lese de brev og fragmenter som fortida har etterlatt oss. Det er altså et spørsmål om tolkning. Historikerne strides om hvordan akkurat disse to kildene dere har studert i dag, skal tolkes.

To eksempler på tolkning:

Historiker A mener at kilde 1 i sin tid ble tolket feil. Spesielt legger han vekt på følgende setning: «Det er en selvfølge at den endelige løsning på jødeproblemet må gjennomføres uten sentimentalitet når det gjelder å sikre vårt eget folk, og Europa mot et nytt jødisk fremstøt.» Halldis Neegård Østbye nevner ikke noe om likvidering av jødene, kun utvisning fra Norge og Europa. Historiker A mener altså at Halldis Neegård Østbye ikke visste hva som virkelig skjedde med jødene etter at de ble sendt ut av Norge. Han viser også til kilde 2 for å bekrefte dette.

Historiker B er ikke enig. Han mener at kilde 2 viser at det kan hende at de lenger ned i NS-organisasjonen ikke visste hva som virkelig skjedde med de utviste jødene. Men dette i seg selv er ikke bevis nok for at Halldis Neegård Østbye ikke visste noe. Videre viser han til at man må se den uthedvede teksten som historiker A viser til (side 3) i sammenheng med blant annet den uthedvede teksten på side 2: «Alt det øvrige kan vel foregå mer i stillhet, anbringelse av jøder i konsentrasjonsleire osv. Uten offisielle forordringer» og den uthedvede teksten på side 4: «Det er som med dyrene. De skal drepes raskt og smertefritt. Ikke seipines. Det bør vel også gjelde jødene.» Historiker B mener at dette helt klart viser til at hun visste hva som skjedde med de norske jødene etter at de ble utvist fra Norge.

Hva er din tolkning? Besvar følgende spørsmål:

- Tror du Halldis Neegård Østbye visste om jødenes endelige skjebne i de tyske konsentrasjonsleirene? Begrunn svaret.
- Tror du fylkesmannen visste hva som skjedde med de norske jødene? Hvorfor? / Hvorfor ikke?

Gratulerer med et vel gjennomført kurs i kildekritikk!

Økonomisk kollaborasjon

Forfatter: Stiftelsen Arkivet, Statsarkivet i Kristiansand, IKAVA
[Økonomisk kollaborasjon \(132850\)](#)

Kjekkvik flyplass var en av mange anleggsvirksomheter der nordmenn utførte oppdrag for den tyske okkupasjonsmakten under 2. verdenskrig.

Byggebransjen under press

Alle som bodde i Norge under okkupasjonen, måtte på en eller annen måte forholde seg til okkupasjonsstyret. Bare helt unntaksvis kan en tenke seg at null samarbeid var mulig. Men hvor gikk grensene for hva som var akseptabelt og ikke?

Byggebransjen befant seg i en kryssild mellom ulike gruppers interesser, behov, forventninger, press og krav. Firmaer som ikke ønsket å samarbeide med tyskerne overhodet, måtte legge ned.

Rettsoppgjøret etter frigjøringen resulterte i en del dommer for økonomisk landssvik, men mange reagerte på det høye antallet frifinnelser og på at mange av de som faktisk ble dømt, bare fikk en symbolsk straff.

Begreper

Kollaborasjon betyr samarbeid eller samvirke.

Når en fiendtlig hær tar kontroll over en annen stat eller et landområde, kalles det *militær okkupasjon*. Ifølge folkeretten skal en okkupant respektere landets lover. Befolkningen på sin side har en viss plikt til lydighet overfor okkupanten. (Kilde: Store norske leksikon)

Digitale verktøy

[Mindomo](#) er et digitalt verktøy som du kan bruke til å lage tankekart.

Historiske kilder

Kilde til oppgave 1

Fem fotografier av byggingen av Kjевik flyplass.

Historisk bilde Kjøvik 1. Du kan klikke på bildene for å se dem i større versjon.

Historisk bilde Kjøvik 2

Historisk bilde Kjøvik 3

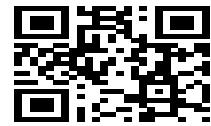
Historisk bilde Kjøvik 4

Det siste bildet fra Kjøvik finner du i hovedspalten.

Kilde til oppgave 3

[Fire rapporter og et rundskriv om anleggsvirksomhet](#)

Kilde til oppgave 4

Kristiansand byrett,
Domprotokoll
straffesaker 9
(1944-1947), fol.
386a-387b / fil
<http://ndla.no/nb/node/132870>

Bakgrunnsoppgaver

Oppgave 1

Bruk Internett eller et krigsleksikon til å finne ut:

- a. Hva var OT?
- b. Hva betyr begrepet «Brakkebaron»?

Oppgave 2

Lag et tankekart som viser

- betydningen av «tyskerarbeid»
- grunner til «tyskerarbeid»
- konsekvenser av «tyskerarbeid»

Kildeoppgaver

Oppgave 1

Bruk den historiske kilden *Fem fotografier av byggingen av Kjевik flyplass*.

- a. Beskriv nøyaktig hva du ser på hvert av fotografiene (uten å gjette).
- b. Hva mener du skjer på disse fotografiene?
- c. Når omrent kan bildene være tatt?
- d. Poserer personene på bildene, eller er det ikke-poserte bilder?
- e. Hva vet du allerede om hendelser som kan knyttes til de fire bildene?
- f. Hvilke andre kilder kan du bruke for å kontrollere svarene dine på spørsmålene a, b og c?
- g. Hvilke spørsmål har disse bildene reist som du gjerne vil ha svar på?

Oppgave 2

Diskuter i klassen:

- Er et fotografi en objektiv avbildning av virkeligheten?
- Kan vi stole på fotografiet som historisk kilde?

Oppgave 3

Bruk *Fire rapporter og et rundskriv om anleggsvirksomhet* som kilde.

- Hva handler disse tre dokumentene om?
- Hvem henvender de seg til?
- Hvorfor er de blitt til?
- Hvem har fylt dem ut?
- Når er de fra?
- Kan disse kildene, i tillegg til å gi opplysninger om opphavssituasjonen, brukes til å si noe om selve anleggsvirksomheten på Kjevik flyplass?

Oppgave 4

Studer den historiske kilden *Sak mot firmaeier* (seks sider).

- Hva het de to firmaene som tiltalte drev under krigen?
- Hva slags type arbeider var det firmaene utførte, og for hvem?
- Omtrent hvor mye var det de to firmaene omsatte for til sammen? Bruk Norges Banks priskalkulator for å finne ut hvor mye dette svar til i dagens pengeverdi.
- Retten skulle ta stilling til hvorvidt firmaet hadde hatt et «utilbørlig» forhold til tyskerne under krigen. Hva innebar det?
- Hvilke kriterier lalet til å ha vært utslagsgivende for vurdering av skyldspørsmålet i denne økonomiske landssvikssaken?
- Hvilke refleksjoner gjør du deg om dette? Syns du dommen var rettferdig?
- Diskuter mulige årsaker til at mange lignende saker faktisk ble henlagt.

Radioforbud

Forfatter: Patricia Haeck, Gunn Løwe, Riksarkivet
[Radioforbud \(133306\)](#)

Selv om det var ulovlig å ha radio under okkupasjonen, var det mange som gjemte bort radioene sine og fulgte spent med på sendingene fra London.

Okkupasjon og mediesensur

I 1940-årene hadde man ennå ikke fått tv i Norge. Informasjonen fikk man via avisene, radio og et nyhetsmagasin som ble vist på kino. Den tyske styresmakten kunne lett kontrollere avisene, nyhetsmagasinet og de norske radiokanalene.

Verre var det med de utenlandske kanalene. Mange nordmenn hørte mye på nyhetene på BBC fra England. Dette likte okkupansomakten dårlig, for England oppfordret til kamp og motstand mot det tyske regimet. Særlig viktig for norsk motstand var kong Haakon 7.s taler fra London.

I 1941 ble det derfor bestemt at alle måtte levere inn radioene sine. Det ble fra da av ulovlig å ha radio hjemme. Fant politiet et radioapparat hjemme hos noen, ble de mistenkt for spionasje, og straffen var svært streng.

Før du svarer på oppgavene, bør du lese artiklene *Fotografi som historisk kilde* og *Hva er en historisk kilde?* som du finner nederst på sida under Fagstoff.

Hverdagsliv

I denne oppgaven skal du lære om hvordan det var å leve for folk flest i det tyskokkuperte Norge fra 1940 til 1945.

Du skal studere og tolke en rekke fotografier som vil vise deg hvordan hverdagslivet var for de fleste under andre verdenskrig i Norge.

Kilder oppgave 1

Klikk på bildene for å se større versjon.

Bilde 1: NTB foto. Norge under den tyske okkupasjonen. Alle radioapparater måtte leveres til tyskerne. Her er en scene fra en av skolene i Oslo, som ble brukt som depot. Noen av disse radioene ble funnet av sine rette eiere etter krigen, men mange av dem ble sendt til Tyskland. Foto tatt september 1941.

Bilde 2: Innlevering av radioapparater på Møllergata skole i Oslo september 1941.

Kilder oppgave 2

Bilde 3

Bilde 4

Oppgave 1 – Oslo

Studer bildene nr. 1 og 2 fra Møllergata skole i Oslo, og les bildetekstene nøyne.

- a. Gi en kort beskrivelse av det du ser på disse to bildene.
- b. Vil du si at bilde nr. 1 er presenterende eller berettende? Forklaring på disse begrepene finner du i fagartikkelen *Fotografi som historisk kilde*. Begrunn svaret.
- c. Se på bildet nr. 2 en gang til. Hvordan vil du beskrive sinsstemningen til mannen helt til høyre i bildet? Er han glad, sint, trist eller oppgitt, tror du?

Oppgave 2 – Hardanger

Studer bildene nr. 3 og 4 fra Hardanger nøyne.

- a. Gi oss en kort beskrivelse av det du ser på disse to bildene.
- b. Bakpå bildene er det skrevet en forklarende tekst.

Følgende tekst står bakpå bilde nr. 3:

Bildet er tatt i det øyeblikk sørgelagset nærmer seg innsamlingsstedet. Norwegian Official photo no. S.2536B. En usedvanlig gravferd. Ad mange og lange omveier er en interessant bildeserie fra en liten norsk bygd nådd London. De gir et levende inntrykk av hvordan det norske folk tross alle vansker forsøker å møte den tyske okkupasjonen og terroren med godt humør. Nordmennene har oppdaget at det tar brodden av selv de hardeste slag. Bildene er tatt da radioapparatene etter tysk ordre skulle innleveres i juli måned 1941. Befolkningen i en liten bygd i Hardanger, på Vestkysten av Norge, besluttet å holde en stor "sørgehøytid" i sakens anledning. Hest og vogn ble bestilt til samlet transport av apparatene fram til avleveringsstedet. En fiolonist ble plassert foran lasset og spilte sørgetoner i samsvar med norske gravferdstradisjoner. Bak vogna gikk så den del av bygdas befolkning som hadde mistet sine apparater.

- c. Se på bildene nok en gang. Hva forteller teksten deg nå?

Er bildene presenterende eller berettende? Forklar hvorfor.

Følgende tekst står bakpå bilde nr. 4:

Norwegian Official photo No. S2536B. En usedvanlig gravferd. Bildet viser apparatene bli båret inn på innsamlingsstedet.

Oppgave 3 – Radioforbud, en refleksjon

Se nå på alle bildene under ett, og besvar følgende spørsmål:

- a. Når og hvor er bildene tatt?
- b. Hva ville fotografen dokumentere da han tok disse bildene?
- c. Hva tror du menneskene på bildene følte denne dagen?
- d. Hvorfor måtte de levere inn radioene sine?
- e. Hva med fjernsynsapparatene? Måtte de levere inn dem også?
- f. Hvordan ville du føle det om du og alle du kjente, måtte levere inn mobil, tv, pc, nettbrett og radio på denne måten?

Begrenset bevegelsesfrihet

Forfatter: Maria Press, Gunnar Klippenvåg Sørum, Statsarkivet i Trondheim
[Begrenset bevegelsesfrihet \(133364\)](#)

Mange nordmenn flyktet til Sverige under krigen. Derfor var det ulovlig å oppholde seg ved grensen uten grenseboerbevis.

Norge – et strategisk viktig område

Tyskland brukte store ressurser på å okkupere og besette Norge. Dette fordi de tilla denne delen av Europa stor strategisk betydning. Den lange norske kysten egnet seg godt som utgangspunkt for å kontrollere den nordlige delen av Atlanterhavet med krigsskip og ubåter, og tyskerne fryktet også en alliert invasjon i Norge før det viste seg at de allierte valgte Normandie som landgangsområde i 1944.

Grenseboerbevis

Nærheten til Sovjetunionen gjorde det også viktig for tyskerne å kontrollere Norge. For å undertrykke motstandsbevegelsen, og hindre antitysk virksomhet, ble alle nordmenn pålagt å gå med id-papirer til enhver tid. De som bodde nær grensen til Sverige eller Sovjet, fikk i tillegg egne grenseboerbevis, og personer som ikke bodde i grensesonenene, måtte søke om reisetillatelse og oppholdstillatelse i disse områdene. Det fikk de utelukkende om de hadde god grunn til det.

Dette la store begrensninger på befolkningens bevegelsesfrihet og ble enda en vanskelighet som man måtte forholde seg til som et resultat av okkupasjonen.

Tyske restriksjoner

Under andre verdenskrig påla de tyske okkupantene store begrensninger på nordmenns bevegelsesfrihet.

De definerte grensesoner hvor det ikke var lov å oppholde seg uten å ha en grunn, for eksempel at man bodde eller arbeidet der.

Kilde

Innherred politikammer, brev 1943 / fil
<http://ndla.no/nb/node/133365>

Studer kilden *Innherred politikammer, brev 1943.*

- a. Hvem har skrevet denne rapporten?
- b. Når ble den skrevet?
- c. Hva forteller denne kilden om mulighetene for å reise innenlands under krigen?
- d. Grensesonen var områder nær grensen. Hvorfor tror du at man måtte ha spesialtillatelse for å bevege seg der?

Rasjonering av mat og klær

Forfatter: Patricia Haeck, Gunn Løwe, Riksarkivet
[Rasjonering av mat og klær \(133310\)](#)

Mangel på det meste

Da tyskerne okkuperte Norge 9. april 1940, begynte en ny hverdag for folk flest i Norge. I kjølvannet av krigen kom mangel på mat, klær og medisiner. Spesielt merkbar ble denne mangelen i byene, hvor man var avhengig av å få kjøpt det man trengte i hverdagen.

De som bodde utenfor byene, kunne dyrke grønnsaker, frukt og bær. Kjøttbehovet ble dekket ved husdyrhold som ku, sau, gris, høns og kaniner, alt etter hvor god plass man hadde. Men i byene var det ikke like lett å dyrke grønnsaker og holde husdyr. Det var rett og slett ikke plass til det, selv om noen forsøkte å dyrke grønnsaker på taket eller holde kaniner på balkongen.

Rasjoneringskort

For å sikre en mest mulig rettferdig fordeling av produkter som mat og klær ble det delt ut rasjoneringskort. For hver gang man kjøpte en vare, ble et av merkene på rasjoneringskortet klippet vekk. Dette betyddet at man fikk kjøpt et produkt bare så lenge man hadde et gyldig rasjoneringskort på akkurat den varen.

Rasjoneringskort ble delt ut til alle familier med jevne mellomrom. Men selv om man hadde rasjoneringskort, så var det ikke alltid mulig å få brukt dem. Butikkene var rett og slett tomme.

Hverdagsliv

I denne oppgaven skal du lære om hvordan det var å leve for folk flest i det tyskokkuperte Norge fra 1940 til 1945.

Du skal studere og tolke en rekke fotografier som vil vise deg hvordan hverdagslivet var for de fleste under andre verdenskrig i Norge.

Før du svarer på oppgavene, bør du lese artiklene *Fotografi som historisk kilde* og *Hva er en historisk kilde?* som du finner nederst på sida under Fagstoff.

Kilde oppgave 1

Norwegian official photo S-1075. «Oslo oktober 1942. Kjøttforretning i Grensen. Et fat med småsild og en plakat med utdelingsdag for de forskjellige kundenumrene er alt de har å stille ut. De øvrige vinduene er tomme.»

Oppgave 1 – Lite mat

Studer bildet, les teksten som hører

til, og svar på spørsmålene:

- Beskriv kort det du ser på bildet.
- Hva slags varer kunne man kjøpe i denne butikken?
- Kunne hvem som helst stikke innom og kjøpe det de ønsket? Hvorfor? / Hvorfor ikke?

Kilde oppgave 2

«Varemangelen i Norge. Rasjoneringen i Norge er for en rekke varers vedkommende nærmest illusorisk. Selv om kortene gir en viss innkjøpsrett, mangler varen. Karakteristisk er en annonsen i høst som kunngjorde at 'nye skokort kan hentes, hvorpå fåes et kilo syltesukker'. I parentes bemerket var sukkeret et tilskudd som var ordnet fra Sverige via Danmark. De matvarer som overhode utdeles, kan telles på fingrene. Firmaer tilhørende andre brancher står der med så godt som tomme utstillingsvinduer, hvor de da ikke ....»

Kilde oppgave 3

S.2708: «En månedsrasjon frossen torsk for 4 personer – det er hva en ser på dette bilde, som bedre enn mange ord beskriver matsituasjonen i fiskelandet Norge. Torsken er kjøpt av en husmor i Oslo i den forretningen hvor hun er kunde. I henhold til rasjoneringsbestemmelsen e fikk hun dette stykket frossen torsk til sin familie, som består av 4 personer. Samtidig ble hun meddelt at dette var alt hun kunne pårekne å få av varen i løpet av hele måneden. London, 30.3.44»

Oppgave 2 – Alternative varer

Studer bildet og les teksten som hører til.

- Hva selger de i denne butikken?
- Hva er det som gjør varene her annerledes enn de man ville finne i en tilsvarende butikk i dag?
- Hvorfor kunne de ikke bruke det samme materialet på skoene som vi gjør i dag?

Oppgave 3 – Rasjonering

Studer bildet og les teksten som hører til.

- Hvor mange var det i familien som fikk denne fisken på deling?
- Hvor lenge var det til neste gang familien kunne få fisk til middag igjen?
- Hvorfor var det så lite fisk å få, tror du? Begrunn svaret.

Oppgave 4 – Refleksjon

Se nå på alle tre bildene under ett og svar på følgende spørsmål:

- Når og hvor er bildene tatt?
- Hvem tok bildene, og hvorfor? Hva var formålet?
- Hva forteller disse bildene deg om hverdagslivet under krigen?
- Er disse tre bildene gode historiske kilder til å fortelle om matmangelen under krigen, synes du? Begrunn svaret.

Matmangel og arbeidshjelp

Forfatter: Maria Press, Gunnar Klippenvåg Sørum, Statsarkivet i Trondheim
[Matmangel og arbeidshjelp \(133360\)](#)

Potetferie var et vanlig begrep helt fram til 1970-tallet i Norge.

Behov for flere hender

Under andre verdenskrig var matproduksjonen i Norge ikke spesielt høy. Vi manglet mange av de moderne hjelpeemidlene som vi i dag tar som en selvfølge, slik som traktor med ulike hjelpeemidler til pløying, såing og innhøsting, og kunstgjødsel.

I tillegg til å føre befolkningen gikk det mye ressurser med til å dekke krigens og soldatenes behov. Dermed ble det mindre igjen til folk flest. Mange tiltak ble satt i verk for å øke matproduksjonen, blant annet ble skoleelevene regnet som en del av arbeidsstyrken. Det ble oppfordret til eller pålagt å gi elevene fri fra skolen for å arbeide med for eksempel såing og innhøsting av grønnsaker. Det er i denne perioden begrepet *potetferie* oppsto.

Kilder til oppgavene
1 og 2

Kildene finner du her:

Elever som
arbeidshjelp / fil
<http://ndla.no/nb/node/133357>

Oppgave 1

Studer kilden *Rundskriv fra fylkesmannen i Nord-Trøndelag*.

- a. Hva slags skriv er dette, og hvem er det rettet til?
- b. Når er det skrevet?

Oppgave 2

Studer kilden *Rundskriv fra fylkesmannen i Nord-Trøndelag* og *Adresseavisen 5.5.1941*. Kildene forteller om at det i 1941 var mangel på mat og arbeidskraft.

- a. Hvorfor var det mangel på mat og arbeidskraft?
- b. Hvorfor fikk ikke elevene karakter i skolefagene før etter endt arbeidstjeneste?
- c. Hva kan du trekke for sluttninger om barn og unges situasjon under krigen ut fra dette materialet?

Hjelp fra Sverige

Forfatter: Patricia Haeck, Gunn Løwe, Riksarkivet
[Hjelp fra Sverige \(133312\)](#)

Bilde 2: Norwegian Official Photo Np. S 5378. Norges barn takker Sverige. «I forbindelse med den norske uken i Stockholm i tiden 9-15. oktober 1944 holdtes en utstilling 'Norges barn takker Sverige' i Stockholms-Tidningens lokaler ved Stureplan. Den ble åpnet 11. oktober. Bildet viser inngangen til utstillingslokalet, med utstillingens motto.»

Hverdagsliv

I denne oppgaven skal du lære om hvordan det var å leve for folk flest i det tyskokkuperte Norge 1940 til 1945.

Du skal studere og tolke en rekke fotografier som vil vise deg hvordan hverdagslivet under andre verdenskrig i Norge var for de fleste.

Hverdagsliv i et okkupert Norge

Hvordan var hverdagen i Norge for folk flest under den tyske okkupasjonen 1940–1945? Ved å studere og tolke en rekke fotografier fra denne perioden, vil du få svar på dette.

Før du starter, les artiklene *Fotografi som historisk kilde* og *Hva er en historisk kilde?* som du finner nederst på siden under Fagstoff.

Kilder oppgave 1

Bilde 1: Norwegian Official Photo S 6025. «Våren 1944 satte Stockholmskomiteen for Norgeshjälpen i gang en aksjon som kaltes 'Stockholms hjälp åt Oslos barn'. Her ser vi plakaten som sattes opp overalt og prydet brosjyrerne.»

Oppgave 1 – Hjelp fra Sverige

Studer bilde 1 (til høyre) og bilde 2 (øverst på sida), og les bildetekstene. Disse tekstene står skrevet bakpå bildene.

- a. Når ble bildene tatt?
- b. Hva er det bilde av?
- c. Hvorfor ble det tatt bilder av plakater, tror du?
- d. Er plakatene presenterende eller berettende bilder?

Kilder oppgave 2

Bilde 3: Norwegian Official Photo nr. S 6049. Svenska Norgeshjälpen virksomhet. «Svenska Norgeshjälpen virksomhet i Norge har det siste år nådd en imponerende omfatning. Antallet barnebespisninger er oppe i 155.000 porsjoner daglig fordelt på 987 steder. En viss kategori ungdommer får også tildelt matporsjoner. I alt bespises daglig 240.000 personer. Flere hundre tonn klær og sko er fordelt blant de mest trengende. Barn fra Nordstrands folkeskole ved Oslo har hentet havresuppe i store spans og er på vei til skolen.»

Bilde 4: S. 6057 23/2-45 Svenske Norgeshjälpen virksomhet «melk og havresuppe smaker godt» Norge u. 2vk Krigsark. Skap 2

Oppgave 2 – Svenskesuppe

Se på bildene nr. 3 og 4, og les bildetekstene. Dette er tekster som opprinnelig er skrevet bakpå bildene.

- a. Når ble bildene tatt?
- b. Hva er det bilde av?
- c. Hvorfor tror du fotografen tok disse bildene, hva var formålet?
- d. Er disse bildene presenterende eller berettende?

Oppgave 3 – Refleksjon

Se nå på alle bildene under ett.

- a. Hva forteller disse bildene deg om det å være barn i Norge under krigen?
- b. Er disse fotografiene gode historiske kilder? Kan vi bruke dem som kilder til spørsmålet om hvordan barn hadde det under den tyske okkupasjonen, eller eigner de seg best som illustrasjoner? Begrunn svaret.
- c. Kan du tenke deg andre kilder som du også kunne bruke?

Oppgave 4 – Skriv en tekst

Studer bildene på denne sida og de relaterte fagtekstene og oppgavene som du finner nederst på sida.

Skriv en artikkel eller et essay om hvordan du tror det var å leve i det tyskokkuperte Norge i tida 1940 til 1945. Hvordan tror du at du og din familie ville klart seg i en lignende situasjon?

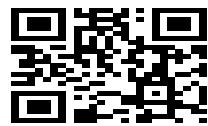
Skolehverdag under okkupasjonen

Forfatter: Gro-Anita Mortensen, Statsarkivet i Trondheim
[Skolehverdag under okkupasjonen \(133346\)](#)

Kilder oppgave 1

Fagartikkelen

Skolegang i
Trondheim under
okkupasjonen / fil
<http://ndla.no/nb/node/133348>

Oppgave 1

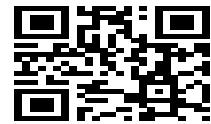
Tyskerne beslagla en rekke skolebygg i Trondheim og Strinda for å bruke dem som militærforlegninger allerede fra 9. april. Det gjaldt både barneskoler, realskoler og gymnas i Trondheim sentrum. Noen ble beslaglagt under hele krigen, noen for kortere perioder.

Hvilke konsekvenser fikk dette for barn og ungdom i Trondheim?

Les fagartikkelen *Skolegang under krigen* som du finner under Relatert innhold nederst på sida, og studer avisartikkelen om skolesituasjonen i byen.

- a. Hvordan påvirket okkupasjonen trondheimselevenes skolehverdag?
- b. Hvilke tiltak ble iverksatt, og hvordan tror du elevene opplevde det?
- c. Tror du lange ferier ble opplevd som positivt?
- d. Hvorfor fikk elevene i trondheimsskolene ekstra lang juleferie i 1944?
- e. Hvilke andre konsekvenser tror du denne situasjonen fikk for folk i Norge vinteren 1944?

Kilder oppgave 2 og
3

Adresseavisen
1941 - om barna på
Berg / fil
<http://ndl.no/nb/node/133347>

Oppgave 2

Ta utgangspunkt i artiklene fra Adresseavisen 11. februar 1941.

- a. Hvem var redaktør for Adresseavisen 11. februar 1941?
- b. Når ble redaktøren tilsatt i stillingen?
- c. Hva sier det om avisens holdninger under krigen?
- d. Kommer det til uttrykk i artikkelen?

Oppgave 3

Skriv et innlegg i et sosialt medium. Velg enten oppgave a, b eller c:

- a. Skriv et Facebook-innlegg på bakgrunn av det som skjedde på Berg skole. Tenk deg at du opplevde hendelsen og skulle fortelle om den.
- b. Lag en tweet som sier noe om det som skjedde.
- c. Skriv et blogginnlegg som forteller om din opplevelse av og refleksjon over episoden.

Kampen om skolen

Forfatter: Gro-Anita Mortensen, Statsarkivet i Trondheim
[Kampen om skolen \(133379\)](#)

NS-stevne i Trondheim i 1942. Unghirden i NS tar avskjed med Quisling på jernbanestasjonen

Kamp om skolen

Etter invasjonen i april 1940 sto elever og lærere uten undervisningslokaler og skolemyndighetene måtte tenke nytt.

Og tenke nytt gjorde skolemyndighetene på mer enn én måte.

Kilde oppgave 1

Meddelelse til skolene fra Trondheim skoleinspektør 1941 / fil
<http://ndla.no/nb/node/133383>

Oppgave 1

Studer kilden *Meddelelse til skolene fra Trondheim skoleinspektør 1941* og svar på spørsmålene.

1. Hvilke tanker gjør du deg etter å ha lest meddelelsen?
2. Hvordan tror du det var å leve under et regime hvor myndighetene forsøkte å kontrollere alle deler av det offentlige og private livet til befolkningen?
3. Kontrolleres dere på noe vis i dagens skole? I så fall, på hvilken måte?

Kilde oppgave 2

[Slekt og individ](#)

Oppgave 2

Mot slutten av krigen kom det forsøk på å nazifisere skolen. Blant annet forsøkte NS å innføre raselære i undervisningen. Men forsøket mislyktes, fordi de fleste lærerne avviste alle nazifiseringsforsøk.

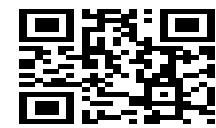
- a. Søk på Internett til å finne ut hvem Sigurd Saxlund var, og hvorfor han hadde skrevet denne boka som nå skulle tas i bruk i skolen?
- b. Hvorfor tror du nazi-myndighetene mente det var viktig å opplyse om raselære?
- c. Hvordan tror du lærerne reagerte på dette?
- d. Hvorfor tror du det kom forslag om raselære i skolen?

Oppgave 3

Falstad skolehjem ble under krigen overtatt av tyske okkupasjonsmakter.

- a. Hva ble Falstad brukt til under krigen?
- b. Bruk de hjelpe middlene du ønsker, til å finne ut mest mulig om stedet. Du skal også finne bilder som beskriver hva det ble brukt til. Skriv deretter en tekst på 400 ord om Falstad i perioden 1941–1945. Bruk bilder du har funnet, som illustrasjoner.

Kilde oppgave 4

Norsk Tidend
13.5.1942 / fil
<http://ndla.no/nb/node/13382>

Oppgave 4

I avisutklippet fra 13. mai 1942 fra *Norsk Tidend* kan man lese om hvordan saken mot de norske lærerne utviklet seg. *Norsk Tidend* ble utgitt av den Kongelige Norske Regjerings informasjonskontor i London i perioden 1940–1945.

Lag en presentasjon for klassen der du redegjør for utviklingen i denne saken.

Lærerstriden

Forfatter: Gunnar Klippenvåg Sørum, Statsarkivet i Trondheim
[Lærerstriden \(133384\)](#)

Lærere på tvangsarbeid i Kirkenes.

Norges Lærersamband

Norges Lærersamband ble opprettet av Nasjonal Samling i februar 1942. Det skulle favne alle som jobbet i skoleverket i Norge. Tanken var å benytte organisasjonen som et redskap til å forme lærerne og kontrollere hva de igjen skulle lære videre til elevene. Man skulle på denne måten spre NS sin ideologi og verdensanskuelse. Siden alle barn gikk i skolen, ville dette bli en sterk påvirkningskanal. Dette ville nemlig gi nazistene innpass på alle skoletrinn. Alle lærerne ble i 1942 pålagt medlemsplikt gjennom «lov» om Norges Lærersamband.

Lærere sendes til Kirkenes

Det kom til store protester mot dette, og det skulle bli en av de store symbolkampene mot okkupantene – i ettertida betegnet som holdningskampen. Lærerne protesterte mot medlemskapet. Bare 1200 av ca. 14 000 lærere meldte seg inn, til tross for trusler om oppsigelse og tilbakeholdelse av lønn. 11 000 lærere sendte dessuten individuelle protestbrev mot medlemskapet. Dette førte til massearrestasjon av lærere 23. mars 1942, og for å statuere eksempler og om mulig true lærerne til å slutte seg til lærersambandet, ble ca. 650 av dem sendt på tvangsarbeid til Kirkenes. Dessuten ble lærere i sentrale posisjoner og verv sagt opp fra sin stilling.

Denne saken ble behørig omtalt i den tyskkontrollerte pressen. Også den frie norske pressen fra utlandet omtalte saken, men da på en helt annen måte.

Lærerstriden

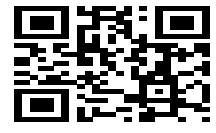
Lærerstriden er navnet vi i ettertida har satt på uroen som fulgte etter at NS-styret krevde at alle landets lærere skulle være medlemmer av Norges Lærersamband.

Det førte til at en del lærere ble sagt opp og andre sendt på straffarbeid i Finnmark.

Kilder oppgave 1 og 2

Brev om arrestert lærer / fil
<http://ndla.no/nb/node/133385>

Norsk Tidend
13.5.1942 / fil
<http://ndla.no/nb/node/133382>

Oppgave 1

- a. Hvorfor var det så viktig for myndighetene å påvirke hva lærerne sa og mente?
- b. Hvorfor tror du overlærerene ble oppsagt?

Oppgave 2

- a. Hvorfor fikk denne saken så bred omtale i pressen?
- b. Hvorfor er disse to framstillingene av saken så forskjellige?
- c. Har du hørt om andre land eller ideologier som driver politisk påvirkning via skolen? Hvilke?

Andre oppgaver

Min familie i krigens dager

Forfatter: Ragna Marie Tørdal

[Min familie i krigens dager \(141396\)](#)

Arbeidsoppdrag

I denne oppgaven skal elevene forske på egne slektinger, og hvordan kriger opp gjennom historien har påvirket deres liv.

Oppgaven er også med på å styrke elevenes digitale kompetanse.

"Svenskesuppe" var et kjent begrep under andre verdenskrig.

Her henter barn fra Nordstrands folkeskole havresuppe i store spann på vei til skolen.

Krig og hverdagsliv

I løpet av en 200-årsperiode har Norge vært direkte involvert i krigshandlinger flere ganger – som en del av Danmark-Norge under Napoleonskrigene på 1800-tallet, som okkupert territorium under andre verdenskrig, og som medlem av NATOs innsatsstyrker i Irak, Libya og Afghanistan på 2000-tallet.

Første verdenskrig og den kalde krigen påvirket også hverdagsliv og samfunnsliv i Norge, selv om vårt land ikke var direkte involvert. Mange som bor i Norge i dag bærer dessuten med seg minner fra kriger andre steder i verden.

Verktøy

[Tidslinjeverktøyet](#)

[Dipity](#)

[Slik bruker du Dipity
\(del og bruk\)](#)

Bruk arkivene!

Se filmen

[Nasjonens
hukommelse](#)

Let på nettsidene til

[Arkivverket](#)

Arbeidsoppdrag

Du skal nå lage en tidslinje ved hjelp av verktøyet Dipity som framstiller hvordan din familie, eller dine nærmeste, har blitt påvirket av krig gjennom generasjoner. Husk at beretninger fra hverdagslivet er like interessante som beretninger om modige krigshelter.

Bruk eldre slektninger eller bekjente som muntlige kilder. I tillegg kan du bruke dagbøker, brev, bygdebøker og personopplysninger på Internett. Besøk gjerne også Statsarkivet eller regionale arkiver på hjemstedet ditt. Der kan du få hjelp til å finne informasjon om slekta di.

Skriv små fortellinger om hva de ulike familiemedlemmene opplevde, og plasser dem på tidslinja. Det blir ekstra fint dersom du også legger inn bilder fra gamle fotoalbum, avfotografering av gamle dokumenter, eller bilder fra de hendelsene som dine slektninger ble involvert i. Du kan også gjøre korte lyd- og videooppptak, og publiseres disse som en del av framstillingen din. Husk å spør medvirkende om lov før du gjør dette.

Lykke til!

Dersom du bruker tid på dette arbeidsoppdraget lærer du garantert mye om din egen familie, men også mye om hvordan krig og konflikter påvirker enkeltpersoners liv og det samfunnet de er en del av.

De Havilland DH 98 Mosquito

Forfatter: Ragna Marie Tørdal

[De Havilland DH 98 Mosquito \(134041\)](#)

De Havilland Mosquito 1939–1945. Klikk på bildet for å se grafikken i større format.

Oppgave

Studer den grafiske framstillingen og søk på Internett etter informasjon om flyet *de Havilland DH 98 Mosquito* før du løser oppgaven nedenfor.

De Havilland DH 98 Mosquito / h5p_content

<http://ndla.no/nb/node/134039>

Jødeforfølgelse i Norge under 2. verdenskrig

Forfatter: Gro-Anita Mortensen, Statsarkivet i Trondheim
[Jødeforfølgelse i Norge under andre verdenskrig \(133352\)](#)

Falstad fangeleir (oppdrag: Falstadsenteret, kildenett.no)

Trakkassering av jøder

Allerede i mai 1940 inndro norsk politi jødenes radioapparater etter ordre fra tyskerne.

Forfølgelsen av jødene startet i 1941.

Alle måtte da ha en «J» stemplet i passet.

I 2006 ble dette vinduet knust i Det Mosaiske Trossamfunks synagoge i Oslo. Det viser at antisemittiske holdninger fremdeles lever i beste velgående i Norge.

Oppgave 1

Den 24. februar 1942 vedtok Nazi-Tyskland den «endelige løsning» på sitt jødeproblem. Da besluttet den tyske ledelsen med Hitler i spissen å tilintetgjøre alle jøder.

25. november samme år ble jødene fra Trøndelag ført til Oslo. Da hadde de allerede vært innom fangeleiren SS-Strafgefangenentaler Falstad. Derfra gikk ferden videre til Auschwitz. Bare noen få overlevde leiroppholdet.

Les fagartikkelen *Den jødiske tragedien* som du finner under Relatert innhold nederst på sida. Søk på Internett etter Falstad fangeleir eller SS-Strafgefangenentaler Falstad.

- Hva ble stedet brukt til i perioden 1941–1945?
- Beskriv med egne ord hvordan du tror det var å være på Falstad.

Oppgave 2

Søk på nett og finn tre kilder som gir opplysninger om hvor mange som ble drept i konsentrasjonsleiren Buchenwald under krigen.

- a. Hvilke kilder fant du?
- b. Hvilke tall oppgir de ulike kildene?
- c. Hvor mange norske jøder ble drept i tyske konsentrasjonsleirer i perioden 1940–1945?

Aktuelle filmer – 2. verdenskrig

Kampen om tungtvannet (tv-serie)

Forfatter: Tina Andersson Jensen, Norgesfilm AS

[Kampen om tungtvannet \(142400\)](#)

Kampen om tungtvannet / fagstoff

<http://ndla.no/nb/node/142400>

Kampen om tungtvannet

Kampen om tungtvannet er en norsk TV-serie som består av seks episoder. Serien gjorde stor suksess da den ble vist på NRK vinteren 2015. Handlingen bygger på historiske hendelser og virkelige personer. Tungtvannsaksjonen mot Norsk Hydros anlegg på Vemork er en av de mest kjente sabotasjeaksjonene fra andre verdenskrig.

Handlingen

Den tyske nobelprisvinneren i fysikk, Werner Heisenberg, er leder for tyskernes atomprogram. Han trenger tungtvann til atomreaktoren han har fått i oppdrag å bygge. Den eneste måten Tyskland kan få tak i tungtvann på, er fra Norsk Hydros fabrikk på Vemork i Rjukan.

Vitenskapsmann og motstandsmann Leif Tronstad blir bekymret da han får høre at tyskerne ønsker å kjøpe tungtvann. Sammen med engelsk etterretning setter Tronstad sammen en sabotasjegruppe som skal forsøke å sprengte tungtvannsanlegget. Sabotørene og de allierte involveres deretter i en rekke dramatiske aksjoner da de prøver å hindre at tyskerne får tak i det verdifulle og farlige tungtvannet.

Historiske hendelser som fiksjon

Produksjonsopplysninger

År: 2014

Nasjonalitet: Norge

Regi: Per Olav Sørensen

Manus: Petter Rosenlund

Distributør: SF Norge

Skuespillere:

Christoph Bach, Anna Friel, Frank Kjosås, Christian Rubeck, Espen Klouman Høiner, Benjamin Helstad, Dennis Storhøi, Robert Hunger-Buler, David Zimmerschied, Endre Ellefsen, Maibritt Saerens, Audun Sandem, Espen Reboli Bjerke, Tobias Santelmann, Mads Sjøgård Pettersen, Peri Baumeister, Søren Pilmark, Ragnhild Myntevik, Torstein Bjørklund, Marc Benjamin Puch, Rolf Kristian Larsen, Pip Torrens, Stein Winge.

Serieskaperne som har laget *Kampen om tungtvannet* har tillatt seg enkelte kunstneriske friheter for å få historien til å fungere som TV-serie. Dette ser vi ved at enkelte av hendelsene gjengis annerledes i serien enn slik de faktisk foregikk i virkeligheten. Serien egner seg godt til tverrfaglige oppgaver og diskusjoner i historie og MiK-faget. Et eksempel kan være å åpne for diskusjoner i klassen om hvordan verden hadde sett ut i dag om Nazi-Tyskland hadde kommet lengre i sin forskning på atomvåpen under andre verdenskrig. Og videre, om vi ved å vektlegge kildekritiske prinsipper, kan si at TV-serien framstiller de faktiske historiske hendelsene på en pålitelig måte.

Se tverrfaglige oppgaver og Kahoot under *Aktuelt stoff* for i bunnen av saken.

Oversikt over episodene:

- [Kampen om tungtvannet episode 1](#)
- [Kampen om tungtvannet episode 2](#)
- [Kampen om tungtvannet episode 3](#)
- [Kampen om tungtvannet episode 4](#)
- [Kampen om tungtvannet episode 5](#)
- [Kampen om tungtvannet episode 6](#)

Oppgave: Kampen om Tungtvannet

Forfatter: Ragna Marie Tørdal
[Kampen om tungtvannet \(139768\)](#)

Tverrfaglig oppgave

Tverrfaglig oppgave i historie og mediefag.

Tid:

2–5 timer, avhengig av om man velger å se filmene i sin helhet.

Vanskegrad:

vanskelig

Kampen om tungtvannet / oppgave

<http://ndla.no/nb/node/139768>

TV-serien *Kampen om Tungtvannet* (2015) og spillefilmene *Kampen om tungtvannet* (1948) og *Helter i Telemark* (1965) bygger alle på hendelser som faktisk fant sted under andre verdenskrig.

Bilde fra Vemork etter sabotasjen.

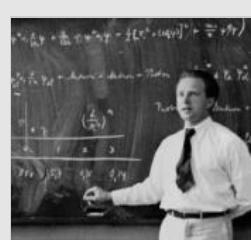
Kilde

[Norsk Industriarbeidermuseum](#)

Oppgave 1

Studer nettsiden til Norsk industriarbeidermuseum på Rjukan, og søk på nettet etter informasjon om tungtvann.

- Hva er tungtvann, og hvorfor ble dette produsert på Rjukan?
- Hvorfor var tilgangen til tungtvann så viktig, både for tyskerne og for de allierte?
- Det ble i alt iverksatt fire militære operasjoner for å stoppe produksjonen av tungtvann på Rjukan. Hvem deltok i disse operasjonene, og hva ble utfallet?

Den tyske kvantefysikeren Werner Heisenberg fikk Nobelprisen i fysikk i 1932. Her foreleser han for studenter i 1936.

Oppgave 2

I innledningsscenen til episode 1 i TV-serien *Kampen om tungtvannet* møter vi professor og motstandsmann Leif Tronstad som foreleser i kjemi ved det som den gang het Norges Tekniske Høgskole i Trondheim.

- Hvilket eksistensielt spørsmål er det professoren stiller til seg selv og studentene sine?
- Hva ville du ha gjort i denne situasjonen dersom det var du som måtte velge?
- En annen hovedperson i TV-serien er den tyske vitenskapsmannen Werner Heisenberg som ledet det tyske uranprosjektet. Hvordan velger han å svare på det dilemmaet han stilles overfor når han blir tilbuddt å lede dette prosjektet?
- Diskuter i klassen: Er en vitenskapsmann ansvarlig for hvordan de funnene han gjør, blir anvendt av de som har makten i et samfunn?

Richard Harris og Kirk Douglas i filmen The Heroes of Telemark (1965).

Kilder

[Kampen om tungtvannet 1948](#)

Oppgave 3

Sammenlign TV-serien *Kampen om tungtvannet* med spillefilmen *Kampen om tungtvannet* fra 1948, i regi av Titus Vibe Müller og franske Jean Dreville, og Hollywood-filmen *Helter i Telemark (Heroes of Telemark)* fra 1965, med Kirk Douglas og Richard Harris i hovedrollene.

- a. Spillefilmen fra 1948 gir seg ut for å være autentisk. Hvordan kommer dette til uttrykk i innledningen?
- b. Hva har skjedd med måten fienden (tyskerne) framstilles på i løpet av de nesten 70 årene som er gått siden den første filmen ble laget og hvorfor tror du framstillingen av fienden har endret seg?
- c. De som deltok i aksjonene på Rjukan, har i ettertid blitt omtalt som norske krigshelter. Hvilke egenskaper tillegger filmen *Helter i Telemark* disse personene?
- d. Framstiller den nye TV-serien disse personene på samme måte? Hva er likt? Hva er forskjellig?
- e. Les minst tre anmeldelser av TV-serien *Kampen om tungtvannet*. Hvilke filmatiske sider ved TV-serien er det anmelderne mener er spesielt vellykkede?

Kilde

Omdals kommentar finner du som relatert tekst til denne oppgaven.

[Kritiserer tungtvann-serien for historieforganskning](#)

Oppgave 4

Les Sven Egil Omdals mediekommentar *Ikke helt fakta om krigen*.

- a. Historikere har vært kritisk både til Marte Michelets bok *Den største forbrytelsen* og til TV-serien *Kampen om tungtvannet*. Hva går kritikken ut på?
- b. Omdal omtaler dette som «en tradisjonell infotainment-diskusjon». Hva betyr begrepet *infotainment*, og hva handler debatten om?

Krigens unge hjerte (tysk TV-serie)

Forfatter: Tina Andersson Jensen

[Krigens unge hjerte \(132373\)](#)

Produksjonsopplysninger

År: 2013

Anbefalt alder: 15 år

Originaltittel: Unsere
Mütter, unsere Väter

Regi: Philipp
Kadelbach

Manus: Stefan Kolditz

Skuespillere: Volker
Bruch, Tom Schilling,
Katharina Schüttler,
Miriam Stein, Ludwig
Trepte, Mark
Waschke, Henriette
Richter-Röhl, Götz
Schubert, Volker
Bruch, Tom Schilling,
Katharina Schüttler,
Miriam Stein, Ludwig
Trepte, Mark
Waschke, Henriette
Richter-Röhl, Götz
Schubert, Hildegard
Schroedter

Rettighetshaver:
Atlantic Film Norge
AS

Leverandør:
Norgesfilm AS

Krigens unge hjerter

Tv-serien *Krigens unge hjerter* forteller en historie om andre verdenskrig fra et tysk perspektiv. Fem venner holder avskjedsfest i Berlin i 1941. De har vokst opp i samme nabolag og har holdt sammen i alle år på tross av sine ulikheter. De avtaler at de skal møtes igjen til jul. For krigen varer vel neppe lenger enn det?

Krigens unge hjerter forsøker å kaste lys over hva krigen gjorde med unge tyskere, både de som kjempet ved fronten, og de som ble igjen hjemme. Vi får se hvordan krigen utspilte seg også utenfor slagmarken og påvirket hele det tyske samfunnet.

Serien utløste både sterke følelser og debatt da den ble vist i Tyskland.

Høsten 2013 ble serien vist på NRK som tre episoder på 90 minutter. Her er den delt opp i seks deler på ca. 45 minutter hver.

NRK Filmpolitiets anmelder gir serien følgende beskrivelse:

"Ei truverdig, mørk og nyansert historie – med skodespelarar eg trur på."

Les hele anmeldelsen her: [NRK Filmpolitiet](#)

Oversikt over delene:

Del 1

Krigens unge hjerter / fagstoff

<http://ndla.no/nb/node/132373>

Del 2

Krigens unge hjerter / fagstoff

<http://ndla.no/nb/node/132373>

Del 3

Krigens unge hjerter / fagstoff

<http://ndla.no/nb/node/132373>

Del 4

Krigens unge hjerter / fagstoff

<http://ndla.no/nb/node/132373>

Del 5

Krigens unge hjerter / fagstoff

<http://ndla.no/nb/node/132373>

Del 6

Krigens unge hjerter / fagstoff

<http://ndla.no/nb/node/132373>

Den kalde krigen

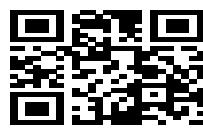
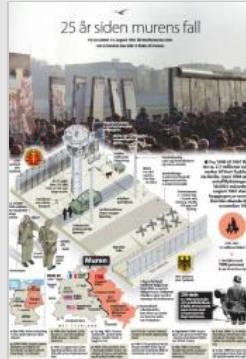
25 år siden Berlinmurens fall

Forfatter: Inga Berntsen Rudi
[25 år siden Berlinmurens fall \(138208\)](#)

Huskelappen

- Berlinmuren delte Berlin fra 1961 til 1989.
- Berlinmuren gikk rundt de tre sonene som de vestlige allierte hadde kontroll over.
- Av de som forsøkte å flykte over Berlinmuren var det få som lyktes. Svært mange ble skutt og drept.
- Berlinmuren ble åpnet 9. november 1989.
- Tyskland ble samlet til ett land i oktober 1990.

Grafikk

25 år siden murens
fall / fil

<http://ndla.no/nb/node/138161>

Kart over okkuperte
Tyskland og Berlin etter 2.
verdenskrig

"Tear down this wall."
USAs President Ronald
Reagan holdt i 1987 en tale
ved Brandenburger Tor
hvor han utfordret
Sovjetunionens leder,
Gorbatsjov, om å rive
Berlinmuren.

Ungdommer klatrer opp på
Berlinmuren november
1989

En mann hakker løs på
Berlinmuren 15. november
1989

Bildegalleri

Flere bilder finner du i
[Bildegalleri:](#)
[Berlinmuren](#)

Eksterne lenker

[NRK Skole:](#)
[Berlinmurens fall](#)

[Murens fall. Fra
fredelig revolusjon til
tysk gjenforening](#)

Vest-berlinere på Berlinmuren ved Brandenburger Tor, 10.
november 1989

9. november 2014 er det 25 år siden Berlinmuren falt, og Øst- og Vest-Berlin igjen ble én by etter å ha vært delt siden muren ble bygget i 1961.

Bakgrunn

Efter 2. verdenskrig ble Berlin delt i fire sektorer, styrt av de fire seiersmaktene fra krigen: Storbritannia, Frankrike og USA hadde tre sektorer i den vestlige delen av Berlin, Sovjetunionen hadde den østlige delen.

Da spenningen økte mellom øst og vest på slutten av 1940-tallet, ble Den tyske demokratiske republikk, DDR (Øst-Tyskland) opprettet som en kommunistisk stat med støtte fra Sovjetunionen. Berlin bleliggende i Øst-Tyskland, men med den vestlige delen fortsatt som en egen sone inne i det kommunistiske landet. I Berlin gjaldt andre regler og det var åpent for berlinere å bevege seg mellom sektorene, i motsetning til mellom Øst- og Vest-Tyskland.

Muren bygges

Bygging av Berlinmuren

Berlinmuren ble oppført i 1961 etter at over tre millioner mennesker hadde flyktet fra øst til vest gjennom Berlin siden landet og byen ble delt etter 2. verdenskrig. Dette utgjorde 20 prosent av Øst-Tysklands befolkning, for det meste godt utdannede unge.

For å få stoppet denne masseflykten, bestemte de østtyske myndighetene å få bygget en mur rundt den vestlige delen av Berlin. I løpet av natten til den 13. august 1961 startet de med å stenge grensen, bl.a. med piggtrådgjerder, og raskt ble også byggingen av muren startet. Soldater sto vakt med ordre om å skyte alle som forsøkte å flykte.

Berlinmuren var mer enn en mur. I mellom den vestlige og østlige delen av muren lå det et åpent område, ofte minebelagt og med snubletråder. Hvis man ønsket å flykte var det ikke bare å klatre over en mur i løpet av nattens mulm og mørke. Innenfor disse områdene, gjerne kalt dødssoner, var det også utplassert vakttårn med bevæpnede vakter.

- "Vi må stanse galskapen." Det var vår første reaksjon / bibliotek
<http://ndla.no/nb/node/138470>

I løpet av de årene muren sto var det mange som forsøkte å flykte fra Øst- til Vest-Berlin. Få lyktes, mange ble tatt og mange ble også skutt under flukten. Den siste som ble skutt under forsøk på å flykte var i 1989, kun få måneder før muren ble åpnet.

Krise i DDR i 1989

Sovjetunionens leder, Mikhail Gorbatsjov, hilser den Øst-Tyske lederen Erich Honecker i Berlin i forbindelse med DDRs 40årsjubileum, 6. oktober 1989. Kysset har siden blitt kalt "dødskysset" siden Honecker kort tid etter måtte gå av, og var symbolsk for hendelsene som førte til Berlinmurens fall og Tysklands samling.

I 1989 ga Sovjetunionens leder, Mikhail Gorbatsjov, et klart signal om at Sovjet, i motsetning til tidligere, ikke ville gripe inn hvis befolkningen i østblokklandene ville styrtede reformfiendlige kommunistregimene sine.

Gorbies perestrojka sprengte Berlinmuren / biblio
<http://ndla.no/nb/node/138453>

Signalet fra Gorbatsjov kom på et tidspunkt hvor det var økonomiske vanskeligheter i DDR, forurensingen var stor, og misnøyen i befolkningen økte. I 1989 åpnet flere av nabolandene, bl.a Ungarn og Tsjekkoslovakia sine grenser. Østtyskerne hadde alltid hatt adgang til å reise over grensen til andre østblokkland. Nå dro de for å søke innreise ved Vest-Tysklands utenriksstasjoner, bl.a. i Praha hvor 6000 visumsøkende østtyskere befinner seg i slutten av september 1989.

I oktober markerte DDR sitt 40-årsjubileum. For at ikke bilder av 6000 flyktninger skulle ødelegge jubileet og den storslalte markeringen, ble det avtalt at flyktningene i Praha kunne få reise til Vest-Tyskland hvis de forlot Tsjekkoslovakia i lukkede DDR-tog. Det hele gikk galt da 3000 mennesker forsøkte å få tilgang til togene. Deretter fulgte voldelige sammenstøt med politiet i Dresden, og i dagene som fulgte var det demonstrasjoner i mange byer over hele landet.

Demonstrasjoner

Etter 9 dager med demonstrasjoner går Erich Honecker, stats- og partisjef siden 1971, av. Han blir etterfulgt av Egon Krenz som annonserer en politisk snuoperasjon, men folket hadde ingen tillit til han og presset fra demonstrantene øker. 4. november ble det holdt en stor demonstrasjon på Alexanderplatz hvor en halv million mennesker deltok, og den 7. november trekker regjeringen seg.

Plakatutstilling: Murens fall. Fra fredelig revolusjon til tysk samling / biblio
<http://ndl.no/hb/node/138471>

Åpningen av muren

Den 9. november var hovedsaken på tv-nyhetene at "DDR åpner grensene". En talsmann fra SED, det kommunistiske partiet, annonserte en ordning som gjør at øst-tyskere kan reise til Vesten uten "særlige grunner". Da han fikk spørsmål om når denne ordningen skulle tre i kraft svarte han "nå, med det samme". Resten er historie. Innbyggere i både Øst- og Vest-Berlin tar til gaten og går mot grenseovergangene. Mange hundre tusen mennesker presser på til vaktene ikke kan stå i mot lenger, og alle overgangene både i Berlin og langs hele grensen mellom Øst- og Vest-Tyskland blir åpnet.

Gledesscenene var overveldende. Etter 28 år hadde Berlinmuren falt. I dagene som fulgte hakket folk løs på muren for å få dette symbolet på adskillelse revet.

Befolkningsutvikling

Spedbarnsdødelighet

Forfatter: Gro-Anita Mortensen, Statsarkivet i Trondheim, Inga Berntsen Rudi

[Spedbarnsdødelighet \(139103\)](#)

Familie samlet rundt dødt barn på likstrå, Ringsaker rundt 1900.

Den gjennomsnittlige levealderen i Norge på 1700-tallet var lav, og dette var særlig fordi det var så mange barn som døde i løpet av det første leveåret. Den høye spedbarnsdødeligheten sank mot slutten av 1700-tallet og spesielt på 1800-tallet.

Spedbarnsdødeligheten er et sensitivt mål på endringer i samfunnet. SSB skriver i [Samfunnsspeilet](#) nr 3 i 2003 at "*Over tid er spedbarnsdødeligheten en indikator som fanger opp i seg økt levestandard, bedre velferdsordninger (for mor og barn) og medisinske framskritt.*"

Bedre forhold rundt fødsel og barsel

At spedbarnsdødeligheten sank på 1800-tallet skyldtes forbedring på flere områder. Kirken endret reglene rundt dåp, og barn måtte ikke lengre døpes i løpet av de første åtte levedagene. Mor og barn kunne derfor utsette dåpen til de var sterkere, for selv opphold i kalde kirker og reiser på vinterstid var en risiko for barna. Flere kvinner ammet barna sine selv, heller enn å gi dem barselgrøt eller melk fra ku. Morsmelken beskyttet barna. Det ble utdannet flere jordmødre som hjalp til under fødselen, det hadde også en positiv effekt.

Den største endringen var nok likevel kostholdsendringer. Flere bønder dyrket potet, og den inneholdt mye C-vitamin. Mer vitaminer i kosten ga større motstandskraft mot infeksjonssykdommer som tuberkulose. Det var et skritt i riktig retning.